

MÚZEUMI KURÍR

MÚZEUMI KURÍR

Címlapképünk Senyei Oláh István 1919. márc. 21-én készített ceruzarajza.
Címe: A nép a szovjetkormány kikiáltását várja Debrecenben 1919. III.
21-én.

29.

(III. kötet 9. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalom-
jegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-
Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering
is continuous

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached
to each volume (ie., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1979

JÁRÓ JÓZSEF, AZ 1766. ÉVI JOBBÁGYFELKELÉS VEZÉRE

KECSKEMÉTHY ZOLTÁN

A siklósi várkert előtti sziklás téren az 1766. évi parasztlázadás emlékére a 200 éves évforduló alkalmából felállított emlékmű azt a mozzanatot ábrázolja, midőn a harkányi titkos gyűléseken részt vevő küldöttek riasztják a falvak és puszták népét a cselekvésre. A robot, a kilenced és a tized megtagadására. Majd arra, hogy a nép forradalmi erejét megmutató felvonulásukkal kikényszerítsék földesuraiktól az elviselhetetlen jobbágyi terhek csökkentését.

Csekey István Harkányról szóló monográfiájában — *Czerpan Ince* ferences, Actus Siklósienses című elveszett kézirata alapján — a harkányi jobbágyvezért Járó Péternek nevezi. Ilyen néven ismertük meg Rúzsás Lajos „A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711—1848” című művében is, ahol az író részletesen taglalja a török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése utáni vészterhes időknek a török megszállásnál is embertelenebb állapotát, amikor a Habsburgok idegen világi és egyházi feudálisok kezére adják Baranya földbirtokait, és az ő hatalmuk alá az örökös jobbágyág igájába fogott szerencsétlen népet. De a magyarnak számító Batthyányak és Esterházyak ekkor élő családai sem tanúsítottak jobb indulatot a 150 éves török megszállás alól felszabadult baranyai jobbágyssággal szemben. Ők sem riadtak vissza attól, hogy igénybe vegyék a zsoldosvezérből püspök-főispánná lett gróf *Nesselrode* idejében hozott félelmetes rendeleteket és intézkedéseket, melyek szerint a pallosjoggal vagy vérjoggal rendelkező nagybirtokokosok úriszékkel, hajdúkkal, deressel, tömlőccel, kínvallatással, fővételrel, akasztással és kerékbetöréssel torolhatják meg a parasztság ellenállását.

Bár e korszakról Rúzsás Lajos igen részletesen tájékoztat, a jobbágyvezér személyéről ő sem mond sokat. Így a folyó évben megalakult harkányi honismereti szakkör úgy döntött, hogy a *Budai Nagy Antal* és *Dózsa György* parasztfelkelés után időben és talán jelentőségében is harmadik nagy mozgalom parasztszervezőre kitérve több fényt igyekezzünk deríteni.

A harkányi XVIII. századi egyházi protokollumokban és matrikulákban eredménytelenül kerestük Járó Péter nevét, ellenben *Járó Józsefről* igen jelentős feljegyzéseket talált már *Illés Géza* is, melyet a „Baranyai ismertető”-ben publikált még 1935-ben. E források szerint 1761-ben zajlott le Harkány akkori vezetőinek: *Járdánházi Sámuel* tanító-prédikátornak, *Járá József* bírónak, *Tóth Istók*, *Kója Istók*, *Kan Ferenc*, *Daka Abriis*, *Nagy Ferenc* és *Tóth Máté* esküdteknek a megye uraival megvívott harca, amely Járóék győzelmével végződött. Ők ugyanis azt kérik, hogy roskadozó parochiális házuk és kicsiny, nyilván paticsfalú oratóriumok helyett újat építhessenek. Erre engedélyt nem kaptak, de ők ezeket az épületeket mégis felépítik. Ekkor itt is — ez volt a gyakorlat — megjelentek a püspök-főispán képviselői fegyvereseikkel és követelték, hogy az épü-

7560/80

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Engedélyszáma: III/KUL/97/HA/1977.
79.7530.66-21 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető Benkő István igazgató

leteket azonnal rombolja le az azt felépítő lakosság. Ha nem engedelmességek, a falu vezetőit, elsősorban a bírót bevitték a megyei börtönbe, ahol működésbe lépett a jól fizetett hóhér. Siklós és Csepely vezetői ez idő tájt meghátráltak. De a harkányiak nem. Így azután Járdánházi Sámuel krónikájába azt jegyezhetette fel, hogy 9 hét múlva szabadságukat visszanyerték és minden elcsendesedett körülöttük. Az elmondottak alapján könnyen megérthetjük, hogy az 1765-ben kezdődő titkos megbeszélések miatt éppen Harkányban voltak, és hogy miért éppen egy harkányi jobbagyózt állítottak a mozgalom élére.

E nyomból kiindulva a Pécsi Állami Levéltárban *Kopasz Gábor* javaslatára, *dr. Bari Istvánné*, a latin nyelv tanára segítségével kezdtek el a XVIII. századi Baranya vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek átvizsgálását, amely az eddig ismert történelmi eseményeket kiegészíti, a hős jobbagyóvezér nevét pedig helyesbíti Péter helyett *József*re.

Rúzsás Lajos szerint 1766. augusztus 31-én az uradalom jobbagyai ismét Harkányban jöttek össze, ahonnan még aznap átvonultak a siklósi várhoz, s itt számuk 600-ra emelkedett. Miután a husángokkal, vasvillákkal és nyílván kiegyenesített kaszkákkal felfegyverzett tömeg az uradalom prefektusának semmiféle ígérgetésére és fenyegetésére nem oszlott szét, az Pécsről és Eszékről katonai segítséget kért. Másnapra, vagyis szeptember 1-re a távolabbi domíniumokból érkezett jobbagyókkal 9000-ra nőtt a vár urait rettegésben tartó elkeseredett paraszti tömeg létszáma, akikre a várat védő katonaság sortűzest adott. Az eközben Pécsről megérkező katonai erősítés folytatta a löfegyverrel nem rendelkező parasztok mézslárlását. *Csekey István* 200 halottról beszél, *Rúzsás Lajos* jóval kevesebbről.

Történéseink ezzel zárják az egész Dél-Dunántúlra kiterjedt események sorát. De lássuk, mit mondanak az ellenséges indulatban fogant XVIII. századi vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek e hősi paraszti helyatlárlásról. Szembetűnő, hogy a siklósi véres drámai események visszhangja a bécsi udvartól egy hét leforgása alatt már meg is érkezett Pécsre. A szeptember 9-ére összehívott közgyűlésen ismertették az ide vonatkozó királyi rendeletet, amely utasítást adott a paraszti nép mozgalmanak lecsillapítására, a köznyugalom helyreállítására és a királyi „kegyes resolutio” kihirdetésére a siklósi domínium területén.

A vármegye urai az események előidézésével kapcsolatban, felelősségüket úgy igyekeznek maguktól elhárítani, hogy a közgyűlésen ismertelték a siklósi úriszéki jegyzőkönyvben rögzített határozatokat, melyeket az elmúlt augusztus 30-án megtartott utolsó generalis congregatio jóváhagyott. Ezt a rendelkezést kellett volna a siklósi uradalom jobbagyai előtt kihirdetni, mely okirat tartalmazta a jobbagyók jóváhagyott úrbéri kötelezettségeit, amivel ők rendkívül elégedettek voltak. Kijelentették: „inkább testüket és életüket kívánják odaadni, semhogy kilencedet és dzsámat fizessenek”. Ebből robbant ki a siklósi vár előtt az összecsapás, annak ellenére, hogy tilalmazták a paraszti összejövetelek tartását is oly szigorral, hogy még 3-4 személy se gyülekezhet.

A korlátlan hatalom embereinek a gyűlölet és a félelem jegyében fogant „jóindulatú” intézkedése és határozott parancsa ellenére tehát a Harkányban összegyűlt domíniumbeli jobbagyók nem oszlottak szét, mert remélték, hogy emberszámba veszik őket és uraikkal a várban mégis csak szót értenek. Ugyanis minden jel arra mutatott, hogy a békés szándékú vitára *Járó József*ek felkészültek. Tömeges és határozott fellépésükkel viszont elszántságukat akarták bizonyítani. De gyilkolni nem áll! szándékukban, várat ostromolni sem. A vár gazdái mégsem engedtek maguk

elő jobbgyaikkal szöszölőit. Helyettük a vár falain kívül az uradalom prefektusai alkudozott velük, hogy oszoljanak szét. Majd panaszaikkal újból jegyzőkönyvezésével igyekezett húzni az időt a katonai erősítés megérkezéséig. Nem csoda tehát, hogy a reményét veszített, végcsökig felingerelt közel tízezres tömeg tettre ke ragadtatta magát. Így következett az, amiről *Rúzsás Lajos* így ír: „Siklós várának falai már nem a földesurat és a népet védtek az ellenséggel szemben, hanem csak a földesurat saját népével szemben”.

Az 1767. szeptember 22—25-e közötti közgyűlés jegyzőkönyvéből tudjuk meg, hogy a vármegyei bíróság 1766. december 4-én a felkelő paraszti nép vezetői közül *Járó Józsefet*, *Varga Istvánt*, *Pápai Jánost* halálra, *Túrós Ferencet*, *Szabó Józsefet* és a rác *Mittart* és *Mittarovicst* börtönre ítélte. A jegyzőkönyvet azonban a „jóindulatú” urak ezzel nem tudták lezárni, kénytelenek azzal a tudósítással folytatni, hogy a királyi tanács 1767. szeptember 10-én úgy határozott, miszerint valamennyi elítéltet szabadon kell bocsátani a „legméltóságosabb Archi-Ducis Josephusnak most történő mennyegzője alkalmából”. E kegyelmet az elítélteknek anyanyelvükön kellett kihirdetni, azzal a figyelmeztetéssel, hogy „magukat örökre békére kötelezik”.

A harkányi egykorú forrásanyag ad még némi betekintést a kerek egy évet börtönben selymlődő emberek további életéről, akik halálos ítéletük kihirdetése után több mint 9 hónapot töltöttek a bitófa árnyékában, siralomházzá komorult börtönük falai között. A három halálraítélt közül *Járó József* és *Varga István* harkányiak voltak, *Pápai János* pedig gyűdi. Ugyancsak gyűdi volt *Túrós Ferenc* is a börtönre ítélték közül. A többi három lakóhelyét nem sikerült kideríteni.

Harkány megfélemlített lakossága méltónak bizonyult hős lelkű fiaikhoz. A megbélyegzett embereket elhalmozták szeretetükkel, melynek látható jele az volt, hogy a legkedvesebb családi ünnepeken, a keresztekőknél keresztapai minőségben még évekig ott találjuk őket. Erről tanúskodnak a matrikulák. *Járó Józseffel* a falu két értelmiségi családja is ilyen módon teremtett rokoni és baráti kapcsolatot. Az ő nevével utoljára az 1774. évi bejegyzések között találkozunk. Az 1787-től vezetett halotti anyakönyv vizsgálatának negatív eredménye azt bizonyítja, hogy a két időpont között helyezték megkínzott testét a harkányi temető jelleme nélkül vált sírjába.

Érdemes talán még megemlíteni, hogy *Járó József*ek kiváló nevelő munkát végző tanítója, *Ketskeméti Gergely* túlélte derék tanítványait, sőt e nehéz kor egész nemzedékét.

A XIX. század első éveiben hal meg 95 éves korában. Talán az ő segítségével jegyezhetette fel *Járó József* másik tanítója és egyben barátja, aki őt gyermekek keresztapjává választotta, a fiatal *Járdánházi Sámuel* a falu első krónikásaként — minden bizonnyal nevelő szándékkal — azokat a szájhagyományokat, amelyek az új helyre települt falu nevezetes embereiről és eseményeiről szóltak. Többek között azt, hogy az első ismert tanító, *Csopai János* 1683-ban miként áldozta fel életét, midőn a Bécs alatt megvert török sereg tatár zsoldosai fosztogatva és gyilkolva vonultak vissza. Elképzelhetően eléjük ment, hogy a faluközösség számára békkéséget eszközöljön ki. Hivatkozhatott arra is, hogy a török hatóságok szigorúan megkorlátkozták katonáik garázdálkodását. Erre esztelen dühükben egy fához kötözik, fejéből és szakállát lenyúzzák és szadzimusukat kiélve odébbállnak. A Teremhgyeji közös prédikátort, *Dani papot* is említi. Ő a Rákóczi-szabadságharc idején Harsánynál áldozta fel életét a rácbetörés alkalmával. *Fejes János* Siklós múltja című monográfiája szerint a megyei

vezetők — akik a labanc seregbe 2118 katonát küldtek a főispán vezetésével — a kurucokhoz csatlakozó Siklós-vidékre büntetésül rászabadították a fanatizált rációkat, akik nemcsak az újhitű magyarokat, hanem a katolikus horvátokat is halomra gyilkolják. De művelt barátai körében *Járó József* már hallhatott a szigetvári hősekről is. Közöttük a Harkánnyal ma már egyesült szomszéd falubeli *Teremhegyi Bika Andrásról*, aki Szigetvár védelmében kétszer vett részt. 1557-ben és 1566-ban. Mint *Zrinyi* legbtárbab és legkedvesebb vitéze, keresek 200 évvel előbb azon a zapon leli hősi halálát, amikor *Járó József* halálára szánt, meztelábas jobbjágsapatával a siklósi vár urait rémíti meg. András hadnagyról nemcsak *Német Béla* ad hírt a Szigetvár történetéhez összegyűjtött forrásanyag alapján, megemlékezik e daliás ifjú vitézről *gróf Zrinyi Miklós* a költő is hősi eposzában. Valahogy így tudjuk elképzelni a harkányi jobbjágsvezér felkészülését nehez és veszélyes feladatára.

A fiatal tudós *Járdánházi Sámuel* a népével azonosuló humanizmusának lett az áldozata. Amikor halálra ítélt jobbjágsbarátai hazatérhettek, az urak bosszúja őt vette célba. Nyilván nem alaptalanul valóhadták a felkelés segítésével, hiszen elképzelhetetlen, hogyan tudott volna a mozgalom nélkülözni egy olyan tanácsadót, aki számukra a latin és német nyelvű jogszabályokat tolmácsolja és segíti őket az urak elleni vitákban. De szükségük volt a tudós szellemi támaszra a halálraítéltek életéért folytatott küzdelemben is. Bár dogmatikai tévelygések címén tiltják el *Járdánházi Sámuel* prédikatori hivatásának gyakorlásától, abban a reményben, hogy így az anyagi ínség arra készítheti, pallórozott szellemi képességét adja népe ellenségeinek szolgálatába. Azonban ő sem hátrál meg. Inkább vállalja az ötévi börtönbüntetést és a jobbjágsinál is keservebb zsellérsorát. Erről *Zoványi Jenő* egyháztörténeti lexikona is beszél.

Budai Nagy Antal és *Dózsa György* bebizonyította, hogy nemcsak a főnemesek, hanem bocsorok köznemesek is képesek a nemzet életében vezéri szerepet betölteni. *Járó József* viszont annak adta tonájelét, hogy a legszélesebb dolgozó népréteg, a jobbjágs soraiból tudott vezetővé nőni. Az örökös jobbjágság jármát viselő parasztság jogfosztott élete uraik pallosjoga idején alig különbözött a rabszolgákétól. Amíg azonban a lázadó rabszolgavezér, Spartacus esetleg olyan körülmények között élt a művelt Rómában, hogy testi bátorságát szellemi felkészültséggel is párosíthatta, addig *Járó József* egyéni rátermettsége mellé csak egy kis jobbjágsfalu két tanult emberétől sajátíthatta el azt a szellemi és erkölcsi többletet amelylyel az iskolázott megyei kiskirályok fölé tudott emelkedni. Az általa szervezett forradalmi megmozdulással már az ország királynőjének, *Mária Teréziának* is kellett foglalkoznia. Amíg a megye urai a harkányi és siklósi eseményekben csak elvetemült gonosztevők betyáros garázdálkodását látták, amelyet gátlástalan verbe fojtással illik megtorolni, addig a távoli bécsi udvarban magasabb nézőpontból és más szemzögből értékelték az eseményeket. Jóllehet, a halálra ítélt parasztevők kegyelmi ügyébe már a „felvilágosult” trónörökös is beleszólt, de *II. József* trónra lépésének ideje ekkor még távol van. A bécsi udvarban máris fontos döntés születik. Belátták, hogy a földesúr és a jobbjágs viszonyát nem lehet kizárólag a földesúrra bízni, és annak szabályozásába az államnak bele kell szólnia, mégpedig az eddiginél erélyesebb módon, rendelettel. A siklósi jobbjágs-lázadás egyik előidézője volt annak, hogy *Mária Terézia* kiadta 1767-ben az úrbéri rendeletet.

Tudjuk, hogy a feudalizmus embertelensége ellen lázadók még nem tudtak határozott célok és eszmék érdekében küzdeni, megelégedtek a legserényebb eredménnyel is. A valamivel emberségesebb étellel. *Járó Jó-*

zsef mégis előképe lett a népünk soraiból kiemelkedő mai nagy politikusainknak, az általa irányított — földesúri szolgáltatásokat megtagadó, egyéges fellépéssel erejét megmutató — fegyelmzetten tette kész jobbjágság pedig, a mai szervezeten harcoló, öntudatos munkásszótályunknak.

A lehelőségekhez mérten, több mint kétszáz év távlatából igyekeztünk barátairól és ellenségeiről visszaverődő vonásokkal is — ábrázolni azt a 45 év körüli parasztevér, aki a legszélesebb néprétegnek, a jobbjágságának méltatlanul homályban tartott egyetlen nagy képviselője volt. Jó lenne, ha alkotó művészeinket is meghihetné a feledés sötétiségebe vesző nagyszerű egyénisége.

Ankétok, emlékünnepségek, akadémiai székfoglaló

A Szépművészeti Múzeumban ankétosorozat indult a múzeumok munkájáról, tevékenységi formáiról. Az első ankétot január 10-én tartották *A múzeumok szerepe a XX. század utolsó harmadában* címmel. Az ankétot *Horváth György* hírlapíró vezette, részt vett rajta *Somogyi József* szobrászművész, a magyar képzőművészet kimagasló alakja is. — Február 19-én, Budapesten, a MTA székházában nagyszámú közönség, kulturális életünk vezető személyiségeinek jelenlétében tartotta meg akadémiai székfoglalóját *Szabó T. Attila* ny. egyetemi tanár, a kiváló nyelvész. Székfoglalójának címe *Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései* volt. A székfoglaló megelőzően *Szabó T. Attila* professzor Debrecenben járt és előadást tartott az egyetemen az általa gyűjtött, szerkesztett erdélyi szótörténeti tárról és kiadási kérdéseiről. — Február 23-án Kápolnán, az 1849. február 26—27-i kápolnai csatára emlékezve *Történelmi Emlékünnepséget* rendeztek. Az emlékünnepség keretében történeti, hadtörténeti előadások hangzottak el, kiállítás nyílt; az emlékünnepséghez *Szilágyi Imre* grafikus készített emléklapot és emlékeztető dokumentumokat. — Március 6-án a *Kortárs* folyóirat szerkesztősege rendezett *Kortárs-estet* a Kölcsey Ferenc Múvelődési Központban, a lap főmunkatársainak részvételével. — Március 9-én, *Holló László* születésének 92. évfordulóján, a Holló-emlékházban a Déri Múzeum emlékünnepséget rendezett. Az egybegyűlték előtt *dr. Mody György* beszélt a művész életéről, munkásságáról, majd zeneszámokat adtak elő.

Elhunyt Kovács Antal

Február 25-én, életének 59. évében, váratlanul elhunyt *Kovács Antal* tanár, irodalomtörténész, Múzeumbarái Körünk tagja. Nagy részvét mellett szülőfalujában, Tiszavasváriban temették el, március 6-án.

KRIZA JÁNOS KIADATLAN FELJEGYZÉSEIBŐL

GERGELY PÁL

Kriza János feljegyzéseiből mindmáig több kiadatlan: közülük különösen azoknak az ismerete szükséges, amelyek bepillantást engednek folklorista munkahelyébe, gyűjtő- és feldolgozó munkájába. Az utóbbiakban ezek közül a feljegyzései közül adok közre néhányat.

Az 1811-ben, Nagyajtán (Háromszék megye ún. Erdővidékén) született nagy népdalgyűjtő más zsenge gyerekkorában megismerkedett a környék meséivel, nótáival és ez volt alapja a már kolozsvári teológiát végzett ifjú további, külföldi érdeklődésének. Midőn az itteni unitárius főiskolára került, majd pedig 1835-ben lelkésznek kinevezett és kiváló észűnek mondott ifjú két évre Berlinbe küldetett, továbbképzésre, ezalatt a németen kívül roppant szorgalmával angolul és franciául is megtanult, így csak 1837-ben foglalhatta volna el a papi állását, ha meg nem betegszik, de egy év alatt a *Remény* c. zsebkönyve vázlatát írta meg (három kötetük jelent meg, 1839—1841-ben) és ráadásul egy csomó nagy alakú íven összeírta az itt közölt népies mondásokat, *idegen analógiákkal*. Ezzel a hazai legrégibb *összehasonlító népköltési kutatás* úttörője lett a régi Herder-hagyományokat őrző berlini főiskola emlékei nyomán. Majd 1942-ben még a Kisfaludy társasági felszólítást is megelőzve, gyűjtőleveket küldött székelyföldi paptársaihoz, tanítókhöz és jegyzőkhöz, de a 48-as események éppen ke-reken 20 évre tolták ki terve, a *Vadróza kötet* létrejöttét. Nagyszámú kiadatlan gyűjtéséből is maga szerkesztette jegyzeteiből ezt az első sorozatot közülük. Akad még ugyanekkora. . . .

PÉTERVÁRADI SZEP LEGENDA (a nép akjain élő monda után adva Remellay Gusztáv által, Ujvidéken)
Sabaudiai Eugen a zentali hős, az isten bajnokja, az izlám retentő ostora, ált-vezető a túlpártira eddig Futaton táborzott seregét, mert Ali a nagyvezér kétszáz-ezer emberrel készült Pétervárad ellen, hol Lőfelhőzt ült mint várnagy a szikla te-tökön.

A nagy hős oldalánál volt a bátor Pálffy János is, aki most új leveleket ohajtott fanni a Győr és Nógrád alatti szerzett babér füzébe. — A jeles bajnok Pétervár-Karlózt feletti oldalánál úte fel táborát a rá bízott huszár sereggel. S amint leszált az éj, melyből August hős 15 fogand szünetlén (1716), átjatos imával járult Honuk szent asszonyához, a hős kikérte kegyelmét a hartz alatt, mely holnap kezdődik. S amint álom szált pilláira, éjél egy tünde szép hölgy jelent meg, arany felhők kö-z, s ré ad áldását.

S másnap sátra előtt állt a magyar vezér, s ím az ég magas felhőiből egy hósz-ni galamb szált alá s szárnyacsattogtatva ültte a tábori zászlóra, melyen a hon czi-mere s annak szent asszonya tündöklött.

E percben vad láрма halatszott, a török táborban csatára készült a spahi. S Eugen ki ezt a sziklavárból látó, megüzéné Pálffynak, üne a huszárjaival lóra s tartsa szemmel a mozduló törököket. S ím a hóféher galamb felkelt a zászlóról, ide s tova röpült s 14 száz huszár felett, s mintha útmutató lenne, indult meg a sereg előtt, melynek vezére az istenanya áldására, emlékezve, égi küldöttné vélte őt.

A hős csapat már tova szágulda, s ímé, fegyverek ropogtak, vad Alakurjongás hangzott s 40 ezer spahi érkezett. — A hószin galamb erre még egyszer megkerült a sereget, kiterjeszt Pálffy felett szárnyait s az ellen felé röpült. A hősök bátran követték s zsembe száltak a sok törökkel, kinek dűhe ötször töre meg már a hu-szárság szilárd ellenállásán, — mert a galamb majd a zászlóra ülte, majd ide s tova

röpködve köröltük, s mivel Pálffy az ég küldöttné mondá azt, bátorságot lehet minden kebelbe. Eugen megtudva kedventve veszedelmét, új sereget küldé melléje, maga pedig erős csapattal állt meg egy dombon s onnan nézte a csatát, hogy ha szükség, segédelmet vihessen a derek magyaroknak, ki még mindig ellen állá a tíz-szer annyi töröknek.

De ím, a nap, mely eddig oly szép szíte, felhők mögé bújt s bár eddig tisztá volt a lég, sűrű köd szált alá. A nagy vezér aggodva vette ezt észre, mert mostmár nem lóthatta, mi történik. S ím a fa, mely alatt ült, megdörögött s ő feltekint s hó-szini galambot lát galyai közt. Felroppen ez, a hős feje felett arany felhővé válto-zik a köd s egy csuda szép nő llykép vigasztalja őt: Fiam, ne féj, áldásom van Pálffyn s rajta e köd jöltévtőök. Ti győzni fogtok, ím figyelj, s pogány haldokló lármája zűg.

S a jelenés elűnt s utána egyórával a köd is, s Eugen szeméi egy nagy mo-csárt láttak, melyben sokszáz török halott feküdt. Amint leszált a köd, a galamb mely a zászlón ült, felé röpült s Pálffy, ki intésnek vélte ezt, követe.

A galamb egy domb mögé esala a magyar sereget, a török a kőden vakon ró-hant előre s a magyarok helyett a mely mocsárnak rohanat, — javjeszkelése új ez-reket esalt elő, kik mind a mocsárnak rohanat, honnan övéik lármáját hallák. A köd fölvonult, a vérből új sereg veté magát a segélyre siető török derekesség el-len, Pálffy a mocsár-partokat állta el s sokezer török halt meg, mig a többi gyván elfuta.

S midőn ötöd napra egészen meg volt törve a török, Eugen, a nagy vezér sátrá-ban gyűjté öszve a tisztjét s itt mondata hálamisát az égi szent szűznek, kinek dítőségére egy kápolnát emelt, hol minden évben öszve gyűl a nép, mert tudatévó a haviszűz képe, mely a kápolna előtti fán látható.

(Kimaradt a *Kriza-kötetekből* s nemrégiben került elő egyéb Kriza-jegyzetekkel, *S. Nagy László* erdélyi lapszerkesztő irataiból, az *alábbi nép-mesével* és eredeti Kriza-jegyzetekkel népies közmondások és *külföldi analógiák* igen érdekes, ethnológiai értékű pánruzaival. Ezeket az utó-biakat a híres unitárius püspök, a nagy *Vadróza*-gyűjtő és kiadó egykori anyakönyvi kivonatra irkálta, amely iratot *nem* küldtek el a Kilin csá-ládnak.)

I) AZ EN FELESEGEM (Tréfás vers egyik mesegyűjtőjétől)

Eszter volt a második nóm. Ostor lett belőle,
Három s fél hosszu éven sohajtek mellette,
Mert ő az én gondjaimból semmit fel nem örle,
Sőt óránként készakarva azt nehezítete.

Külsőleg ő igen szép volt csak időzni vele,
Tán ha nyelve nem lett volna, tovább égek vele.
Xántipp é még tűrhető vóit, a Böles türe vele,
De a mérges Ostorommal sehogysem leheté.

Halgatni sok perpatvarát, miből állá élte,
S túrni az ő tunyaságát, mit nagyon szereté,
Elni akár embernek sehogysem leheté,
Mert az ilyennek jutalma végre is éhség lett.

Minden napra zsiros konyha, szakács-kupta s pesztre
Hír a hordozó, jövőmenő a mégtoibb ilyenféle,
Jövedelem, pénzes ersény foghyhatatlanul is telve
Miből minden-napra másnép fényes dívat telve.

Kamarában nagy fazekak zsírral mindég telve
Ha lett volna a búzás szuszék megszelteve,
Amikből egy parancs szóra legott ebéd lenne,
Több évbeli szalonakkal s kamara is megtelvé,
Mikből magát a hírhordókat gyakran meg-megvendégelne.
S bértenczeket kedve szerént bőven fizetné.
Csendesség csak úgy lett volna a háznál övte
Ha minden gettetétek, miket keze s nyelve
Rajtam s másón elkövetétek, helybe hagyást nyerne.
A feddés helyett dítseretet hallott volna egyre
De az Igazság és törvény ezet nem teheté,
Hanem férje rovására néha megbünteté.

Mint gazdasszony úgy járt el a házi dolgaiban,
Hogy a napnak harmad részét töltötte álmában,
MÁS harmadát keringéssel a szó-hordók között,
Pedig ezért a feje is sokszor megütöközt,
Igy tehát a ház romlásra egyharmada jutott,
Oh! az mégis mily sokat tett, jól látszott az itt-ott.
A ház zengett sok lármától, káromló szitkokkal,
Vagy éngemet vagy idegent ölé rágalmakkal.

A híjjú és a kamara éppen megfordítva,
Akarmelyik részét nézve pusztá úres vala,
Nem esett a búzaféreg a búzás szuszékba,
Sem kukacsz nem tanyázott a mű szalonnába.

Ott a zsíros fazakoknak csak az apraja volt,
Nyereszködő zsírassuk miket drágán adtak volt,
Az emberek nem tanyásztak sokáig egy helybe,
Szuszékok közt nem volt búza, sem abba sem ebbe.

A pintzéből a zöldséget kivinni nem kellett,
Ami térlől maradt volna, mert ősszel sem vala,
Hanem a tél beálltára azt is venni kellett,
Mert az élet a szükség köz oh! unalmas vala!

Búza és rozs pálinkának hetenként sok kifőtt,
Miert a szuszék ürege szemlátomást csak nőtt,
S végül azért kenyeret is mástól kelle kérni,
Vagy az éhség nagyhatalmú nyomását érezni.

Búza rozs és pálinka gyorsan elpárolgott,
Mert gyakran a párna felett a főből párolgott,
Híenkor a fő fájásról hallottam sok panaszt,
Míg a szemek bécsukása gatlá folytatni azt.

Hogy nem volt meg mindennapra a szükség kenyér,
Nyeltem a galuskát érte, ami semmit nem ér,
Sőt mint ingyen élő dögöt O tart úgy engemet,
Mint ő mondá, mikor tízkor a reggelim kellett.

Ha mondtam, hogy kívül tesznek én a kapun téged,
Rámondta, hogy nincs abba mód, emésztek én téged,
Ugy vagy mint ki ördögöt vett s menekülne tőle,
De nem tud mert vett ördöge nem megy ám el tőle.

Mégis tartá e mondását mert a törvény szava
Szép szerént őt rá nem bír, hogy tolem távozna,
De a kiküldött bizottmány nagykaput nyitatta
S ötlet később vagyonsotul az útra rakatta.

Ha mondtam hogy ne pusztíts és ne hordj minden félre,
Mert nem hord más semmit érte néked ide helyre
S ha üres leszs a kamara, megse úsmer senki,
Szükségedben hjába kérsz, mert nem ad néked senki.

Akkor szitok s teremtette csattant a fülembé
Hogy helyesen lesz o mindent, zúgató fejembe,
Ha nem eszs/ akkor szerezz te, mert azért vagy gazda!
Végre a sok per patvarnak mégis szünet lett,
Mert a sittyegő Ostornak töllem menni kellett,
Neki adtam a világot sok kereszt útjával,
Hogy hadd fusson, jöjjon mennyen nyálázó szájjával...

Mit tehetett most már többet, mint új mocskot, átkot
Szörni szét rám, irányozva sok rohant rágalmat,
Hogy mint dűhe áldozatát magával ragadjon
S mérgével becsült pályámról örökre lerontson.

De az isten jó emberek mindig velem voltak,
Lelki küzdelmeim között vigasztalást adtak,
Lankadt erőm megújula, új életet nyertem
S pályám vigon folytatását ismét vissza nyertem.

Aldom azért Istenemet, hogy mindig velem volt,
S megpróbáltatásom között hitemben oszlop volt,
Ki benne hisz, nem árt annak a gonoszk szája,
Mert az a próbát mindig győztesen megálja.

Arkosí Domókos Aron Sz. Udvarhely (Tanító)

Gyerekek közti gunyoros csúfondáros elnevezések, miket veszedékes közben,
hajbakapás után egymásnak nyelváltozótes, néha kódobálás közt utána kiabálnak:

Józsának: Jóskaajóska babóka, kertmejjékit lefosta.
Pistának: Pistapista piárista! vesd a gagyád áristomba.
Janesinak: Janesibancsi bakaesi! Fárahágot, faggyat rágott, disznószarral
Petinek: Petipeti belévetti, nián héti ki se veti.
Fereneknek: Kéj te Ferkó, ég az erdő!
Kelemennek: Kelemen, kelemen, edd meg a sz... t melegen.
Benedeknek: Benedekbenedek, ha utánad eredei, végigfosom fejedet!
Anisnak: Annapanna, Pap Anna! Sétárségü vadolma (sétár = sajtar)
Lajosnak: Lajos, az életed bajos!
Györgynek: Gyurka, kell-és kásás hurka?
Mihálynak: Mihájmiháj, itt ne hájj, ha itt hássz, es, meg ne állj.
Cigánygyerekeknek: Cigánpurdi vaskandé! künn a segged takard bé! Alélua zód
furuja, apám fúja, nem a fúja! Apám es csak azért fúja, mett anyámnak nagy
a búja! Apám a szakállát fé vállára vete, Ami küs esze vót, egy zaeskóba tette,
Zsíros vót a zaeskó s a kutya megette, S most szegény apámnak nincsen egy
csepp esze.

Ee jött mán a karácson, borzos szakállával,
Kilikatt a csidmám, nem győzöm kapezával,
Adjanak krajezárt, vaj pedeg petákat,
Hadd vettek rea egy naddarab tákot.
Ma karácson napja, Krisztus születése,
Nincs a czedelémnek falamár béllése,
Hogy hát megbéllessem: petákat adjatok,
Kévánom a télen, hogy meg ne faggyatok!

(egy tanító följegyzése, Krizához)

SIMENFALVÁN KÉSZÜLT BALLADA

(Udvarhelyi dialektusban)

Siménfalvi nagy útközet,
Lehet erről emlékezet.

Győrfi István s János vala,
Reamóntek egy Kosuthra (K.-huszár)
Ramóntek két fészivel, (fejsze)
Hogy jázzanak életével.

Künn-benn ötöt mind késérték,
Hogy valohogy eveszessék,
De az isten nem öngette,
Hogy ártatlan eveszesse.

Nagy az isteni kegyelóm,
Nálam vót a jó fegyveróm,
Csak frissen élkapám,
S mi benne vót, nekik adám...

Puskapor, gojobis, fojtás
A vót nekik az útitárs,
Már nyuguggyanak békével,
Pluto Drumó serögével.

Varga János háza földgye
Két Győrfinék vérmezője,
Ne féjjen má' sönki tölök,
Kibútt az ördög belőlök.

Mónár Mócsi Kossuth-huszár
A tizenhét éveke jár,
Akárcinek faja vótál,
Azér ügyes embör vótál.

(Krizsa megjegyzése 1849-ből, hogy valami családi perpatvar volt e két család közt és Mózsit elítelték a Győrfi háztól.)

KRIZA SAJÁT KEZÜ KÖZMONDÁSJEJYZÉSEI (IDEGEN ANALÓGIÁVAL)

Szabad szakállra barátokzik (francia).
Kedvetlen álmat szerzek neki (francia).
Dicséri magát (nagy kár, hogy nem festi le (német, francia).
Az almának is csak el kell szakadni egykor a fájától (szláv).
Egy kicsiny szél is nagy almákat lehullaszthat (norvég).
Kicsin sziklától is elromlíthat a hajó (norvég).
Azt akarná, hogy szavára a szél is megfújja a féket (francia).
Deh olcsón adja el, jó embör magát!
Maga fejére vakar (spanyol).
Jobb valamit bolondul tenni, mint gonoszul! (francia).
Nagyobb baj két bolondot megjobbitani, mint ezer okost igazgatni (angol)
Jól érti, csak nem akarja fogadni a szót (francia).
Úgy iszkolunk, mintha hangyabolyban ülnénk (görög).
Nemesak igével él az embör, hanem kenyérrrel (görög).
Csiga-béka csirkehúsrá éheznek (görög).
Olesó ott az embör, ahol születik (görög).
Addig a barátság, míg zsiros a konyha! (francia).
Aranyat ígér s rezet sem ád (francia).
Nem minden ágon ül fáczán madár (francia).
Egy foga sincs, mégis agyarol (francia).
Esze van, de nagy homály van előtte (francia).
A két visketeges vakarja egymást (francia).
Bakot fejni = unnützes Zeng treiben.
Bécsengettek néki = tüchtig duchgeprügelt.
Szent a béke = lassen wir das Sh.
Bokorból született ember = unerfahren.
Csiga-béka az ő dolga = es hat gar nicht zu tun.
Hátra még a feketeleves = Das üblere kommt nach.
Fogas irat = beinende Schrift.
Elránták előle a gyékényt = Er ist hinaus ... (olvashatatlan).
Vkit hosszúpórázra ereszteti = viel Freiheit lassen.
Isten háta mögött lakni = Auf einem ... (olvashatatlan).
Kebelében találja a jó meleget = er ist ein Gefürorter Mensch.
Valakire vmire keresztet vetni = Jemanden ablugen.
Bentörött a kése = misslungen.
Porba esett koncza = er hat seinen Schick dabei etc.
Körmére pörkölték = man hat ihm gezüglit.
Körmére égett = in die Enge gevachsen.

Azt hiszi, hogy a szúnyog is lúdarázs.
Hold fogytán született = szegény.
Vergélődik mint a lépvesszőre ragadt madár.
Nőnek néki a hegyek = vénül már a látása.
Kinölte a nőnivalóját.

Más a kasza s kapa, más a nyirettyű nyele.
Hegedültek a hátán = jól tudja csapni a lencsét.
Fáról szakadt embör = durva libbenteni = föllenteni.
Latornak aranylánc, jámbornak nehéz táncz.
En fejezet kérek s te feketét mondasz. Igen találád mint Balázs pap a
Nem nő a fa gyökérlékül.
Darazs előtt nincs pókháló!
Jó ember lehet, kit minden cselédje dicsér.
Ki mást megint a büntől, távul legyen a büntöl.
Neki sem virágzik kedvire minden bokor.
Hadd dörögjön az ég, csak áldást hozzon.
Nem oly beteg, ahogy nyög!
Olyan ember, amilyen egyszerre csak egy lehet.
Belécsüszünk ugyan a jégbe, de fejünk felyül maradt.
Háza tetjén szól mán a halálbagoly.
Mikor a vénember tánczol, menyen a halál.
Egy foga sincs, mégis agyarol.
Egynek mongyák s többnek szól a leczke.
Mevékonyult a lelke.

Vezető A reklám című kiállításához

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum nagyszerű kiállításához (A reklám) tartalmas vezető készült. A vezető messze túlmutat önmagán, az árucserre egész pszichikai, történelmi hátterét feldolgozza.

Vezető a ceglédi múzeum állandó kiállításához

A ceglédi Kossuth Múzeum sokoldalú, jól tervezett és didaktikusan ki-vitelezett állandó kiállításához *Ceglédi évszázadok* címen vezetőt jelentettek meg. A tartalmas vezető szerényen a *Ceglédi Kossuth Múzeum állandó kiállításához* alcímet viseli.

Vezető készült a Vajda Lajos emlékkiállításához

Szentendrén, a Szentendrei Képtárban január 12-én nyílt meg *Vajda Lajos (1908–1941)* festőművész emlékkiállítása. A kiállítást *Kunszt György* nyitotta meg. A kiállításához nagyszerű, gazdagon illusztrált vezetőt adtak ki. A vezető *Vajda Lajos* életének és munkásságának ismertetésén kívül rávilágít századunk első felének művészeti problémáira, közelebbről az úgynevezett szentendrei festők, vagy szentendrei iskola törekvéseire is.

A HAJDÚ SZÓ JELENTÉSVÁLTOZÁSA HAJDÚ MEGYE MEGALAKULÁSA KÖVETKEZTÉBEN*

DANKÓ IMRE

Gyakran hallani manapság olyan kijelentéseket, hogy Debrecen a *Hajdúság fővárosa*, megyünk Debrecenbe, a Hajdúság központjába stb. Mi, akik most Hajdú megye megalakulásának centenáriusáról emlékezünk, bizonyára tisztán látjuk, hogy mekkora nagy fogalomzavarban él a ma embere, közvéleményünk a Hajdúság és Debrecen fogalmát, illetve a kettő viszonyát illetően. A fogalomzavar közvetlen oka történeti tájékozatlanság, amit nem ment az a körülmény sem, hogy a fogalmi tisztázás ezen a téren korántsem olyan egyszerű, könnyű, mint gondolhatnánk.

Fogalomtisztázó fejtegetésünket azzal kezdem, hogy a felemlelté példát elemzem. Debrecen sohasem volt a Hajdúság fővárosa vagy központja, ma sem az. Hiszen az 1876-ban megalakult Hajdú megye sem volt azonos a Hajdúsággal: annál egyszerre volt több is, kevesebb is. Debrecen földesúri mezővárosi, majd szabad királyi városi fejlődése, története egészen más gazdasági-társadalmi és nemkülönben közigazgatási irányt vett, és pályát futott be, mint a hajdúvárosoké. A hajdúvárosokat különben is két nagy csoportra kell ebből a szempontból osztanunk: először azokra, amelyek a XVII. század végére sajátos közigazgatási egységbe tömörültek, a *Hajdúkerületbe*, azaz az „őreg hajdúvárosokra” és másodsor azokra, amelyek a Hajdúkerületen kívül rekedtek és hajdúkváltságaikat csak ideig-óráig tudták megőrizni. Ezeknek a hajdúvárosoknak igen nagy volt a száma, hatalmas félkörívben foglaltak helyet az ország északkeleti részén a Borsod megyei *Emődötől* a Bihar megyei *Szalontáig* bezárólag. A közvélemény azonban ezeket az úgynevezett „kis hajdúvárosokat” nem számította a Hajdúsághoz és Hajdúságon csak a kezdetben hét (*Bőszörmény, Hadház, Nánás, Szoboszló, Dorog, Vámospécs és Polgár*), majd *Polgár* kiválása után a hat hajdúvárost értette. Ahhoz, hogy a Hajdúság fogalmának a meghatározásánál pontosan járjunk el, meg kell említenünk még azt is, hogy a *hajdúság* szó kettős jelentésű: jelenti egyrészt azt a földterületet, amelyen a hét, illetve hat hajdúváros települt, tehát a Hajdúkerületet és ez így földrajzi fogalom. Másrészt jelenti a hajdú népesség összességét, a hajdúkat. Ez viszont néprajzi fogalom. Világosan kell látnunk, hogy a néprajzilag meghatározott fogalom sohasem volt azonos a földrajzi meghatározottságú fogalommal, azaz hajdúk jócskán éltek a Hajdúságon kívül is. Hogy ez a fogalmi kettősség mára eléggé elhalványodott, azzal magyarázható, hogy a Hajdúkerületen kívül szorult hajdúk kváltságait nem ismerték el az uralkodó osztályok, nem is nevezték őket szívesen hajdúknak, mert pusztán az elnevezés használatával is elismerték volna a rendiség szigorúan elkülönített, csoportokra osztott világában bizonyos különállást, sajátos jogviszonyt, kváltságot. A fogalmi ket-

tősség elhalványulását nagymértékben elősegítette aztán még az is, hogy ezek a hajdútelepek a XVIII. század elején, tehát már több mint két és fél százada elvesztették hajdújogaikat. Ezzel társadalmi, közigazgatási különállásuk megszűnt, nem lehetett sem őket hajdúknak, sem telephelyeiket Hajdúságnak állítani. A ma embere — nem látva tisztán ezekben a kérdésekben — nagyon sokszor összekeveri a hajdúság fogalmának kettős jelentését. Legjobb bizonyítékok erre azok az esetek, amikor a *hajdú népről* írva sokan nagy betűvel írják a *Hajdúságot*, mert bár a hajdúkról akarnak írni, fogalomzavar következtében a hajdúk által lakott területre, a Hajdúságra gondolnak.

Ennek a fogalmi kettősségnek a tisztázásánál felmerül az igénye annak is, hogy a hajdúk eredetéről, társadalmi, közigazgatási elkülönüléséről tájékozottak legyünk. A hajdúk ma önálló magyar néprajzi csoportként ismert népség, a hat hajdúvárosban laknak. Mára már erősen felhigultak ezek a telepek, a XVII. század vége óta folyamatosan tartó be-költözéssel társadalmi, néprajzi képük erősen színeződött. Az úgynevezett „törzsökös hajdúság” az egykori hajdúvárosok mai lakosságának igen kis hányadát képezik csak, és azt is elmondhatjuk róluk, hogy közülük is sokukban a külön néprajzi csoporthoz tartozás tudata erősen csökkent. A tudat csökkenését nagyban elősegítette a Hajdúkerület felszámolása, a megye létrejötte, amit ráadásul, egyébként helyesen és jól indokoltan, *Hajdú megyének* neveztek el. Ugyanis a hajdúk néprajzi, társadalmi különállásának oka *jogi kategória* lévén, azzal, hogy a különállás megszűnt, az elkülönülés tudata is csökkent, ha meg nem szűnt. Eleven társadalmi valóságunk mindenestre megszűnt lenni, s legfeljebb hagyományként, mi rosszabb, retrográd csökevényként élt egy-egy motívuma tovább.

Arra, hogy a megye száz évvel ezelőtti megszervezése néprajzilag mennyire nem volt figyelmes, az a legjobb példa, hogy az új megyealaku-lathoz csatolt Szabolcs megyei községek nevei közül nem egyet, hogy az ország más helyein levő hasonló nevű helysegektől meg lehessen őket különböztetni, „hajdú” előtaggal láttak el. Mint például *Szovátot*, amiből *Hajdúszovát*, *Sámsont*, amiből *Hajdúszámsont* lett. Nem sorolhatjuk viszont ezek közé a települések közé *Bagost*, azaz *Hajdúbagost*, ami az előbb említett jobbágyfalvak ellenében joggal nevezte el magát *Hajdúbagosnak*, ti. eredetileg hajdúváros volt és hajdú kváltságait csak 1702-ben vesztette el.

Érdekesen azok az esetek is jó példák a néprajzi-társadalmi szempontok figyelmen kívül hagyására, amikor a helységnevben az eredetileg használt *hajdú* jelzőt, mint feleslegesnek vélt toldalékot, elhagyták. Mint például *Hajdúvámospécs*, *Hajdúkúba* esetében és lett az új, máig használt, de immár elkülönülést nem jelző *Vámospécs*, illetve *Kaba* elnevezés.

A hajdúság fogalmának tartalmi kettősségét az teszi lehetővé, hogy a hajdú népség, jóllehet ma néprajzi csoportként számon tartott alakulat, voltaképpen nem etnikai tényező alaján különült el környezetétől. hanem jogi körülhatároltság, kváltságolás következtében, tehát mesterséges úton. Megkockáztathatjuk azt az állítást is, hogy a hajdúság soha nem volt etnikai egység. Legkevesebb kialakulásakor. Hiszen gondoljuk csak meg, hogy a hajdúk a XVI. század derekán nagyrészt balkáni menekülőkkel regatulódtak, majd pedig a század második felén, amikor sorraik magyar népelemekkel tölődtek fel, akkor is különböző területekről, különböző etnikai csoportokból tevődtek össze, a székelyeken keresztül egészen a kunokig. Társadalmilag is nagyon vegyes volt a kép, hiszen a hajdúság sorai között ugyanúgy megtalálható volt a kis- és középnemes, a helyből kimozdított mezővárosi polgár, mint a jobbágy, a zsellér.

* Majd azonos szöveggel elhangzott előadás Hajdú megye megalakulásának centenáriumi ünnepségén, a Déri Múzeumban, 1976. október 14-én.

HADHÁZI TÖRTÉNETEK

SZÉKELYHIDI FERENC

Az alábbi történeteket 1970-ben gyűjtöttem *Kecsedí Gábertól*, aki 1884. ápr. 17-én született Hajdúhadházon. Ezek a történetek nemcsak érdekesekek, hanem jelentős mértékben gazdagítják ismereteinket a hadháziak kultúrájáról, egyes jeles személyiségek életéről.

A táltos

Nagyapám vásáron vót, jötték hazafele Hadháza, többen hajtottak sertéseket. Egy ismeretlen ember csatlakozott hozzájuk. Eközben a vásárosok maradtak lefele, ki Újfehértóra, ki Téglásra fordult be. A nagyapám meg egyedül, kettesbe maradt az idegennel. Akkor kezdtek beszélgetni: Hová megy? Hová való? Ő utazó, válaszolta. Ahogy közeledtek a faluhoz, mondja az ember, hogy nincs hun meghálni. Mondja erre a nagyapám, meghálhat nálunk is. Ugy is vót. Szívesen adott helyet neki a nagyapám. Akkor megvirradt. Reggel azt mondja a nagyapám, megyek a kocsmába, hozok egy meszely pájinkát. Azt mondja az ember: hozzik más nekem is egy meszellyel. Volt egy kis gyerek a családba, a nagymama foglalatokodott vele, sirt a kis gyerek. Az idegen ember oda lípet a bölcsőhöz, mellé ült a gyerekeknek, oszt rengette, mondja neki csicsis belü Józsi-ka, majd haza jön Pistuka. Volt egy öreg asszony a házba, ott ült a sutba, egy rokkán font, nagyokat fíngott, az ember annyit mondott, az öregét be kéék dugni. A nagymama megijedt ezektől a szavaktól, filtt tülte. Megjött a kocsmából a nagyapám, hozta a pájinkát az embernek. E meg azt mondja neki nem kell, mert az övét már megitta egy asszony a kocsmába, mert a nagyapám megkínálta vele. Ugy is vót. Mongya a nagymamának az ember. Kaszás Mari asszony, mennyik már át a szomszidba, nem tudom ki nek hították a szomszidot, hozzik nekem tejet. el is ment, de nem hozott mert szígyelt kirmi, pedig lett vóna. Akkor Kaszás Mari nagyanyám panaszkodott a szomszidnak, az egy eszmadia vót, hogy van itt egy ilyen meg olyan ember, ű fil tülte, az ura sínes otthon, mert elment pájinkáért a Kecskébe. A eszmadia átmert velle, az ember nevin szólította, mongya, azirt jött maga ide jóember, mert Kaszás Mari asszony fil tültem. Híjja be a eszmadiaát, jójjik, üljön le. Azt mongya a nagyanyámnak a eszmadia, nem rossz ember e szomszid asszony, oszt hazament. Azirt hitta maga ide ezt a szomszidot, mert fil éntültem, pedig én nem bántok senkit. Nagyapa is hazakerült, de nem fogadott el tülte semmit. Azt mongya a idegen a nagyanyámnak, Kaszás Mari asszony jójjön el velem a Csiszártelekdülőfíz, ahun én egyet toppantok, azt a helyet ássák meg, annyi vagon van ott, hogy a maradikónak a maradika is megíri vele. De Kaszás

Mari asszony, ha a világot neki adták volna akkor sem ment vóna egy ta-podtat se annyira riogott az embertül.

Ezt a dógot a nagyszüléktől hallottam, mint suttjó kölyök, de amit most mondok el, azt már nyíltan tudom, mert láttam, 10—12 éves vótam, amikor tagosították a Csiszárteleket, ahol az anyai nagyanyámnak vót vagy 2-3 hód földje. Bede nagyapám aratot benne egy fiával. Kint aludtak iccakánként a kereszt tövébe, egy iccaka megrúgják a nagyapám talpát, az illető mongya neki ni, hé kejjik fel innen, mert ezt én örözöm. De a nagyapám csak szunnyadt tovább. Akkor megint megrúgták a talpát, akkor felínzett a nagyapám. Egy nagy ősz ember állott előtte. Akkor felállott, elfeküdt odébb. A tagosításkor egy távoli rokony család kapta azt a földet. A Biri család kapta. Ennek a Birinek három fia vót, és hármójoké lett az a birtok. A két kisebb fiú, Miklós meg András szántogattak együtt. Az eke megkoccant, kilókött egy finyeset. Akkor Felkapták, nízik, egy arany kokas vót. A kokást bevittik, egy üstre vót ráteve a meg le vót fedve. Az üstöt megjegyzték, hogy hun van. Na akkor az idősebbik nem vót velek, az üstöt ketten ásták fel. Andrásnak nem adtak semmit. A kokas árán megegyzték vele, abba beavatták. Hogy mit kapott András, mit nem, nem tudom, de az üstöt eltagadták előlle. Józsi meg Miklós apránként szípen kezdtek gazdagodni. En tudtommal rendes kisgazdaemberek lettek.

Pistuka is megszületett. Ez vót az én nagyapám. Sokszor emlegettük a vásáros ideget, azt a földet mutatta vóna Kaszás Mari asszonynak, de filtt tülte nagyon. Táltos vót az ember.

A Huszár

Kecsedí István dédnagyapám huszár vót Lemberg városába nyóc esztendeig. Elig kemény természetű ember vót. Akkor egy reggel kivonult a század gyakorlatra, de a dédnagyapámnak egy remonda csikója vót, nem állott nyugodtan a sorba, hun előbb állott, hun hátrébb, hun a bal szomszidját nyomta ki, hun a másikat. A kapitány ezirt mirgesen rákiabált, hogy nem áll rendezen a sorba. A dédnagyapám mrigibe belevegta a sarkantyúját a remonda horpaszába, meglátta ám a kapitány ezirt is, oszt kardot rántott a dédnagyapámra. De a huszár is kardot rántott ám, nekifordult a kapitánynak. Na ebből lett a baj. Mert kizavarta a kapitányt Lembergüül a dédnagyapám. A piacon maradt többi tiszték négy huszár küldtek utánnok, a vót a parancs, el kell fogni, ha nem adja meg magát le kell kaszabolni. Kiabáltak neki már messzirül, komám add meg magad, mert ha nem, le kell vágni. Dédnagyapám megadta magát, a kardot meg a lovat elvették tülte, gyalogszerrel kísírtik vissza a piacra. Ott a pájinkásárus asszonyok itatták pájinkával, íhatott ingyen, ami csak beléfért.

Lembergüül gyalog kísírtik vissza Böszörménybe, oda ahun besorozták. Ott tettik siralomháza, ott várta az ífületet. Az nem lett halálos, de 10 esztendőt kellett még katonáskodnia a gyalogságnál. Ez vót a kemény büntetés. Így fejeződött be neki a katona ílet.

Fiai derék, szíp szál fattgyuk vótak, az egyik Kecsedí István a nagyapám vót. Verbuváláskor szerettek vónakatonának állani.

Szépem muzsikáltak, szépen szólt a verbunk, itták a bor kantával. Csapj ide pajtás, egy kanta bor az ára. Akkor mondta nekik az apjuk, ne álljatok katonának, mert egy taknyos káplár a lábokat fejire áll, oszt úgy vág pofon, hogy elmegy a fejetek vize, mer olyan a katonaság.

Igy nem lett katona a két fiubul, pedig szál emberek vótak.

Barátságos ember volt Péli kapitány, a lakosságot szerette, a lakosság meg űtet. Hitták komnak, keresztelőbe, lakodalomba. El is ment. Ott űt a főhelyen. A banda húzta, a fiatalok táncolt. Akkor, amikor legjobban forgatták a jányokat, asszonyokat a leginyek, egyszer csak áradt a víz. Jött az minden hun a küszöbön, az ablakon, mindenünnen. Vót nagy vi-songság, a nők ugráltak fel a lócára, székekre, húzták fel a szoknyájukat, ki megjíj, ki nyakig. Vót ott mit nézni! Akkor vigre elszólt a víz, táncoltak tovább, nem vót ott vizes semmi, nem vót ott vizes senki. Hát ezt a Péli kapitány csinálta, hogy úgy megréfálta a lakodalmas sokaságot.

A tolvaj kertész, meg Péli Kapitány

Mint gyerekek, Hadházon mentünk az iskolába, ott mentünk el a kastély mellett. Vót ott egy halastó, tényleg vót benne hal is. A tó közepén egy épület állott, azt mondtuk abba lakik Péli kapitány. Ijesztgettük is egymást azzal, hogy te gyereink innen, mert ott áll Péli a ház ajtajába, vagy kijön mingyárt a házból, és ijeszt bennünket.

Abba a kastélyba vót egy kertész, a kertbe meg sok kas dongó vót. Az öreg kertész bácsit elfogta a vágó, hogy a legjobb kas dongót elemelje. Fel is emelte, hogy hazaviszi, de nem tudott megmozdulni, reggelig ott tartotta bálványá válvá kasostul. Amikor reggel Péli felkelt, kijött a kastélyból, sétálni egyet a kertbe. Látja ám a sóbálványá vált kertész, ahogy tartja az ölibe a kast, az is látja a kapitányt, tenné is le a lopottat, de nem tudta. Megáll a kertész előtt, oszt mondja neki, na Szilágyi uram, hát kend meg mit mivel itt? Tudhatná kend, hogy Péli kapitány mindent lát, meg mindent tud, még akkor is, ha űt magát más nem látja. Hát most mit kezdjek kenddel vénségire? Megbűntethette volna, de nem tette, megkegyelmezett neki, ezzel fejeződött be a lopás.

Öt-hat éves lehettem, valamikor 1890-be olyan enyhe időjárás volt télen, hogy a debreceni sokadalomra menő nyírségi vásárosok szalmakal-lapba gatyaszárba vótak, ahogy hantolták a marhákat az úton. Tetszik tudni mikor vót az a sokadalom? Azon nap tájéka január hó 17.én. Biz-zon ilyen időjárás is vótak abba a rigi világba.

Hírek kiállításokról, múzeumi bemutatókról

A győri Xantus János Múzeumban január 18-án nyílt meg Szabó Aurél (1888—1964) emlékkiállítás. A kiállítást Borsos Miklós szobrászművész nyitotta meg. Kétnyelvű meghívó hívta a látogatókat a bajai Türr István Múzeum érdekes kiállítására. Január 21-én Saroscz György nyitotta meg a zágrábi Néprajzi Múzeum kiállítását: A Horvát Szocialista Köztársaság hagyományos kerámiái-t. A hajdúböszörményi Művelődési Központban február 22-én nyílt meg Bálványos Huba grafikusművész kiállítása. A KLTE könyvtára az Alföldi Nyomda és a KLTE Közművelődési Bizottsága együttes rendezésében, az egyetemen, január 23-án nyílt meg Würtz Ádám grafikusművész illusztrációiból és más grafikáiból kiállítás. A kiállítás Barta János akadémikus nyitotta meg. A Csepel Galériában január 30-án Losonczy Miklós művészettörténész nyitotta meg Gy. Vad Erzsébet festőművész kiállítását, amit március 16-án Hajdúdorogon, a Művelődési Központban mutattak be újra. A hajdúdorogi kiállítást Dankó Imre nyitotta meg.

„Huszadik századi emberöltő idején a nagy erdélyiek közt is a legnagyobb talán Kelemen Lajos volt” — írta Ruffy Péter a Magyar Nemzet 1977. okt. 2-i számában, a kolozsvári leltárolás születésének századik évfordulójára emlékezve. Sajnálatos, hogy a magyar művelődéstörténet nem tartja úgy számon, ahogy megérdemelné, a Magyar Irodalmi Lexikonból például kihagyták. Talán mert nem igen publikált; de aligha lehetne hamarjában számba venni, hány tanulmány, könyv létrejöttében volt szerepe szorgalmas kutatómunkájának. Két levelezőlapjának közlésével szeretnék pártatlan segítőkészségére, gondosságára szerény adalékkal szolgálni.

1947 nyarán Kolozsvárt járva felkerestem, hogy segítségét kérjem A magyar olvasóközönség története a felvilágosodás korában című, készülő disszertációm anyaggyűjtésében. Teljesen ismeretlenként kopogtatam be hozzá, ő mégis a legnagyobb készséggel állt azonnal rendelkezésemre. Disszertáciomban fontos adatokkal kapcsolatban hivatkozhattam a tőle szóban nyert közlésekre. De ennél is többet tett. A következő év májusában levelezőlapot kaptam tőle. Felajánlotta azóta gyűjtött újabb adatait. En akkorra már befejeztem disszertációm, a doktori szigorlaton is túl voltam, ő azonban további munkára, tanulmányom kiegészítésére biztatott. Később sajnáltam csak, hogy másfél fordult érdeklődésem miatt nem fogadtam meg a tanácsát. Azóta is gyötör a lelkiismeret, hogy előbb halogatva, majd el is feledkezve róla, Erdély művelődéstörténetének fontos adatait, amelyeket Kelemen Lajos rám kívánt bizni, elmulasztottam felhasználni, közvetíteni.

Hozzám írt két levelezőlapja — úgy gondolom — általánosabb érdek-lődésre tarthat számot. Azon túl, hogy fényt vetnek írójuk egyéniségére, bepillantást nyújtanak munkájába is.

Kedves Öcsém, én a múlt év szeptemberétől április utolsó hetéig átnéztem a kolozsvári unitár. Egyházi Nagyönyvtár régi anyagának 23 részét, s közel 300 oldal kiegészítést csináltam, főleg a régi tulajdonosokról, mert többek közt az érde-kelt, hogy a könyvtár milyen forrásokból duzzadt föl oly értékes és tekintélyes 80.000-nyi mennyiségre, a mekkora most.

Kutatás közben találtam oly adatokat is, melyeket dolgozatánál is használnát s ismerni jó. Legyen szíves, forduló postával tudassa velem, hogy dolgozatával hogyan áll, mert ha nem késtem el, pár adattal s több erdélyi magánkönyvtár adataival — s köztük olyanokkal, melyek 1941—45-en elpusztultak — legalább egy-bő levélben írhatok. Ezek közül némelyiket rajtam kívül szakember aig látta, s már csak azért is jó lenne megírni bármi keveset is rólok, mert 71 évben járva, már nem sokáig élek, s ha én le nem írok valamit ezokról, akkor nemsohára még emléük is örökre elvész. Szíves választát kéri s szeretettel üdvözi: Kelemen Lajos.

Kolozsvár, 1948. V. 5. este.

Kedves Öcsém, levele ide harmadnapra megjött, de én csak újabb harmadnapra tudok újra írni. Örülök, hogy dolgozatával elkészült, doktori szigorlatához gratulálok. Most azonban, hogy a formai vizsgán tücszett és — sajnos — egész dolgozata könyvatisztához nincs hamar kiállítása: sokkal helyesebben teszi, ha még minél

több adatot gyűjtve, minél teljesebbé igyekszik kiegészíteni tanulmányát. Ha elég türelme és belátása tesz előbbre becsülni a minél több adaton nyugvó alaposágot, mint a sietést, úgy állandó és nagy értékű munkát alkothat. Péladata s munkája széleskörű érdeklődésre érdemes s azt biztosra veszem, hogy el is éri. Már most mivel a kinyomatás nem sürgeti a munkát, én csak 4–6 hét múlva küldöm el adataimat; de kárpotlásul akkorra másfél annyit küldhetek, mint most rögtön lehetném. Epen ma Szabó T. Attila professzor is talált egyik most feldolgozása alatt álló kisebb családi levéltárban Ocsémnek valót: egy jó könyvjegyzéket, tárgyköre idejéből. Nagy bosszúságomra a Teleki grófok egyik itt levő levéltárának az általam eddig átnézett több mint 20.000 missilis leveléből csinált emlékeztető jegyzetnek a könyvekről szóló különben nem sok anyaga valahogy eltévedt. Nem mutattam volt vajjon ezt? El nem tudom képzelni, hogy hova tehettem. Kérem írja meg egy levelezőn, hogy meddig lesz Bpsten s tudassa nyári címét is. En júliusig itt leszek még.

Melegen üdvözli: Kelemen Lajos.

Kolozsvár, 1948. V. 21. este.

Magyar Grafika '78

A Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Képzőművészek Szövetsége által rendezett Magyar Grafika '78 című gyűjteményes kiállítást február 20-án *Tóth Dezső* kulturális miniszterhelyettes nyitotta meg.

Kiállításrendezési-módszertani kiállítás

A Magyar Nemzeti Galériában február 20-tól volt látható az a nemzetközi módszertani kiállítás, amit az ICCROM készített és mutat be különböző helyeken. A kiállítás a kiállítási világitás, a fényeffektusok kérdésével foglalkozik, címe: *Világitás és klimatizáció a múzeumokban.*

Képzőművészeti kiállítás az Agrártudományi Egyetemen

Kopasz Márta grafikművész kiállítását, február 20-án *Pethő Menyhért* egyetemi tanár nyitotta meg.

Képzőművészeti kiállítás az Orvostudományi Egyetemen

Borbás Tibor szobrászművész kiállítását február 23-án nyitották meg az Orvostudományi Egyetemen.

SIKLÓDY TIBOR

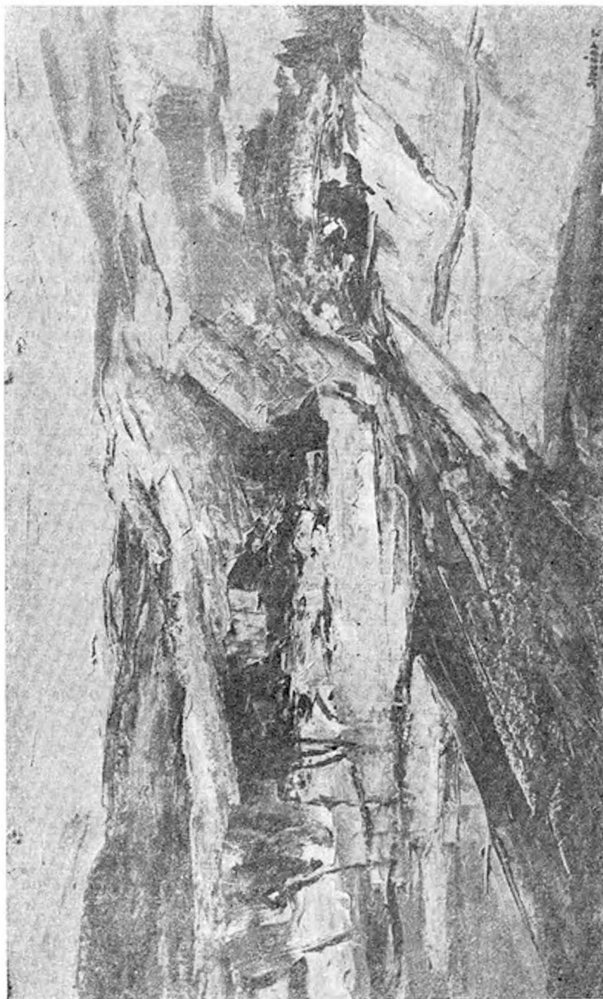
M. KISS PÁL

Az erdélyi tájképfestés neves képviselője 1929-ben Mezőbándon született. Gyermekek- és ifjúkorát Marosvásárhelyt töltötte, ahol a városi festőiskolában első mestere a kiváló akvarellista, Bordi András. Ma is nagy szeretettel és elismeréssel emlékezik a tőle kapott útravalóra. Később a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán Kovács Zoltán, Miklóssy Gábor és Mohi Sándor festőművészek irányításával képezte magát. Tanulmányainak végétével visszatért Marosvásárhelyre, ahol műveivel rendszeresen szerepel tartományi és egyéni kiállításokon.

Már pályája kezdetén felismerte, hogy hová tartozik. A természetet valjha legfőbb ihletőjének, s alkotásain a táj hű és megbízható tolmácsolását láthatjuk. A természet, a táj, amely Siklodyt rabul ejtette, s ami piktúráját átformálta, nem egyetlen pillanat élménye volt, hanem évtizedeken át újabb és újabb felismerésekre vezetett. Számátalan házszaléren érintkezik a hagyománnyal. E hatásokból azonban egységes, saját művészi stílust teremtett. Nem úgy kerül közel a világhoz, hogy kozmikus távolságból tekint rá, hanem gyökereit a mélybe, a hagyományok közé eresztve ad hírt a mindennapok egyszerű, de művészien kifejezett valóságáról.

Témáit elsősorban az erdélyi hegyvidék, a falvak utcái, házsorai sugallják, valamint közvetlen környezete. A táj így nemcsak otthonná, műtermévé, hanem ihlető műzsájává is vált. A szabadban van igazán elemében, a természet kínálta formák és színek között. Gyönyörködik a meghatott tájrészletekben, az erdőket és mezőket járja, vízparti reflexeket figyel. Ilyenkor csak arra törekszik, hogy vázlatosan rögzítse a látottakat, s legfőbb ször műtermében alakítja képpé. Befejezett művein nem esik a külső látás hibájába, a részleteken túl az egészet látatja. Lakását, ahol végső megfogalmazást nyernek művei, megtöltik, díszítik különböző időszakban festett képei. Körbefutnak a falakon, kitágítják maguk körül a teret. A leghalkabb árnyalatoktól a robusztus kifejezésig terjedő színskálát fedezhetjük fel olaj- és akvarell képein. A festő érzelmi indítéka, lendülete szélesebb kartont, vásznat, a nagyobb méretet követeli, a legtöbb mű ilyen.

Alkotásait 1947-től kiállításokon is bemutatja: Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Csikszereádn, Tunsádon, a fővárosban Bukarestben, tartományi és csoportos tárlatokon is. Egyéni kiállításokon szerepelt Székelyudvarhelyt, Marosvásárhelyen stb. Részt vett az 1970. évi hajdúszoboszlói és az 1974. évi New Yorkban tartott kiállításán. A romániai lapok, folyóiratok foglalkoznak művészetével, s kritikai cikkek is elemzik munkásságát. Az Ardeaul Noul már 1948-ban, a marosvásárhelyi Vörös Zászlóban szinte évenként jelenik meg Siklodyval foglalkozó méltatás. A Steaua Roşie, bukaresti Előre és az Scienteia, a kolozsvári Utunk, a vásárhelyi Igaz Szó, az Új Elet többször is közöl megemléke-

Sıklódy Tibor: Marosmenti táj. Oltaj. 1977.

zést kiállításairól. Az Igaz Szó 1972-ben, az erdélyi festők bemutatása alkalmával Sıklódy életrajzi és művészi munkásságának adataival is foglalkozik. A Bukarestben 1976-ban kiadott jelenkori művészek lexikonjában [Dicționarul Artiștilor Români Contemporani] Octavian Barbosa a mai Romániában működő művészekről ír, így Sıklódyról is közül rövid román nyelvű ismertetést (435. l.). Az 1978-as marosvásárhelyi kiállításának katalógusában Gheorghe Olariu és Balázs Imre méltatja a művész munkásságát.

Méltatói hangsúlyozzák, hogy fejlődésének útja jól követhető művein. Csaknem kizárólag a tájképet választotta műfajának, melyben természetismeret, valóságghűség és őszinteség szervesen párosul. A tájnak ellenállhatatlan vonzása, a táj, mint elsődleges élményforrás tette lehetővé érdekes természeti megfigyeléseit, s azok szerkezeti megőrkítését is. Érzelmi, indulati, hangulati tényezők teremtik meg a különböző nézőpontból festett tájait. A meleg és mélybarnák, zöldek, sokféle fokozatban, a fekete és szürke változatai, a fel-felvillanó fények, vagy néha a tompa megvilágítás adják kezdeti korszaka színskálájának hangoltságát. Különösen vonzó festményein ez a balladai hangvételű kolorit. Azok közé tartozik, akik tudnak hiteleset és igazat mondani a hegyvidéki hajnal és est megvilágításáról, a nyári délutánok atmoszferikus fülledtségéről. Már képeinek címe is elárulja, hogy mennyire kutatja a nap különböző szakaszainak hangulati megőrkítését: Hajnalodik, Reggel az Olt mentén, Harmatos reggel, Szürkület, Késő délután. Különösen sikerült a hegyvidéki alkony gazdag színeinek bemutatása. Mint a középkori kalendáriumképek, vagy id. Pieter Brueghel tájképei, gyakori Sıklódy évszakábrázolása is. Az október őszi színei, a télutó márciusi hóolvadás és ködös, párás levegője gyakran szerepelnek vásznain. Olykor gyengéd melankóliát érzünk őszi tájain, amelynek fái már levetették lombjukat, s ágaik kopaszon nyúlnak a magasba, mintha levegő után kapkodnának. Más képen érezzük a tavaszi rügyfakadás örömet, s a hosszú tél után a virágzó fák pompáját (Tavaszi napsütés, Nyár, Aranylő ősz, Szeptember, Télutó, Utea télen, Hófoltok stb.) Az inspirációt mindig a valóság adja, de egyre inkább a táj lelkét érzeti. Mint maga mondja: „Közel másfél évtizedig jóformán természet után festettem. A hetvenes években rátértem az élmény utáni festésre, s a táj belső mondanivalójának kifejezését tartom fontosnak.”

1972-ben kezdi az akvarellfestést, ami újabb felfedezésekre vezet. Az Új Élet c. újság 1972. november 22-i számában Sıklódy Tibor udvarhelyi tárlatáról számol be: „Kiállításán első ízben szerepel akvarellekkel, ez anyagának túlnyomó többsége — írja Polgár István —, szembejött, míg olajvásznain komor színekben ábrázolja a természetet. vízfestményein sok a fény, a világos szín, sárgák, meleg zöldek, halvány lilák, de füstösebb hangulatot sugároznak. Az akvarellista Sıklódynak is jellemző festői erőnye rendkívüli színérzékenysége, az a képessége, ahogyan egy színen belül harmonikussá szelidíti az összes árnyalatokat, vagy ahogy — mondjuk — a barnákat a pirosakkal, vagy a zöldekkel összhangba hozza, szinte rímelteti.” Akvarelljei nem pillanatnyi hangulatban készült vázlatok, hanem megkomponált művek, anélkül hogy elvesztenék e technika jellegzetes frissességét. „Egyébként nagyon megszerettem az akvarellt — mondja a művész —, mivel transzparens anyaga kézenfekvő, és a legkifejezőbb eszköze a tükröző vízfelületnek, a hegyek felett úszó fellegeknek.” Nagy könnyedséggel festett vízfestményein a vidék párája átjárja a fák lombját, leheletes fátyolt borít a tájra. A vízfestés megejtő varázsát, az egymásba mosódó szép foltokat, az éles színekkel, vagy egy-egy biztos vo-

Siki Tibor: Harmatos reggel. Olaj. 1977.

nallal való hangsúlyozást hangulat-, érzelmfestésre egyaránt kitűnően alkalmazza.

Az utóbbi években nemcsak csoportos és egyéni kiállításokon szerepel gyakran, hanem több értékes edélyi művészi megmozdulásban is kezdeményező szerepet játszik. Részt vesz az Arad megyei zserindi, a kovásznai, az udvarhelyi, a Hét című lap képtárának gyarapításában. Szívesen tartózkodik a romániai művésztaborokban, s ezekről elismerőleg nyilatkozik. Vajdahunyadon, Pietra Neamton, Gyergyószárhegyen stb., ahol működött, a jó munkaviszonyok megteremtésével segítik a művészek tevékenységét — állapítja meg. Vázlatokat készít ugyan, de most már az élmény alapján történő olaj- és akvarell képein is a belső mondanivaló kifejezését szolgálja. Művei mély és tartós élményt hagynak a figyelemmel közeledőben, akkor is, ha nem hangzatos témák, hanem az egyszerű tanút, kertet, kapukat, tetőket vagy éppen egy elhagyott magános házat örökít meg. Az utóbbi szimbolikus erejű, a magára maradt ember érzetét kelti. Ezekben a művein a hűsége lefestést a táj teremtette hangulat, az atmoszféra érzékeltetése váltja fel. Ahogy a festő írja: „Azt mondhatom, hogy szándékom szerint született tájképeimben nemcsak a pusztá természetet ábrázolom. Szeretném hinni, eljutottam az önkifejezés művészetéig, ahogy egy költő megírhatja képekben mindazt, ami az életet jelenti számára, úgy kívántam képekben megfesteni, amit az élet jelent nekem.”

Akár a gyergyói havasokban jár, akár egy-egy városból látogatja a szomszédos dombokat, hegyoldalakat, kompozíciója nagyvonalúan össze-

Siki Tibor: Fatuszété. Olaj. 1977.

fogott. A látványhoz hozzáadja mesterségbeli tudását és mély érzéssel teli emberségtől áthatott ílrját. Néha széles látóhatárú vedutát fest, más-kor egy kerítés részlete, vagy néhány szélűjta fa annak a megkapó hang-gulatnak hordozója, amit a művészben a látvány kelt. A művészi örömet okozó benyomásokról elsősorban színekkel ad számot. Így a színek a mon-danivaló igazi hordozói, kifejezői, mert a színeknek külön nyelvezete, expresszív ereje van művein.

Nem bocsátok bizonytalan kísérletekbe, rábizza magát az egyéni alkatából fakadó nyelvezetre. Egyetlen divatos, felkapott művészi áram-lat sem téríti el. Ugyanakkor a legelevenebb festői hagyományok tiszte-lete, az érzéletes, az érzelemgazdag kifejezés jellemzi. Sajátossága: mű-vészi feladatának mélyes átérése, festészetével a nemes emberség szol-gálat. Tájképei egyben hitvallás szülőföldjének szeretetéről. Behatol re-jtett szépségébe, felismeri a hegyek és völgyek, folyók és erdők világának törvényeit. „Az igazat mondj, ne csak a valódit!” — vallja József Attilával.

Menyhárt József emlékkiállítás

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumban február 20-án dr. Tóth Béla nyitotta meg *Menyhárt József* festőművész emlékkiállítását.

Képzőművészeti kiállítás a Kőlcsey Ferenc Művelődési Központban

A Kőlcsey Ferenc Művelődési Központ rendszeresen mutat be képző-művészeti kiállításokat. Február 24-én került sor *Galambos Tamás* festő-művész kiállításának megnyitására. A kiállítást *Lakatos István* költő nyi-totta meg.

Borsos Miklós plakettjei Miskolcon

A miskolci Herman Ottó Múzeum Képtárában került megrendezésre egy nagyszabású kiállítás *Borsos Miklós* plakettjeiből. A nagy érdeklődés-sel kísért kiállítást *Pogány Ó. Gábor*, a Magyar Nemzeti Galéria főigazga-tója nyitotta meg, február 24-én.

Közös kiállítás a Medgyessy Teremben

Jósa János festőművész és Prim Zoltán ötvösművész közös kiállítását rendezték meg a debreceni Medgyessy Teremben. A kiállítást március 1-én *Tóth Béla* nyitotta meg.

1962-ben a Békés megyei Levéltár iratai közül közreadtam a Néprajzi Közleményekben (VIII., 1. sz. 230—232.) a Bihar megyei hidak vámtari-fáját, 1829-ből. A közzétett vámdíjszabás az általános rendelkezéseken kívül külön foglalkozott a Nagyvárad és Váradolaszi közt levő, valamint a posc-saji, a diószegi, a székelyhídi és a hollódi hidakkal. A Berettyószentmár-ton és Berettyóújfalun közt levő Berettyó-hídról azonban nem volt benne szó. Most a Hajdú-Bihar megyei Levéltár anyagában ráakadtam egy olyan hídvám-díjszabásra, amely az újfalui hídra vonatkozik. Ennek a díjsza-básnak is van általános és díjtételes része is. Az előbbi rész, ha sok ha-sonlóságot is mutat a korábban közzétett vámtarifával, több önálló részlettel is bír. Az utóbbi rész, a díjtétel is különbözik a már közzétettől. Nemcsak az eltérések indokolják, hogy a „Híd Vám eránt való Rendeléseit Tekén-tesen Nemes Bihar Vármegyének” az alábbiakban közzőljük, hanem azok az értékes felvilágosítások is, amelyeket a XIX. század elejének közleke-dési, kereskedelmi, közjogi viszonyairól nyújt. Ezek a felvilágosítások nem-csak Berettyóújfalun helyörténeti szempontjából jelentések, hanem általá-nosíthatók; az egész országra és az egész korra jellemzők.

A Híd Vám eránt való Rendelést Tekéntetes Nemes Bihar Vármegyének Be-rettvó-Újfalun Várossára néve, melyek ki adattattak az 1806-dik Esztendőben, December 15 dikán Várad Olasziban folytatott közönséges Gyűlésből.

Több rendbél Panaszok tétévén, hogy a' Vámosok a' jövő-járókkal rútul bálnak, mert, vagy nagyobb Vámost kívánának, vagy sem, vagy az 1753 dik. vagy az 1785 dik Esztendőben ki dólgozott 's ki adott Tarifákban meg határozottak, hogy Nemeseket, Királyi Városbél Pólgárokat, vagy más olyan Személyeket is kenzserítik a' Vám-fizetésre, Kiket a' Haza élő Törvényei mentekké tettek a' Vám fizetéstől. Hogy az e' féle Rendtelenségeknek, és vissza éléseknek mind egy, mind más részről élelt lehessen venni, egy Deputatións bíródot, hogy egy Projectumot, a' mellett pedig minden Vámra néve külön külön, a' mostani előkhöz képest, egy Új Tarifát is ki dólgozzon.

A' Deputatú, Munkáját el készítvén, az ezen Nemes Megye Rendéjé által meg vizsgálottat 's a' Törvényeknek igaz értelmében alkalmaztatván jóvá hagyatott, és meg határozottat e' képpen:

1 ór. Mivel B.Újfalun, a' Hidaknak, és Gátaknak tsinálásában eddig is minden-kor segédemmel volt: azért a' nevezett Város Lakosi a' B.Újfalusi Vám fizetésétől ennekutánna is szabadok lészenek, úgy mindazonáltal, hogy, azoknak tsinálásába, és igazgatásába, csután is tartozának mindenkor concurrálni.

2 szor. A' Királyi, és Bányá Városok, Kis Marja, Jászág, Kis és Nagy Kunság, Hajdu-Városok Pólgári és lakosi, Az Esztergomi érsekésegnek Jobbágjai, A' Prae-dialisták, Egy szóval mind azok, Kik Királyi Adomány Levelek mellett a' Vám-fizetéstől Szabadok, az 1723 dik Esztendei 15 ik és az 1399 ik Esztendei 41 ik Törvé-nyek Rendelése szerént, Vámost fizetni nem tartoznak.

3 szor. A' Nemes Emberek, Kik alatt érteinek egyszersmind Grófk, Bárók, és Herezgek és Minden Hiten lésőknek Pajjal, akár kereskednek, akár nem, akár magok Jóságát Idegen Szekerekkel, akár más Jóságát a' magok Szekerein vité-lik; a' Vám fizetéstől mindenkor szabadok.

4 szor. Akármely Hiten lévő Professorok, Rectorok, Praceptorok, Kántorok, vagy Deákok, ha Személyekre néve nem mentesek is akár fogadott Szekressel, akár magok alkalmazosságával utazzanak, akár kereskedjenek, akár ne, sem Magok, sem a' hozzájuk tartozandó Tselédek, Vámost fizetni nem kötelezetnek.

5 ször. A' Gyalog Emberek, ha Terheket visznek is a' Hátakon; a' Lakadalmas Nép; a' Malomba menők, és Jövők, mentesek a' Vám fizetéstől.

6 ször. Hasonló, a' olyan szekerek is mentek a' Vám fizetéstől, mellyek a' Helység Számára vagy Helység Házához, vagy Templomokhoz, és Tornyokhoz vagy Oskolákhoz megkívántató Építő eszközöket szállítanak.

7 ször. Mentek az olyan Emberek is a' Vám Fizetéstől, Kik a' Király, Vármege, vagy Község Dologba utaznak, fáradoznak; ugy mindazonáltal, hogy, mind ezek, mind pedig amazok, Kikről, a' félyebb való Pontokba emlékeztet vagyon, azt: Minémü Sorsuak? és mtsoda Járatbeliek? vagy a' Helység Elöl-járári vagy a' Városok, és Vmegeye Tisztyei által adandó Petsétes Levéllei, és Passussal, be bizonyítani köteleztessenek.

8 ször. Ha Nemes Ember, Nemtelen Emberral köz Kereskedésbe vagyon, a 1498 dik Esztendő 35 ik Törvénye igaz Ertelme Szerént, akkor se tartozzon a' maga részéről Vámost fizetni, hanem csak a' Nemtelen, az ötlet illető részétől.

9 ször. A' Zsidó Arendatoroknak, az 1723 ik Esztendő 15 ik Törvény Rendelése Szerént, Vámost fizetni Senki sem tartozik.

10 ször. Ellenben pedig, mind azok, Kik a' félyebb meg irtt Pontokba ki nem vétettek, és, a' Haza Törvénye Rendelése Szerént, a' Vám fizetéstől Menté nem tettek a) Vámost, az alább megírandó Jóságaitól, a' meg határozott Mérték Szerént, mindenkor, és minden Vonogatás, vagy Tsalárdság nélkül, fizetni tartoznak.

Azon Esetben pedig, hogy ha valaki, Ki a' Törvény Szerént Vámost fizetni tartozik; azt akármódon meg tagadná, az 1723 ik Esztendő, 15 ik Törvény értelme Szerént sequestrálathatik, de ugy, hogy ha ő Cautiót vállal, a' Jóság kezében hagyattasson, a' Dolog pedig Praesentes vetetessen fel az Uri Széken, ott iktésszen meg a' környül-állásokhoz képpent, tartozik é O, és mennyi Büntetést fizetni? A' Dolog azonban, az Executio előtt, minden esetre, a' Vgye Törvény Széke eleibe terjesztessen, bővebb meg vizsgálás végett.

11 ször. A' Vám tehát, B.Ujjfalura nézve meg határozatlik e' képpen:

Egy Ures Szekértől	2 $\frac{1}{2}$
Egy Terhes Szekértől	5
Két Lótól, vagy Szarvas Marhától	2 $\frac{1}{2}$
Három darab Borjutól, Csikótól, Juhtól, Ketskétől, Sertéstől	1 $\frac{1}{2}$

Melly Rendelések tehát, valamint a' Földes Uraságoknak, és Azoknak Vámososságnak, és Arendatorainak ugy mint azoknak, Kik, a' Vám fizetéssel tartoznak, Petsét alatt ki adatik, a' végre, hogy azok a' jóvő 1807 ik Esztendő 1 ső Napjától kezdvén, Szorosan meg-tartassanak, és meg-tartatassanak; és hogy azo, a) Vámos Híd mellett Táblákra ki-ragasztatván, mindenkor, és Mindeneknek tudtára lehessenek, és senki is, a' Nemtudással, vagy balra való magyarázással, magát a' Törvényes Büntetés alól ki ne huzhassa.

Költ a' félyebb meg irtt Napon, és Helyen: Fő Nótárius, Tábla-Bíró, és Felső-ges Urunk Arany Sarkantyus Vitéze Kapostli Domokos Lőrincz által. Berettyó Ujjfalva községnek legreggibb jegyzőkönyve. Hajdú-Bihar megyei Levéltár V. 612.a. 1. 267-269. oldal.)

Régi térképek kiállítása Nagykőrösön

A nagykőrösi Arany János Múzeumban XVIII—XIX. századi Nagykőrösről készült térképekből kiállítást rendeztek. A rendkívül nagy helytörténeti értékkel bíró térképeket részben a Pest megyei Levéltár fiókja, részben a nagykőrösi Arany János Múzeum bocsátotta a kiállítást rendezésére. A kiállítást március 3-án Bőőr László levéltáros nyitotta meg.

Ki gondolná, hogy a napraforgó (*Helianthus annuus*), amely ma oly megszokott és közönséges szántóföldi növényünk, alig néhány évszázada még kuriózum és keresett dísznövény volt Európában; és amely nélkül a magyar alföldi tájat — különösen a giccsfestők buzgólkodása nyomán — szinte elképzelni sem tudjuk, parasztságunk alig szág éve termeszti? — Újvilági jövevény ez is, mint ganargyi Amerikából elszármazott nélkülözhetetlen kultúrnövényünk: pl. a kukorica, burgonya, tök, paprika, paradicsom, dohány.

A napraforgó első európai leírása 410 évvel ezelőtt látott napvilágot egy németalföldi botanikus, *Rembertus Dodonaeus* kertészkönyvének függeléként, aki a következőképpen emlékezett meg az ekkor még alig ismert plántáról: „*Chrysanthenum Peruvianum*. Peruban és néhány más amerikai provinciában találták és hozták el onnan. Madridban a spanyoloknál a királyi kertben vetették el és egész 24 lábnyira (kb. 7 méter) nőtt meg. Egyesek törzse karvastagságú, levelei igen szélesek, virága alakjára nézve hasonlatos a krizantinhoz, de annál jóval szélesebb. Középen lábnyi széles korong van. Körülötte egyenként körkörösön vannak a levelei, virágja hasonlatos a nagy piros liliomhoz, de annál nagyobb és arany színű. Indián napnak (Sol Indianus) is nevezik, mivelhogy nap módjára sugárai vannak.”¹ A derék tudós nem sajnálta a fáradságot, hogy a napraforgó hiteles rajzát is közreadja munkájában, amelyet — közlése szerint — Joachim Hoppero spanyol királyi tanácsostól kapott meg. A rajz valószínűleg a madridi királyi botanikus kert egyik szépen diszáló példányáról készült (1. kép). Ennél jóval nagyobb és tekintélyesebb változatról is hírt kapunk ez időből, amelyet a kor legnevesebb orvos botanikusa, Jacobus Antonius Cortuso nevelt páduai kertjében: 40 lábnyira (kb. 12 méter) nőtt meg és 120 geometrikus levéllel rendelkezett. Virágot is hozott, de magjai nem értek be.²

A XVI. század végi nyugat-európai növényhistóriák és kertészkönyvek csaknem mindegyike részletesen foglalkozik már a napraforgóval, mint-egy regisztrálva annak elterjedését a fejedelmi, főúri díszkertekben, valamint a gazdagpolgári és orvosbotanikai kertekben.³ E munkák egyik legteljesebb és legtekintélyesebb növénytörténeti feldolgozásában *Jaques Dalechamps* lyoni botanikus kétkötetes foliójában a következő értékelést olvashatjuk növényünkről: „Az összes arany virággal díszített növény nagyságával és szépségével felülmúlja az a növény, amelyet *Chrysanthemum Peruvianum*nak neveznek.” A részletes alaki leírás megerősítésként egy lyoni botanikus kertben természetelt példány képét is láthatjuk, amely ugyancsak 12 lábra (kb. 3,5 méter) nőtt meg, de természetét beírta (2. kép). Az akkor divatos elnevezéseinek variánsait is megtaláljuk itt: *Planta maxima* (óriás növény), *Lusitanus Gigante* (spanyol óriás), *Solis flos* (napvirág), *Sol Indianus* (indian nap).⁴ Egkedveltebb és leggyak-

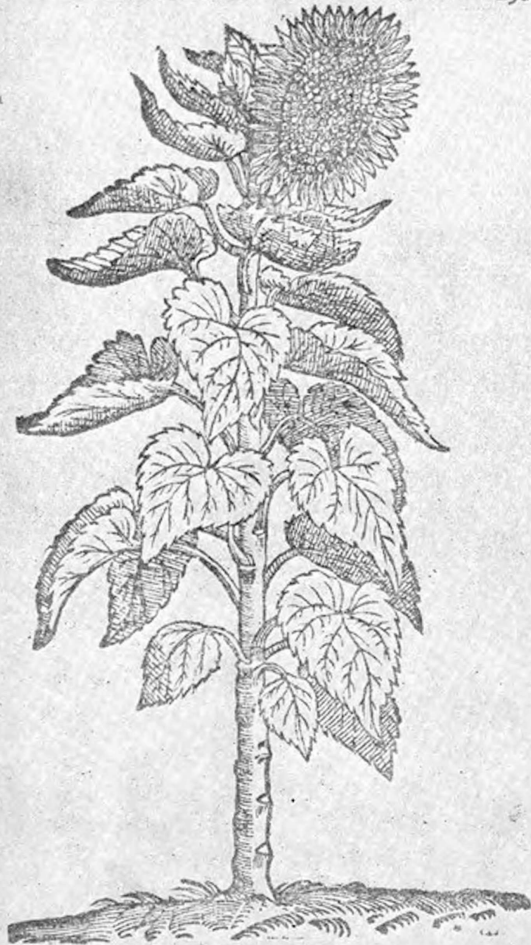
ribb korai megnevezése mégis a *napvirág*, amelyet nemcsak a napra emlékeztető sárga tányérvirágával, hanem lenyűgöző méretével is kiérdemelt.

Ez az egyházi növény rendkívüli tulajdonságaival teljesen ámulatba ejtette a XVI. századi embereket, hiszen a tavasszal elvetett jelentéktelen magból néhány hónap múltán több ember magasságú, fányi méretű, impozáns virágú növény fejlődött, amihez hasonlóval mindaddig nem találkoztak. Ezt az ámulatot tovább növelte páratlan termékenysége. Egyik korabeli tudós hódolója 2362 érett magot számolt össze egyetlen tányérjában.⁵ Nem is mulasztották el a legkülönbözőbb csodatevő tulajdonsággal felruházni. Több orvosi munka ajánlotta pl. magvainak és szárának főzetét sokféle belső betegség kúrálására; magvainak fogyasztását a termékenység növelésére, a férfierő gyarapítására, a nők meddőségének gyógyítására; a megvágott szárából kifolyó ragacos nedvét esontörés kezelésére stb.⁶

A napraforgó sok különös tulajdonsága közül legjelentősebbnek mégis a heliotropizmust, a nap után fordulást tekinthetjük, amelyet több nyelven mindmáig megőrzött köznévi alakja is jelez, mint pl. a magyaron kívül a francia *tournesol*, vagy az orosz *podszolnecsnik*. Ennek a megnevezésnek tulajdonképpeni alapja az, hogy a fiatal növény rügyei valóban követik a napot, reggel kelet, este nyugat felé irányulnak, de később a levelek és virágzat kifejlődésével az elkeményedő szövetek miatt a napraforgótányér rögzítődik, mégpedig a legkedvezőbb megvilágítás — rendszerint kelet — felé fordulva. Ennek a jelenségnek alapján, bár azt meglehetősen eltúlozva, avatta 1582-ben Monardes spanyol orvosbotanikus e növényt *solsequiummá*, azaz napraforgóvá. Ezzel pedig egy csapásra feledésre ítélte az addig solsequiumként évezredek óta több okkal számon tartott nap után forgó virágokat, amelyek lényegesen igénytelenebb küllemmel rendelkeztek, mint a katáng vagy a körömvirág (*Calendula officinalis*).⁷ Ugyanakkor az újvilági napraforgó előtt — alig fél évszázaddal európai megjelenése után — megnyitotta a jelképpé, szimbólummá váláshoz vezető utat.

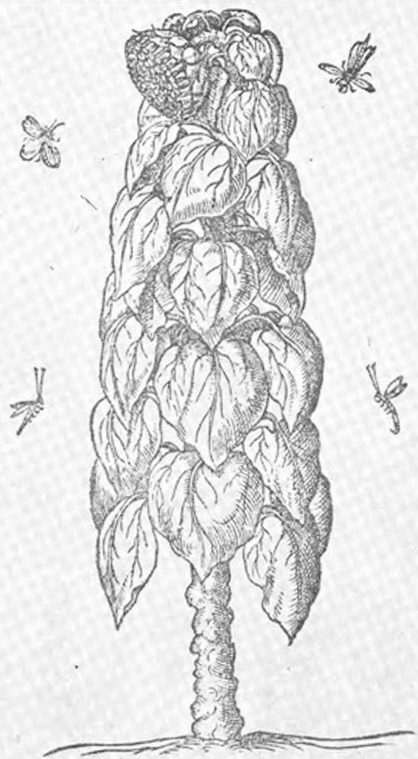
Egyáltalán nem csodálkozhatunk, hogy néhány év múlva a legjelentősebb jelképtani munkában a napraforgót is megtaláljuk — számos óvilági virág társaságában. Az 1590-ben megjelent szimbolográfia szerzője, *Joachim Camerarius* nürnbergi orvos a nap sugarai felé forduló növény képét „Non inferiora secutus” „nem követi az alantasokat” jelszóval kapcsolta össze, és a következő jelentéssel ruházta fel: „Ahogy a nap sugarai ezt a növényt fordítják, úgy irányítsd jóságos Krisztusom az én elmémet” (3. kép)⁸. Az erkölcsi tanulságul szolgáló további magyarázat is ennek a növénynek eltulzott heliotropikus tulajdonságára támaszkodik: „Így tehát, mivel ez a virág mindig a napot nézi, annak sugarai felé nyújtózkodik, és szüntelen az égiek felé fordul, sokkal inkább illik hozzánk, hogy lelki szemünket állandóan az igazságot osztóra és minden jónak adakozójára fuggesszük, mintsem folyvást az alantas földi gyönyörűségek után áhítozzunk”.⁹ A korra jellemző vallásos tartalmú és rendkívül tetszetős képi megfogalmazású szimbólum hamarosan olyannyira felkapott lett a lovagkor utóvirágzását ápoló spanyol főnemesség körében, hogy a napraforgót heraldikai növényükké választották, amely az alattvalói hűséget és elkötelezettséget volt hivatva jelképezni. Mint a hű ragaszkodás szimbóluma, hosszú időn keresztül kedvelt és gyakori címer- és pecsétnövénye volt a nemességnek.¹⁰

Amikor a napraforgó a parasztkertekben is megjelent és a XIX. században a szántóföldeken is elterjedt, sajátos módon a nép körében is ki-

A napraforgó első európai ábrázolása Dodonaeus 1568-ban megjelent botanikus munkájában.

CHRYSANTHEMVM Perunianum,
sive Planta maxima.

A napraforgó franciaországi változata Dalechamps 1586-os
növénytörténeti könyvében

XLIX.

59

NON INFERIO-
RA SECVTVS.

*Solus ut hunc florem radiantia lumina versant,
Dirige sic mentem Christe benigne meam.*

2.3

1.1.1.1.

A napraforgó szimbólumképe Camerarius 1590-ben kiadott
jelképtanában.

alakította mozgása révén jellegzetes szimbólumát, amely azonban szöges ellentétben állt a korábbi jelentéstartalommal. Erről ékesen tanúskodik egy múlt századi kultúrtörténész egyáltalán nem pártatlan véleménye: „Hogy a nép nem mindig igazságos költői megnyilatkozásaiban, bizonyítja a napraforgó dolga is; ezt a növényt a változékonyság, a csapodárság jelképének szokás tartani: hol ide, hol oda kacsint, ezt is, azt is hitegetni akarja; pedig a valóságban a leghivebb virág: reggeltől estig kíséri a napot, akár a hold a földet. Ez alapon czímerébe fogadta a lovagság, hogy vele a hűbéries kötelezettséget és egyúttal az őszinte ragaszkodás érzelmét példázza.”¹¹ E szemelvény éles fényt vet arra a szemléletbeli különbségre, amely az uralkodó osztályt és a parasztságot kibékíthetetlenül elválasztotta egymástól. A nemesség és polgárság heliocentrikus felfogásával szemben a népi szemlélet a napraforgó mozgását a földhöz viszonyította, ahhoz, amiből a növény kisarjad, ami minden élet közvetlen forrása, amelyhez elszakíthatatlanul kötődik az ember. Ezen a racionális alapon tett szert a napraforgó a népköltészetben és népi példázásokban a „hűtlen, állhatatlan” jelzőre, és vált negatív tartalmú jelképpé. Ilyen módon nyerte el a napraforgó mint virágszimbólum ellentétes jelentéstartalmát, amelynek népi változata mindmáig megőrződött és feledésbe borította az eredeti, de hamis viszonyításból származó értelmezését.

JEGYZETEK

1. Dodonaeus, Rembertus: *Florum et coronarium odoratorumque nonnullarum herbarium historia*. Antverpiae, 1588. 294. Fordította Tokaji Zónyka.
2. Dodonaeus i. m. 297.
3. Részletesebben foglalkozik ezzel Selmeczy Kovács Attila: *Akklimatisation und Verbreitung der Sonnenblume in Europa*. *Acta Ethnographica* XXIV. 1975. 50.
4. Dalechamps, Jacques: *Historia generalis plantarum I*. Lugduni, 1586. 874.
5. Camerarius, Joachim: *Hortus medicus et philosophicus*. Francofurti ad Moenum, 1588. 60.
6. Durante, Castore: *Hortus sanitatis*. Francfort am Maenn, 1609. 767.: Matthiolus, Petrus Andreas: *De plantis epitome utilissima*. Francofurti ad Moenum, 1586. 261.: Bauhin, Caspar: *Phytopynax*. Basileae, 1596. 541.
7. Erről részletesebben szól Rapacs Raymund: *A magyarság virágai. A virágkultusz története*. Budapest, 1932. 267—269.
8. Camerarius, Joachim: *Symbolorum et emblematum ex re herbaria desumptorum centuria una collecta*. Norimbergae, 1590. E helyen szükséges korrigálni Rapacs i. m. 358. adatát, aki Camerarius jelképtanának megjelenését 1661-től datálja, amikor korra az már 436. kiadást megért. Camerarius munkájának különös jelentősége szempontunkból éppen korai megjelenéséből adódik, mivel egyértelmű dokumentálja, hogy a napraforgó Európát megjelenése után 80 év múlva már szimbólumnövényé vált. Ugyanis Európában első alkalommal 1510-ben vették el a madridi királyi kertben (Zsukovszkij, P. M.: *Kulturnüe rastenija i ih szorodicsi*. Moszkva, 1950. 209.).
9. Camerarius i. m. (1590). Fordította Tokaji Zónyka.
10. Rapacs i. m. 269.; Borbás Vince: *Napraforgó*. In: *A Pallas nagy lexikona* XII. 1896. 998.
11. Szutórisz Frigyes: *A növényvilág és az ember*. Budapest, 1905. 501—502.

Népi faragások kiállítása Kecskeméten

A Kiskúnság és Kecskemét népi faragása címmel kiállítást nyílt március 4-én a kecskeméti Katona József Múzeumban. A gazdag és nagy érdeklődéssel kísért kiállítást Báltint Sándor ny. egyetemi tanár nyitotta meg.

A dolgozat célja az, hogy bemutassa dokumentumszerűen és értékeléssel is adva azokat a konkrét irodalmi anyagokat, amelyek az angol és az amerikai irodalommal kapcsolatosak a Tanácsköztársaság bukása utáni évtizedben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt napilapjában, a Népszavában. Ez a fajta vizsgálódás betekintést nyújt a párt és a lap irodalom- és kultúraterjesztő tevékenységébe, amely a jól ismert szociáldemokrata politikai irányvonallal ellentéren számos pozitív elemet tartalmaz és nagymértékben járult hozzá a munkásosztály bizonyos rétegeinek szellemi és tudati műveléséhez, neveléséhez.

A konkrét anyag teljes ismertetése a dolgozatban belül lehetetlen, ezért — a leközölt irodalmi művek ismertetésén kívül — csupán néhány példa illusztrálja azokat a formákat (kritikák, irodalomelméleti írások, hirdetések, reklámok), amelyekből ez a nagyon szép és tartalmas gazdag tevékenység összejött.

Képet alkothatunk magunknak arról, hogy kik voltak a legnépszerűbb angol és amerikai írók a húszas években és ennek bizonyos okaira is kitér a dolgozat. A leközölt művek elemzésekor világosan kiderül, hogy a párt politikájának elhajlása és merevségei nem vonták maguk után a kultúra, a művészet valamiféle torz megszürését, ami elsősorban a párton belül — konkrétan a Népszava irodalmi rovatát szerkesztők között — aktívan dolgozó, haladó értelmű, jó szemű és komoly művészi igényeket támasztó, irodalmároknak, kritikusoknak, íróknak, költőknek köszönhető.

A dolgozat részletesebben foglalkozik Jack London, H. G. Wells és G. B. Shaw fogadtatásával és értékelésével a Népszava hasábjain, a Függelékben pedig megtalálható e három szerző 1919 és 1929 között Magyarországon megjelent műveinek bibliográfiája.

BEVEZETÉS

Jóllehet, az összehasonlító irodalomkutatás (komparatiztika) elméleti szakembereinek még nem sikerült teljes részletességgel kidolgozniuk az irodalomtudomány ezen specifikus kutatási módszerének minden összetevőjét, abban ma már egyre többen értenek egyet, hogy az egyes nemzeti irodalmak közötti folyamatok osztályozása két nagy alapvető csoportra osztható: az egyik az ún. genetikuss (érintkezési) kapcsolatok, a másik pedig a tipológiai összefüggések vizsgálata.¹ Ezek természetesen további csoportokra oszlanak, amelyek közül csak a genetikuss kapcsolatok két, egymással összefüggő, mégis szükségszerűen elhatárolandó formáját említem meg. *Dionýz Durisín* terminológiáján megjelölésű használva, külső (extern) kapcsolatokról (érintkezésekről) beszélhetünk akkor, ha az irodalmak közötti kontaktusok csupán másodlagos jellegűek (pl. irodalomtörténeti és kritikai tanulmányok más nemzetek irodalmáról), belső (in-

tern) kapcsolatokról pedig akkor, ha ezek elsődleges jelleggel bírnak, kotások helyét és jelentőségét mind a világirodalom, mind pedig saját nemzeti irodalmunk szempontjából. Még egyszer hangsúlyozom, hogy a próbálták a lap kritikusai, irodalmárai meghatározni a szóban forgó al- azaz „áttétel nélkül érvényesülnek és tükröződnek a mű struktúrájában”.² A genetikus kapcsolatokhoz sorolhatók a műfordítások is, amelyeknek az irodalmi folyamatok között elfoglalt bonyolult helyzetére itt nem térhetek ki.

Kétségtelen tény, hogy csupán akkor kaphatunk teljes képet az egyes nemzetek irodalmi közötti közvetlen és közvetett kapcsolatokról és azok belső összefüggéseinek törvényszerűségeiről, ha a komparatiztika összes módszerét együttesen alkalmazzuk a lehető legszélesebb skálát átfogó irodalmi és ún. irodalmon kívüli jelenségek vizsgálatára. Ezt azonban a jelen dolgozat keretei és viszonylag szűk vizsgálódási köre nem teszi lehetővé. De, mint ahogy azt a már említett szlovák komparatista, Durisin leszögezte, „a külső kapcsolatok vizsgálatának módszere (amit a dolgozatban alkalmazok — saját megj.) bár nem világítja meg közvetlenül a kapcsolatoknak a művészi alkotásban érvényesülő belső dinamikáját, nélkülözhetetlen a kutatás számára.”³ Nélkülözhetetlen pedig azért, mert

A dolgozat az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság bukása utáni egy évtizedet felölelő időszakban kísérel meg feltárni az angol, amerikai és magyar irodalom dokumentálható külső kapcsolatait egy társadalmi osztály (a munkásosztály) bizonyos rétegein belül végzett műveltség- és kultúrákövetítő tevékenység szempontjából. A kutatás bázisát a Magyarországi Szociáldemokrata Párt napilapjában, a NEPSZAVÁ-ban megjelent irodalmi (és bizonyos esetekben irodalmon kívüli) művek, cikkek és tanulmányok alkotják.

Céлом az, hogy dokumentumszerűen és egyben értékítéletet is felállítva megállapítsam, milyen konkrét tevékenységet végzett a NEPSZAVA a megfelelő kulturális rovatokban annak érdekében, hogy a lap olvasói, a magyar munkásosztály meglehetősen nagy tömegei, minél többet ismerjenek meg a világirodalom — elsősorban angol és amerikai — alkotásaiból és hogy a művek ismertetésén és leközlésén túlmenően hogyan ez a feltétele annak, hogy lehetővé tegyék a belső kapcsolatokon alapuló és a tipológiai kutatásokat.

Dolgozat csupán a külső érintkezést, tehát a másodlagos kapcsolat vizsgálatát tűzi ki célul és így nem tudok részletesebben foglalkozni azzal az egyébként nagyon izgalmas és irodalmunk fejlődése szempontjából mindenképp lényeges kérdéssel, hogy az általam feltárt irodalmi anyagok miképpen épültek bele nemzeti kultúránk szövetébe.

A Tanácsköztársaság kikiáltása, rövid fennállása, majd bukása, valamint az azt követő fehérterror és az átmeneti konszolidáció nagyon bonyolult történelmi és ideológiai jelenségeket hívott életre, amelyeknek elemzése nem az én feladatam. Én csupán néhány olyan, a dolgozat szempontjából lényeges, momentumot emelek ki, amelyek feltétlenül szükségesek a tárgyalt téma megértéséhez.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a Tanácsköztársaság leverése után azonnal újjáalakult s ezzel formálisan megszűntette a Szocialista Kommunista Munkások Magyarországi Pártját, amely a KMP és az MSZDP egyesülésével jött létre. Az 1919. augusztus 24-én megtartott újjáalakuló kongresszus meghatározta a párt politikai irányvonalát és prog-

ramját, ami lényegében az ellenforradalmi rendszerrel való együttműködést jelentette és a párt vezetésében egyre inkább a *Vanczák János* által képviselt jobbszárny került szóhoz. Az SZDP és az uralkodó osztály közötti megegyezés (az ún. Bethlen—Peyer paktum) egyfelől annak volt a bizonyítéka, hogy az ellenforradalmi rendszer nem tudta megszüntetni a szakszervezeti mozgalmat és így az egyetlen legalisan működő munkáspárt, az SZDP befolyásától várta a tömegek féken tartását, másfelől pedig annak, hogy az SZDP megegyedett az osztályellentétek tompítására és a társadalmi reformokra való törekvéssel és ezzel tulajdonképpen — mint azt a pártvezetőség későbbi tevékenysége is bizonyítja — lemondott az osztályharcról.

1922-ben a párt bekerült a parlamentbe, ami a parlamenti frakció számára egyértelművé tette a Bethlen—Peyer paktum szellemében folytatott politikai tevékenységet. Ez döntő esemény volt a párton belüli ellenlélek kialakulásában. A már korábban is más véleményen levő baloldal — a kommunisták irányítása alatt — 1924-re eljutott a szocialista forradalom igényéig, majd — 1925 áprilisában — az SZDP-ből való kiválasztásig és a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakulásáig. Bár a húszas évek második felében az SZDP vezetésében is változás állt be, ugyanis Bethlennel szemben most már a liberális polgári ellenlélek lett a szövegsége, de még így is csak egy polgári demokratikus Magyarország megteremtése és nem a szocialista forradalom volt a kitűzött cél.⁴

Az MSZMP megalakulása után is maradtak még ellenzékiek a szociáldemokrata pártban (pl. *Stromfeld Aurél*, *Madzsar József* stb.) és részben ezzel, részben pedig a Kis Jenő vezette centrista csoport politikájával magyarázhatók az olyan szembetűnő ellentmondások, hogy bár a párt élte alatt az angol Baldwin-kormányt a Szovjetunió elleni háborús tervek miatt, ugyanakkor hevesen támada a kommunistákat és a Szovjetuniót is.

Az említett néhány tény korántsem tükrözi az MSZDP bonyolult történelmi útját és szerepét, de egy számunkra fontos megállapítás igazolására elegendő. Ez pedig a következő:

Annak ellenére, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt a Tanácsköztársaság bukása után politikai visszalépést hajtott végre és gyakorlatilag feladta az osztályharcot, történelmi jelentőségét nem szabad lebecsülni, mert az adott viszonyok között — mint az ország egyetlen legalisan munkáspártja — egyrészt tömörítette a munkásság egy részét és számos társadalmi reformért sikrászállt érdekükben, másrészt pedig lehetőséget teremtett — objektíve — a forradalmi és kommunista munkásmozgalom burkolat továbbéléséhez és tevékenységéhez.

Emellett azonban van egy másik nagyon fontos tény, ami kifejezetten és közvetlenül a párt érdeme, és amit kevésbé szoktunk hangsúlyozni, pedig nemzeti kultúránk és ezen belül is elsősorban a munkásosztály művelődése szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható. Ezt röviden úgy lehetne megfogalmazni, hogy az MSZDP kultúrákövetítő és művelődéspolitikai tevékenysége nagymértékben járult hozzá a munkásosztály tudati és szellemi fejlődéséhez.

* Az MSZDP politikájának és történelmi szerepének e rövid ismertetéséhez több forrásmunka gondolatmenetét követtem, ezek közül a legfontosabbak: a Magyar forradalmi munkásmozgalom története. 2. köt. Bp., 1967. — Ránki Gy. (szerk.): Magyarország története. 1918–1945. Bp., 1976.

A Népszava 1925-ös karácsonyi számában Révész Mihály egyik cikkében a következőket írja:

„Már példák ezerjele van arra, hogy a tudomány megbecsülése, a kultúra és a művészet istápolása tekintetében a verejtékezők, a hétköznapi emberek pártja valamennyi párt fölött áll. Szeretjük a művészetet, agítunk a művészetért és agítunk a művészetért. Tudván tudjuk, hogy nemcsak a dörgedelmes és igaz szavak egymásutánja, hanem a szép szavakba öltöztetett igaz gondolatok sora is alkalmas arra, hogy fölkelte az emberben! A művészetet látóvá tesszük a szemeket, hallóvá a fülüket, érzővé a lelkeket, gondolkodóvá az agyukat. Megtanuljuk, hogy az az ember, aki megtanul látni, akinek érző szíve és gondolkodásra képes agya van, az az ember csak a szocializmus útjára léphet, a szocializmus útjára, amely az emberiséget egy igazságosabb és boldogabb társadalomba vezeti.”

Ez a programnak is beillő részlet híven fejezi ki azt az elgondolást, amit a Népszava kulturális rovata célként tűzött ki maga elé.

A lap már a kezdetektől fogva fontosnak tartotta az olvasók művelődési igényének kielégítését és állandó fokozását. Az első komoly és szép kísérlet az 1907 szeptemberétől 1908 júniusáig Révész Béla által szerkesztett irodalmi melléklet, az OLVASÓTÁR című melléklet a kortárs szomint az első magyarországi kísérlet egy munkás irodalmi orgánom megteremtésére, amelynek hatása nemcsak a munkásirodalom fejlődésében érződött, de kiterjedt a polgári alkotókra is és különösen jelentős érdeme volt a szocializmus iránti érdeklődés felkeltésében és erősítésében. Erdesme megjegyezni, hogy az OLVASÓTÁR című melléklet a kortárs szocialista, valamint a modern magyar irodalom haladó íróinak és költőinek alkotásain kívül bő izelítőt nyújtott a szocializmussal vagy a munkásmozgalommal rokonszenvező külföldi irodalomból. Ehhez hasonló önálló kísérlet sajnos később nem volt, de Révész Béla irányításával, aki 1906–1925 között a Népszava irodalmi rovatvezetője volt, a lap hasábjain egyre több és több ismertető és értékelő cikk jelent meg a magyar és a világirodalom kiemelkedő és kevésbé kiemelkedő alkotásairól, nem beszélve a mind nagyobb mennyiségben közölt versekről, novellákról és regényekről. Ez a lassú, de eredményes folyamat vezetett el oda, hogy a harmincas években a Népszava — egyéb napilapokkal és folyóiratokkal együtt — az elsősorban a legfenyegetőbb ellenség, a faszizmus ellen küzdő magyar írók egyik fontos fórumává vált, és a szociáldemokrata napilapban olyan alkotók is szóhoz jutottak, mint *Ilyés Gyula*, *Erdélyi József*, *Darvas József*, *Veres Péter* stb.

Röviden így lehetne összefoglalni azt, amit a Népszava irodalmi és művészeti tevékenységéről a munkásmozgalommal foglalkozó történések és irodalmárok napjainkig feldolgoztak. Úgy tűnik azonban, hogy a két kiemelkedő időszak — az 1907/08-as és a harmincas évek — közé eső periódus (a Tanácsköztársaság fennállásának 133 napját kivéve) nem eléggé kimunkált és csak általánosságokban beszélünk, írunk róla. Pedig ahhoz, hogy a fent említett folyamatot tisztán lássuk és megfelelő módon tudjuk értékelni, elengedhetetlenül szükséges annak sokkal alaposabban vizsgálata. Különösen fontos az 1919 utáni egy évtized, hiszen, mint ahogy a Bevezetésben is említettem, olyan bonyolult időszakról van szó, amelynek a teljes feltérképezése sokoldalú és mély elemzést kíván. Ezért választottam a dolgozat témájul éppen ezt a tíz évet, és úgy érzem, hogy a feltárt anyag a maga összességében lényeges adalék nemzeti kultúránk történelméhez.

Mielőtt rátérnék az angol és amerikai vonatkozású anyag ismerteté-

sére, néhány szóban érdemes összefoglalni, illetve kiemelni azokat a dokumentumokat, amelyek általában a kultúra megszeretetésével és terjesztésével kapcsolatosak az adott időszakban.

A legszélesebb tömegekhez szóló és eljutó művelődési (és egyben igényes szórakozási) forma a húszas években a könyv volt, és ennek megfelelően a Népszava is a könyvek ismertetésére, terjesztésére fordította a legnagyobb gondot. Különösen az évtized elején, de később is, számos cikk foglalkozott a könyv fontosságával, az olvasás szépségével és nyitlan is állást foglaltak emellett, hogy a munkásosztály felemelkedésének és győzelmeinek egyik alapvető feltétele a szellemi fejlődés, a tudati és a kulturális színvonal állandó fokozása⁵⁻⁸. Részben ezzel, részben pedig természetesen üzleti célokkal is, magyarázható a szinte állandónak tekinthető könyvrekliám, amelynek minden formáját megtalálhatjuk a lap hasábjain.

Az irodalommal való közvetlen találkozás másik formáját a színház jelentette, ez azonban a jól ismert anyagi feltételek miatt sokkal kisebb réteget tudott csak megmozgatni. Ennek ellenére a Népszava — helyesen — fontosnak tartotta az említésre méltó vagy éppen elmarasztható bemutatókról szóló bírálatokat. Az egyes konkrét előadással kapcsolatos színikritikákon túlmenően időnként egy évad értékelését is olvashatjuk⁹. Külön is említést érdemel az a figyelem, amellyel a Népszava irodalmi rovata *Forgács Rózi*s Révai utcai Kamaraszínházát kísérte¹⁰.

Míg a Népszava olvasói számára a fent említett művelődési formák csupán többletkiadással valósulhattak meg, addig a lap olyanokra is gondolt, akik az újságon kívül nemigen fordultak más olvasnivalóhoz. Egyrészt egy ilyen rétegre gondolva, másrészt pedig egyfajta irodalmi rendszerező-értékelő igény kielégítésére 1925-ben a lap felkérésére Benedek Marcell *TÁJÉKOZTATÓ A VILÁGIRODALOMBAN* címmel 12 cikkben próbált meg röviden felvázolni a világirodalom kiemelkedő (vagy akkor kiemelkedőnek tartott) alkotói és alkotásait¹¹. Ugyanebben az évben jelent meg a *MŰVÉSZET RÖVID TÖRTÉNETE* címmel egy nyolc részes cikksorozat *Hevesy Iván* tollából¹², akinek nemrég látott napvilágot válogatott cikkeinek és írásainak antológiája¹³. A szintén 1925-ben induló *FILMMŰVÉSZET* rovat, amelyet a kiváló filmkritikus, *Gró Lajos* szerkesztett¹⁴, bizonyítja, hogy a Népszava minden tekintetben igyekezett lépést tartani a modern művészet valamennyi ágával.

Az említett művészeti formák iránti nyitottság magától értetődően felvetette a művészet és a munkásmozgalom viszonyának elvi kérdését, amelyhez többen is hozzászóltak. 1925-ben (az évtized talán legmozgalmassabb évében) *Kassák Lajos* öt részből álló cikkben foglalkozott a kultúra és a munkásmozgalom kapcsolatával¹⁵. *Kassák* tulajdonképpen baloldallibb volt a szociáldemokratáknál és jobboldalibb a kommunistáknál, de művészetét mindenképp forradalmi újítás volt, a Népszavának (bécsi emigrációjából) írt elméleti fejtegetése pedig gondolatokat ébreszt, vitára serkentő. A reagálás azonban, mint a vitát végül is lezáró cikk írója, *Gró Lajos* megfogalmazta, túlságosan személyeskedő volt, és csaknem mindenki *Kassák* személyes támadását erete ki a példálózó mondatokból, tegyük hozzá, nem mindig alaptalanul¹⁶⁻²¹. Ha a kérdést nem is sikerült egyértelműen eldönteni, a cikke mégis annak bizonyítékai, hogy komoly szellemi és politikai csatározások folytak a szociáldemokrata pártion belül is a művészetről és az ún. „tendenciózusságról”, mai fogalmak szerint pártosságról, amelynek lényegét többé-kevésbé abban látták, hogy a munkásosztály irodalmának a szocializmust kell bemutatnia, eszméjét terjesztenie és érte harcolnia.

A szociáldemokrácia bonyolult és időnként ellentmondásos politikai irányvonala természetesen nemcsak a Népszava politikai cikkeiben jelentkezett, hanem az irodalmi rovatban is. Egy viszonylag állandó értékelési szempont azonban mindvégig nyomon követhető és ez egyben magyarázattal is szolgál arra vonatkozólag, hogy az ismertetett vagy leközlött művek miért kerültek bele a lap anyagába. Ez a szempont nagyon egyszerűen megfogalmazva arra alapult, hogy *egy adott alkotás vagy produkció mit tudott adni a munkásoknak, mennyiben járult hozzá a munkásosztály neveléséhez vagy pedig mennyire ítélte el a kapitalizmus intézményét vagy legalábbis annak bizonyos elemeit*. Ez az elv persze nem volt olyan merev, mint a szovjetunióbeli „proletkult” néven közismertté vált művészeti-politikai irányzat, bár helyenként ennek a hatását is érezni lehet, és nem is nevezhetjük egészen tudatosnak. Eppen emiatt a befogadható és befogadott művek skálája elég széles volt. Irodalomtörténeti szempontból talán azt kifogásolhatnánk leginkább, hogy a kritikákból és ismertetésekből a legtöbb esetben hiányzik az esztétikai értéktétele és helyét a téma aktualitásának kérdése foglalja el, ami viszont — tekintettel a Népszava politikai napilap jellegére — semmiképpen sem meglepő.

Lényegében ez a félig politikai, félig irodalmi kiválasztási szempont teszi lehetővé, hogy a dolgozat elsősorban az angol és amerikai irodalom jelentkezőivel foglalkozzon. Azon túlmenően ugyanis, hogy mennyiségileg is kimutatható ezek túlsúlya az irodalmi rovaton belül más nemzetek irodalmával szemben, úgy tűnik, hogy a századforduló előtti és utáni világirodalmi folyamat (ami akkor még elsősorban csak Európát jelentette) összességéből mindenekelőtt Anglia és részben Amerika irodalma hozott létre olyan alkotásokat, amelyek kapitalizmusellenességükkel, a nyomor és a szegények helyzetének ábrázolásával vagy éppen szocialista-utópisztikus nézeteikkel közel tudtak kerülni a magas szintű és elvont irodalom iránt kevésbé fogékony olvasórétegekhez, amelyekben belül egyre nőtt a munkások száma. (Az orosz-szovjet irodalom csak egészen csekély mértékben fordul elő a párt már említett politikai hozzáállása miatt. Helyenként azonban találkozunk *Dosztojevszkij*, *Lev Tolsztoj*, *Csehov* és még *Gorkij* nevével is.)

Ma már *Jack London*, *H. G. Wells*, *Galsworthy*, *Somerset Maugham*, *Morris Rosenfeld*, *Oscar Wilde*, *Upton Sinclair* nem tartoznak a legolvasottabb írók közé, némelyiküket még az irodalomtörténetek is csak félvállról kezelik. Kétségtelen, hogy legtöbbjük nem tunott igazán örök érvényű, maradandó művet alkotni, de korukra gyakorolt hatásuk vitathatatlan, és így az adott időszak vizsgálatakor nem szabad csupán a mai esztétikai normák alapján ítélkezünk. *Azt kell mindenekelőtt megállapítani, hogy mi volt a jelentősége egy-egy alkotásnak a maga korában és hogy ebből mi az, ami korunk kultúrájának szerves részét alkotja.*

A KÖZÖLT MŰVEK

A) Versek

A költők közül a húszas évek felfedezettje az amerikai *Walt WHITMAN*, aki pedig a 19. század világirodalmi vonatkozásban is egyik legnagyobb alakja. Verseinek túlnyomó többsége nem éppen alkalmas újságban való megjelentetésre, hiszen a hosszú soroknak és a hosszú versszakoknak bő helyre van szükségük, a tömörítés pedig bizonyos értelemben defor-

málja a whitmani vers „kötött szabadságát”. Részben ez is történt a Népszava által közölt költeményekkel, amelyek nem tudták visszaadni az eredeti formáját. Négy teljes versen — *HOZZA, AKIT KERESZTES FESZLITETTEK*²⁴; *EGY ELBUKOTT EURÓPAI FORRADALMÁRHOZ*²⁵; *A FRECGATTMADÁR*²⁶; *A SIRFELIRAT*²⁵ — kívül a *The Song of the Open Road* (Enek a nyílt útról) egy része is bekerült a Népszavába *PROGRAM* címmel²⁸. A legtöbb Whitman-vers első magyar fordítója *Pásztor Árpád*, a világlágyó író és újságíró, akinek 1922-ben megjelent könyvéről²⁷ a Népszava egyik névtelen kritikusa azt írja, hogy „jó szolgálatot tett vele úgy a magyar literatúrának, mint a magyar olvasóközönségnek, egyrészt azzal, hogy megismertette vele az eddig kevésbé ismert amerikai költő érdekes egyéniségét, életét, másrészt azzal, hogy kiválogatta műveinek legjavát és magyarrá lefordítván gazdagította vele a magyar irodalmat.”²⁸ Ugyanez a cikk méltatja *Whitman* költészetét, tartalmát és formai újításainak fontosságát és ezzel lényegében már akkor kialakult az általános — és ma is igaz — vélemény, hogy *Whitman* a „mindenség költője” és a huszadik századi költészet előfutára.

*H. W. LONGFELLOW HOPELYHEK*²⁹ és *BYRON EGY NEWFOUNDLANDI KUTYA EMLEKKÖNYVEBÉ*³⁰ című versei, valamint *SHAKESPEARE* két szonettje^{31,32} azok között a fordítások között jelentek meg, amelyekkel Zoltán Vilmos készítette a Népszava vasárnapi számai részére 1924-től kezdődően hosszú időn át (az első *Whitman*: A fregattmadár c. verse volt, v. 24.). Ez a kezdeményezés is bizonyítja, hogy a lap különböző formákban igyekezett minél több irodalmi anyagot átnyújtani az olvasóknak. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy ezek között a fordítások között olyan költők versei szerepelnek, mint Goethe, Schiller, Baudelaire, Rabindranath Tagore, Anacreon és Petrarca.

A leközlött versekkel kapcsolatban megállapítható, hogy ebben a műfajban az angol és amerikai alkotások száma nem sokkal haladja meg akár a német, akár a francia költeményekét, de ennek elsődleges oka abban rejlik, hogy a Népszava hasábjain megjelenő versektől mind a szerkesztők, mind az olvasók elvárták azok aktualitását, konkrétságát és így természetes, hogy a magyar költők elsőbbséget élveztek a külföldiekkel szemben, még akkor is, ha műveik meg sem közelítették a jó vers színvonalát. A líráról illetően sokkal jelentősebb az a tény, hogy a számos középszerű programvers, politikai rímus között elég nagy számban találunk verseket olyan költőktől, mint *Ady Endre*, a fiatal *József Attila*, *Juhász Gyula*, *Kassák Lajos*, *Erdélyi József*, *Somlyó Zoltán*. Csak néhányat emelek ki a sok közül: *József Attila*: *Kövec*³³, *Szegény ember balladája*³⁴, *Szélkiáltó madár*³⁵, *Mikor az utcán átment a kedves*³⁶, *Ifjúmunkás*³⁷, *Munkás*³⁸, *Tiszta szívvel*³⁹; *Ady Endre*: *Emlékezés nagy halottra*⁴⁰, *A Tűz márciusa*⁴¹. (Ezen a két versén kívül azonban több cikk jelent meg róla, amelyek közül a legérdekesebbek *Hadvany Lajos* *Ady*-cikkei^{42,43} és *Várnai Dániel* ismertetése *Révész Béla* *Ady*-könyvéről⁴⁴, *Juhász Gyula*: *A dolgozókhöz*⁴⁵, *Kassák Lajos*: 65.⁴⁶, *A tisztaság könyvéből*⁴⁷; *Erdélyi József*: *Rokkant világ*⁴⁸; *Somlyó Zoltán*: *Ember*⁴⁹, *Viszék* valamint⁵⁰ stb.

A felsorolt néhány név és cím világosan jelzi, hogy a Népszava nem mindig zárkózott el a sajátjánál forradalmibb hangú irodalmi alkotásoktól, amivel nem akarom azt állítani, hogy ez tudatos lett volna. Tény viszont, hogy a Népszava irodalmi rovata — akárcsak a szociáldemokrata párt mint szervezet — legalis fórum és lehetőség volt a munkásmozgalom baloldali harcossai számára is.

A Népszava már az I. világháború előtt is közölt regényeket folytatásokban, de a háború alatt ez a forma megszűnt és csak 1925-ben kezdődik újra e nagy sikerű hagyomány, ami hatását tekintve lényeges alkotóeleme volt a lap kultúrákötvetítő tevékenységének. A folytatásos regény ugyanis közvetlenül az újságon keresztül teszi lehetővé a művel való találkozást. Legtöbb esetben a leközlés előtt az adott íróról és műről rövid értékelő bírálatot is kapunk.

A hagyomány folytatásaképpen először egy *Robert BLATCHFORD* nevű angol író utópista regénye jelent meg 1925-ben A VARÁZSMŰHELY címmel⁵⁴. Az író, akinek „angol nyelven megjelent szocialista műveit sokmillió példányban olvassák szerte a világon”⁵⁵, az angol irodalomtörténet teljesen elfelejtette.

Annál kevésbé merült a feledés homályába az amerikai *Jack LONDON* 1903-ban keletkezett regénye, A MELYSEG LAKOI⁵⁶, amelyben „helyszíni tanulmányok alapján kendőzetlenül sötét képet fest a kelet-londoni munkásnegyedekről, a slumok szörnyű világáról, a fizikai dolgozók, a munkanélküliek, munkaképtelenek és koldusok életéről”⁵⁵. Londonra még később visszatérek, most csak annyit teszok hozzá, hogy a regényt *Braun Soma* fordította, a kiváló tanár, szociáldemokrata pártoktató, publicista és számos szocialista tendenciájú regény fordítója.

Egy másik regény, *Jerome Klapka JEROME ANTHONY JOHN*-ja⁵⁵ jól illusztrálja a fentebb már vázolt irodalompolitikai koncepciót a Népszavában. Első látásra meglepő, hogy az akkor még élő és nagyon népszerű angol komikus írónak egy rá alig jellemző művét választotta ki a lap leközlésére, hiszen az egész világ úgy ismerte (és ismeri ma is) *J. K. Jerome*-ot, mint a Három ember egy csónakban vagy az Egy naplopó tündőzései és más humoros karcolatok és regények szerzőjét. Az ANTHONY JOHN főhőse egy szegény sorsú gyermekből szerencsés és gazdag üzletemberré lesz, aki odahagyva jólétét, „kiszabadítani igyekszik a néptömegeket is a nyomortanyák sivár pusztaságából, a saját sorsuk iránt való közönyösségből, hogy fölemelje arra a magaslatra, ahol mindenki testvére embertársának és élvezheti az élet szépségeit”⁵⁶. Az idézett részletből nem nehéz kiolvasni azt a naiv-szocialista elképzelést, hogy a szegények, a munkások majd fokozatosan kiemelkednek tarthatatlan helyzetükből, de ez a kiemelkedés nem feltétlenül forradalmi úton kell hogy megvalósuljon. A ma már ugyancsak kevésbé ismert regénynek ez az interpretálása tette lehetővé megjelenését.

*Frank Arthur SWINNERTON ESTÉTŐL REGGELIG*⁵⁷ című regénye is hasonló okok miatt kerülhetett a leközölt művek közé. A még a II. világháború után is aktív angol író és kritikus legtöbb regénye (méhányat magyarra is lefordítottak) a kisemberekkel, a szegények helyzetével és problémáival foglalkozik és mindamellelt könnyed és élvezetes stílusban ír, bár nem tartozik a jelentős írók közé.

Sajátos kivételnek tűnik *Herman MELVILLE* legismertebb és talán legjobb műve, a *MOBY DICK*⁵⁸. Ez a regény ugyanis az eddigi említettekkel szemben igazi klasszikus értékű alkotás (világirodalmi méreteken is), amely egyszerre izgalmas kalandregény és filozofikus problémaregény. Valószínű, hogy éppen ez a két szinten olvashatóság volt az oka annak, hogy a Népszavában — Magyarországon először — megjelenjen. Igaz, a lapos elemzést a műről, annak gazdag szimbolikájáról és művészi eszközeiről nem találunk, de a regény megkezdése előtti ismertetőből az olvasó megtudhatja, hogy a *MOBY DICK* „a modern világirodalom egyik leg-

zseniálisabb alkotása, az ember tragikus harca a fehér bálnában megszemélyesített természet ellen”⁵⁹. A *Braun Soma* által fordított folytatásos regény hamarosan könyv alakban is megjelent, ami egyben az első Melville-mű volt magyar nyelven.

Ezek a tények önmagukért beszélnek és szépen példázzák a Népszava kultúrákötvetítő szerepének pozitív voltát.

C) Novellák

Érdekes, hogy ez az újságban egyszerűen közölhető és ugyanakkor valószínűleg sokaknak vonzó műfaj, szinte teljesen hiányzik a Népszavából. Eltekintve az ünnepi (húsvéti, karácsonyi stb.) számközléseitől, a novella csak tárca-novella formában fordul elő, az is többnyire magyar írók tollából. Mindössze négy ilyen angol novellát találtam a Népszava hasábjain, mindegyik egy *Evelyn SHARP* nevű újságíró írása⁶⁰⁻⁶³. Az angol szakirodalomból semmit sem sikerült kiderítenem a szerző kiletéről, bár egy biztos forrásról tudok, ahol megtalálható, de ez az 1924-ben Angliában kiadott *THE LABOUR WHO'S WHO* (Ki kicsoda a Munkáspártban?)⁶⁴, amely Magyarországon nem áll rendelkezésünkre. Erről a lexikonról egyébként a Népszava egyik cikke tudósít, amely részletesen ismerteti a legfontosabbnak tartott szemlélyeket, akik az angol Munkáspárthoz tartoztak vagy közel álltak hozzá, mint *G. B. Shaw*, *H. G. Wells*, a *Webb-házaspár* és még sok más nevesebb és kevésbé ismert közéleti személyiség, köztük *Evelyn Sharp* is.⁶⁵

Ezek tehát azok az angol és amerikai művek, amelyek 1919 és 1929 között a Népszavában megjelentek. Van azonban még két „angol” vers, amelyet szándékosan hagytam utolsónak.

1922. március 3-án⁶⁶ és március 7-én⁶⁷ a Népszava két költeményt közölt egy bizonyos *G. J. RED* nevű költő A FEHÉR ERDŐ MÉSÉI című ciklusából egy -ra -re szignójú költő vagy műfordító tolmácsolásában. Mivel részletesen nem tudom kifejtetni azt a módszert, amivel ennek a két versnek a valódiságát, illetve eredetiségét igyekeztem feltárni, röviden csak a végeredményt ismertetem. Számos tény bizonyítja, hogy a két vers költője valószínűleg magyar és minden valószínűség szerint nem más, mint *Farkas Antal*. Ilyen tények például, hogy: 1. *Red* nevű költő vagy író egyáltalán nem létezett sem az angol, sem az amerikai irodalomban, 2. a versek szövege kimutathatóan magyar ihletű; 3. bizonyos költői elemzők (pl. a színek állandó ellentéte, visszatérő refrének); és a 4. politikai aktualitás („nincs, nincs kenyér”, „fekete, mint a munkáskenyér — és mégis fehér”)*. Ezek alapján tehát feltételezhető, hogy a versek igazi szerzője *Farkas Antal*, aki ekkor még emigrációban élt (nyilván ez az oka ennek a burkolt közlési formának, de *Farkas* egyébként is gyakran használt különböző álneveket) és még közelebb állt a forradalmi munkásmozgalomhoz, amitől később erősen jobbra tolódott. Nem nehéz felismernünk az állítólagos *Red* (= vörös) névben a költőnek önmagára, a ciklus címében pedig — *A Fehér Erdő Méséi* — a fehérterrorra való utalását.

* A gazdasági válság és a rohamos infláció miatt a kenyér ára napról napra emelkedett, az egyik legnagyobb arányú emelés a versek megjelenése előtt egy-két nappal történt. Egyébként általában a „kenyér” és különösen a „munkáskenyér” mint az élet, illetve annak hiányában a nyomor jelképe az angol költészetre egyáltalán nem jellemző.

Ezt az adatot azért tartottam érdemesnek megemlíteni, mert úgy érzem, ez is azt bizonyítja, hogy a vizsgált időszakban az angol és amerikai irodalom felé fordulás bizonyos tekintetben a haladással, az előrelépéssel volt egyenlő, akár mintegy tiltakozásul a hosszú időn át tartó németcentrikusság ellen.

IRODALMI ARCKÉPEK

A jelen dolgozat keretén belül lehetetlen lenne felsorolni azt a hatalmas kritikai anyagot, amely a Népszavában a vizsgált évtizedben tájékoztat az angol és az amerikai irodalom alkotóiról és alkotásairól. Ezért röviden csak a legfontosabbakat emelem ki és ezek alapján vonok le következtetéseket a bevezetőben felvetett kérdésekre vonatkozóan.

Kétségtelen tény, hogy az adott időszakban — a szociáldemokrácia politikai céljainak is megfelelően — az angol *H. G. WELLS* és az amerikai *Jack LONDON* voltak a legnépszerűbbek és a legismertebbek. Velük veteledett *G. B. SHAW* hírneve is, de tekintettel arra, hogy az ő bemutatása és műveinek ismertetése csak közvetettebb úton — színházi produkciókon keresztül — történhetett, ez bizonyos korlátokat is jelentett. Ugyancsak többször találkozhatunk *GALSWORTHY*, *Somersét MAUGHAM*, *Oscar WILDE*, *Walt WHITMAN*, valamint *Upton SINCLAIR* és a már klasszikusoknak tekintett *SHAKESPEARE* és *BYRON* neveivel. Rajtuk kívül számos regény- és drámaíró művéről esik szó, de ezek főleg hirdetésekben, és egy-egy színházi produkcióval vagy könyvkiadással kapcsolatban fordulnak elő, ami jelentőségüket semmiképpen sem csökkentti, de a róluk kialakítandó általános kép megrajzolásához a dolgozat terjedelme nem elegendő.*

JACK LONDON vitathatatlan népszerűségét bizonyítja, hogy csaknem húsz regényét vagy kisregényét ismertette, illetve reklámozta a Népszava (a szervezett munkásoknak olcsóbban ajánlva!), teljes terjedelmében leközölte *A MELYSEG LAKÓI* című riportregényét és ezenkívül alapos elemzések jelentek meg többek között a *TENGERI FARKASRÓL*⁶⁸, *A VASPATÁRÓL*⁶⁹ és a *MARTIN EDENRŐL*⁷⁰. 1925-ben a Népszava különféle jutalmakat ígért a minél több előfizető gyűjtőknek és a legmagasabb ajándék — 100 előfizető esetén — egy 5 kötetből álló *Jack London*-sorozat volt. A századelő egyik legérdekesebb amerikai írója ideológiailag nagyon közel állt a szocialistákhoz, de még inkább a szociáldemokratákhoz, hiszen bár elfogadta a proletárradicalizmus szükségességét, műveiben és elméletében jelentős szerephez jutottak bizonyos polgári filozófiai, elsősorban *Nietzsche* „Übermensch” gondolata. Mindezek ellenére irodalmi alkotásai, amelyek közül számos maradóan értékű is van, elsősorban a küzdeni és jobb életet teremteni akarókról és akárörkökhoz szólnak, maga *Jack London* pedig valóban az amerikai proletariátus egyik legerőteljesebb és legkülönösebb harcosa és szószólója volt a maga korában. Műveit és mondanivalóját éppen ezért a húszas években természetesen a kulturális-politikai harc eszközüvé tették és — ha mai szemmel nézve túlzott lelkesedéssel is — magát a szerzőt és főhőseit a szocialisták példaképévé avatták.

* Szükségesnek érzem megemlíteni legalább azoknak a nevéit, akik nemcsak hirdetésekben fordultak elő, hanem valamelyik művükről (vagy műveikről) ismeretében vagy bírálattal jelent meg: *A. Andersen*, *M. Arlen*, *B. Bacon*, *J. M. Barrie*, *H. Beecher-Stowe*, *F. H. Burnett*, *E. Ch. Carpenter*, *J. Conrad*, *J. O. Curwood*, *Ch. Dickens*, *E. Ferber*, *E. Gladys*, *A. Hopwood*, *G. Kaufmann*, *R. Kipling*, *Th. More*, *E. O'Neill*, *H. Owen*, *J. Swift*, *H. M. Verman*, *M. Rosenfeld*.

A *MARTIN EDEN*t például a munkásfejlődés tipikus példaként említi a regényt ismertető cikkirő⁷¹, *A VASPATÁT* pedig meglepően világosan értelmezte és értékelte *Migray József*, a Népszava egyik munkatársa, számos kritika és történelmi-ideológiai írás szerzője, amikor a következőket írta: „A Vaspata képies kifejezése annak a szörnyű hatalomnak, amelyet a tőke militarisztikus szervezete képvisel a dolgozó osztályokkal szemben.”⁷² A regény jelentőségét növelte az az aktualitás, amit a cikkirő is megfogalmazott: „Hét esztendővel a világháború kitörése előtt írta meg (J. L.) annak a forrongó időszaknak az érzéseit, tévelygéseit, aggodásait, erkölcsi öncsalását, amely időszakra azt mondhatjuk 1914 óta, hogy a mi korunk.” A Népszava nemcsak a lapban megjelent kritikákkal és *A MELYSEG LAKÓI* folytatásos leközölésével járult hozzá *Jack London* magyarországi megismertetéséhez, hanem úttörő szerepet játszott számos művének könyv alakban való megjelentetésével is, amelynek feldolgozása egy külön tanulmányt érdemelne (l. Függelék.).

Aligha találni még egy olyan író, akinek annyi műve jelent meg Magyarországon a század első két évtizedében, mint a ma is népszerű science-fiction egyik atyjának, az angol *HERBERT GEORGE WELLS*-nek. Csak 1924. május 3-án 15 könyvét reklámozta a Népszava⁷³, és legalább ennyit ismertettek olyan megbízható és jó szemű kritikuskok, mint *Gergely Győző* és *Szakasits Árpád*, akik nem egy értékes írással gazdagították a Népszava irodalmi rovatát.

A bírálóktól úgy tűnik, hogy eleinte nemigen tudták mit kezdeni Wells fantasztiikumával és ezt is annak tudták be, hogy a brit szerző angol szocializmusa nem egészen egyezik a kontinens szocializmus fogalmával. Érdekes, hogy szinte minden cikkben találkozunk ezzel a megkülönböztetéssel, de senki sem tisztázta a fogalmak közötti lényegi eltérést (ha volt ilyen). Még talán a legvilágosabban egy ml. aláírású kritikus fogalmazott az *EMBERISTENEK* és *A VILÁGOK HARCA* című művekről szólólván: „Wells munkáiban a fantasztiikum és utópia nem öncélú, ily jellegű regényei egy magasabb rendű világszemlélet jegyében születnek. Wells szocialista, de nem a kontinentalis marxi értelemben, ő annak az egyetemes törekvésnek a szolgálatában áll, amely a régi világ helyébe új világot akar teremteni, utópisztikus regényeiben az általa elképzelt új és jobb világnak az embertüpusait, erkölcsét és gazdasági rendjét rajzolja meg, azzal a céllal, hogy közelebb vigye a ma emberének lelkehez a meglevő rossz szükséges kiküszöbölésének és a megőhajtott jobbnak a gondolatát.” Végezetül a cikkirő hozzáteszi, hogy „nem von le semmit *Wells* munkáinak értékéből, hogy az író nem tud szabadulni a szigetország egocentrikus fölfogásától.”⁷⁴

Ezt a cikket azért is idéztem részletesebben, mert lényegében összegzi azokat a véleményeket, amelyek lassanként kialakultak a különbözőbbnél különbözőbb regények írójáról.

Ha *Wells* és *London* fogadtatását és értékelését vizsgáljuk a Népszava hasábjain megjelent kritikák alapján, akkor azt látjuk, hogy a szociáldemokraták közelebb állónak érezték magukhoz *Jack London*ot, akiben igazi partnert láttak a szocializmusért vívott szellemi harcban, annak ellenére, hogy *London* bizonyos tekintetben túlépette a szociáldemokrata párt által képviselt szocializmuskonceptiót, míg *Wellstől*, mindamellett, hogy sok pozitív jelzővel illették műveit és elméleteit, mintha egy kicsit idegenkedtek volna. Talán fureszállottak azokat a túlzottan jövőbe tekintő elképzeléseket, amelyeket *Wells* megálmodott és talán féltek is egy kicsit attól, hogy a wellsi „világok harca” egy „fölszabadult világer” túl sok aldozattal és beláthatatlan következményekkel járna. Ezek persze csak fel-

tételezések, mert mint említettem, a kritikusok nem fejtették ki álláspontjukat a brit regényíró szocializmusáról, de az tény, hogy az utópia és a fantasztikum, amik lényeges szerepet játszanak Wells regényeiben, nem voltak olyan vonzó művészi eszközök a munkások művelődéséért folytatott harcban, mint Jack London legyszerűsített képletei az ember és a természet, illetve az elnyomottak és elnyomók örökös élethalálharcáról.

GEORGE BERNARD SHAW darabjainak és elméleti írásainak hatását és fogadtatását vizsgálni egy rövid időszakon belül szinte lehetetlen és nem mutatja azt a teljes fejlődési vonalat, ami oly jellemző századunk első évtizedeinek színházi életében. Egy szempontból azonban mégis érdemes egy pár szót szólni arról, hogy a Népszava kritikusai — elsősorban Gergely Győző és Nyíri Imre — hogyan értékelték G. B. Shaw-t a húszas évek néhány bemutatója és az évtizedben megnövekedett Shaw-kiadások alapján. Az angol drámairodalom szinte már Shakespeare-rel vetekedő óriása talán a legtipikusabb megszemélyesítője volt a szocializmusért mindenekelőtt reformokkal és nem forradalommal harcoló szociáldemokratáknak, hiszen Shaw socialista volt, filozófus, propagandista, kiváló szónok és emellett drámáiban „csupán” a polgári rend, a kapitalista társadalom visszasszámogatásának bemutatására és kigúnyolására törekedett, ami nagyon íleszkedett egy mérsékelt, szociális egyenlőséget követelő politikai irányvonalhoz. Így Shaw színpadi műveinek elfogadása és nagyra értékelése az uralkodó osztály elleni szellemi harc egyik eszköze volt. Ezzel persze nem akarom azt állítani, hogy Shaw csak ezért volt kitűnő drámaíró a szociáldemokrata színikritikusok szemében, de ez a tényező feltétlenül döntő szerepet játszott megítélésében. Arra a kérdésre, hogy a JOHANNA miért került le a színházak műsoráról, a dráma könyv alakban való megjelenése kapcsán Gergely Győző a következő választ adja: „Azok, akik pénzük révén a színházak publikumát teszik ki, mivelhogy a darabban nincsenek sikamlós viccek, nincsenek érzélgős szerelmi jelenetek és nincsenek még összelopkodott kuplék sem, nem tartották Shaw termékét magukhoz valóknak. Amiben igazuk is volt...”⁷⁵. A cikkíró ezzel éles kritikát ad arról a polgári közönségről, amelynek ízlése és igénye még mindig a francia vígjátékok és operettek szentimentális világához húzódott.

A Népszavában található színikritikákkal kapcsolatosan tudnunk kell, hogy nem minden bemutatóról és előadásról között a lap beszámolóit, csak általában azokról, amelyek valamilyen szempontból figyelemre méltóak voltak, akár pozitív, akár negatív értelemben. Shaw darabjainak bemutatásáról és felújításairól azonban szinte minden esetben értesült a Népszava olvasója, ami egyértelműen bizonyítja a művei iránti állandó érdeklődést.

ÖSSZEGRÖZÉS

A dolgozat szűk keretein belül megközelítőleg sem tudtam bemutatni az ide vonatkozó anyagot, s rajta keresztül azt a tevékenységet, amit a Népszava végzett a húszas években annak érdekében, hogy minél több ismeretet és értékelést adjon olvasóinak az angol és amerikai irodalomról, ezzel is hozzájárulva a munkásság tudati és kulturális szintjének emeléséhez.* De talán a néhány kiragadott példa meggyőzően bizonyítja, hogy

* Egy terjedelmesebb dolgozat lehetővé tenné az anyag feldolgozását a maga teljességében, összevetve más jelentősebb nemzeti irodalmakkal (pl. német, francia, orosz-szovjet), ami feltétlenül alaposabb és jobban dokumentált összképet nyújtana arról a tevékenységről.

a lap kultúráközvetítő munkássága alapján véve pozitív töltetű volt és az esetek döntő többségében a politikai célokra is felhasználható irodalmi anyag számos olyan elemet tartalmazott, amelyek a magyar munkásmozgalom végző győzelmé után megvalósult szocialista társadalmunk kultúrájának szerves részét alkotják.

Végezetül tehát megállapítható, hogy bár a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kompromisszumokkal, ideológiái és politikai ballépésekkel szerepet játszott a magyarországi munkásságnak a magyar és az egyetemes kultúrával való megismertetésben, és különösen a szocialista irodalom terhes történelmi utat járt be, mégis — hol tudatosan, hol nem — döntő ártalomban.

A jelen dolgozat korlátozott lehetőségei miatt csak módszertani vázlat lehet és célját akkor éri el igazán, ha módszerében és a bevezetőben megfogalmazott célkitűzésében minél több követőre talál.

FUGGEGLEK

I. A NÉPSZAVÁBAN ISMERTETETT, MELTTATOTT ÉS 1919–1929 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON MEGJELENT J. LONDON, H. G. WELLS ÉS G. B. SHAW MŰVEK BIBLIOGRAFIÁJA

Jack London:

1. *The Sea Wolf*. (1904) — A tengeri farkas. (Ford. Fülöp Zs.) Bp. 1922, Athenaeum.
2. *The Strength of the Strong*. (1914) — A méhek dala. (Ford. Bartos Z.) Bp. 1923, Népszava.
3. *The Little Lady of the Big House*. (1916) — A nagy ház kisasszonykája. (Ford. Harsányi Zs.) Bp. 1923, Athenaeum.
4. *A Daughter of the Snows*. (é. n.) — Az alaskai Diána. (Ford. Bartos Z.) Bp. 1924, Népszava.
5. *The God of his Fathers*. (1901) — Az ősök istene. (Ford. Bartos Z.) Bp. 1924, Népszava.
6. *The Iron Heel*. (1901) — A vaspata. (Ford. Mészáros Z.) Bp. 1924, Népszava.
7. *Martin Eden*. (1909) — Eden Martin. (Ford. Bartos Z.) Bp. 1924, Athenaeum.
8. *The People of the Abyss*. (1903) — A mélység. (Ford. Braun S.) Bp. 1925, Athenaeum.

Herbert George Wells:

1. *The New Machiavelli*. (1911) — Az új Machiavelli. (Ford. Tonelli S.) Bp. 1921, Franklin.
2. *The World Set Free*. (1914) — A főliszabadult világ. (Ford. Havas L.) Bp. 1922, Népszava.
3. *The Outline of History*. (1920) — A nagy katasztrófa. 1914–1920. (részlet) (Ford. Tonelli S.) Bp. 1922, Franklin.
4. *Love and Mr Lewisham*. (1900) — Lewisham úr és a szerelem. (Ford. Tonelli S.) Bp. 1923, Franklin.
5. *A Short History of the World*. (1922) — A világ története. (Ford. Latskó G.) Bp. 1924, Kultura.
6. *The Dream*. (1924) — Az álom. Bp. 1924, Genius.
7. *The War of the Worlds*. (1898) — Világok harca. (Ford. Mikes L.) 2. kiadás. Bp. 1925, Franklin.
8. *A Story of the Stone Age*. (1899) — Ugh-Lomi. Történet a kőkorszakból. (Ford. Schmidt J.) Bp. 1925, Népszava.
9. *New Worlds for Old*. (1908) — Új világ a régi helyén. (Ford. Mikes L.) Bp. 1925, Franklin.
10. *The Passionate Friends*. (1913) — Szenvedélyes barátok. (Ford. Mikes L.) Bp. 1925, Franklin.
11. *Bealby*. (1915) — Bealby. (Ford. Szinnai T.) Bp. 1925, Genius.
12. *The Outline of History*. (1920) — A világtörténet alapvonalai. (Ford. Kiss D. és Lambrecht B.) Bp. 1925, Genius.
13. *The Sea Lady*. (1902) — A tengeri tündér. (Ford. Kiss D.) Bp. 1926, Genius.
14. *Men Like Gods*. (1923) — Emberistenek. (Ford. Kariny E.) Bp. 1925, Franklin.

1. *Cashel Byron's Profession*. (1886) — C. B. mestersége. (Ford. Benedek M.) 2. kiadás. Bp. 1924. Franklin.
2. *Fanny's First Play*. (1911) — Fanny első színdarabja. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1921. Athenaeum.
3. *Arms and the Man*. (1894) — Hősök. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1923. Athenaeum.
4. *Candida*. (1895) — Candida. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1923. Athenaeum.
5. *The Man of Destiny*. (1896) — A sors embere. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1923. Athenaeum.
6. *You Never Can Tell*. (1897) — Sosem lehessen tudni. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1923. Athenaeum.
7. *Man and Superman*. (1903) — Ember és felsőbbrendű ember. (Ford. Hevesi S.) 4. kiadás. Bp. 1924. Révai.
8. *Saint Joan*. (1924) — Szent Johanna. (Ford. Hevesi S.) Bp. 1925. Athenaeum.

JEGYZETEK

(A Nepszava rövidítése: N)

1. *Duritsin, D.*: Összehasonlító irodalomkutatás. Bp. 1977. 54—58. 1.
2. Uo. 59. 1.
3. Uo. 62. 1.
4. *Révész, M.*: Irodalom, művészet — munkásmozgalom. N: 1925. 12. 25.
5. *Könyvek. A Világosság-könyvtár kötetei.* N: 1922. 2. 11.
6. *A könyv.* N: 1923. 5. 20.
7. *Gergely, G.*: Proletárok könyvvásárlása. N: 1924. 6. 29.
8. *Bálint*: Az elmúlt színházi esztendő mérlege. N: 1922. 7. 9.
9. *A munkásság és a színház.* N: 1923. 11. 25.
10. *Benedek, M.*: Tájékoztató a világirodalomban. I—XII. N: 1925. 1. 4; 1. 11; 1. 18; 1. 25; 2. 1; 2. 8; 2. 15; 2. 22; 3. 1; 3. 8; 3. 15; 3. 22.
11. *Hevesy, I.*: A művészet rövid története. 1—8. N: 10. 11; 10. 18; 10. 25; 11. 1; 11. 8; 11. 15; 11. 22; 12. 6.
12. *Hevesy, I.*: Az új művészetért. Bp. 1928.
13. *Filmművészet. Kritikáink elé.* N: 1925. 11. 1.
14. *Kassák, L.*: Munkásmozgalom és művészet. I—V. 1925. 7. 19; 7. 24; 7. 30; 8. 9; 8. 13.
15. *Peterdi, A.*: „tendenciós irodalom”. N: 1925. 7. 26.
16. *Gyagyovszki, E.*: Szocialista írók és vádak. I—II. N: 1925. 8. 6; 8. 15.
17. *Tuba, K.*: Írók, költők és a munkásság. N: 1925. 8. 28.
18. *Biró, D.*: Proletárművészet vagy kassákizmus? N: 1925. 8. 20.
19. *Kapu, L.*: Igaza van Kassáknak. N: 1925. 9. 5.
20. *Gró, L.*: Disputa. N: 1925. 9. 12.
21. *Whitman, W.*: Hozzá, akit keresztre feszítettek. (To Him that was Crucified, ford. Pásztor A. N: 1922. 18. 24.)
22. *Whitman, W.*: Egy elbukott európai forradalmárhoz. (To a Failed European Revolutionary) ford. Pásztor A. N: 1923. 1. 14.
23. *Whitman, W.*: A fregattmadár. (To the Man-of-War-Bird) ford. Zoltán V. N: 1924. 10. 12.
24. *Whitman, W.*: A sírfelirat. (As Toilsome I wander'd Virginia's Woods) ford. Zoltán V. N: 1925. 1. 25.
25. *Whitman, W.*: Program (részlet a The Song of the Open Roadból) ford. Zoltán V. N: 1925. 1. 20.
26. *Pásztor, A.*: Walt Whitman. Bp. 1922.
27. *Walt Whitman.* Pásztor Árpád könyve. N: 1923. 1. 14.
28. *Longfellow.* Hópehelyek. ford. Zoltán V. N: 1925. 1. 18.
29. *Byron.*: Egy newfoundlandi kutya emlékkönyvébe. (On a Newfoundland Dog) ford. Zoltán V. N: 1925. 12. 25.
30. *Shakespeare.* Szonett. (LXXVI) ford. Zoltán V. N: 1925. 1. 6.
31. *Shakespeare.* A nehéz út. (L.) ford. Zoltán V. N: 1925. 9. 5.
32. *József, A.*: Kövek. N: 1924. 7. 4.
33. *József, A.*: Szegény ember balladája. N: 1924. 7. 11.
34. *József, A.*: Széliklító madár. N: 1925. 5. 9.
35. *József, A.*: Mikor az utcán átment a kedves. N: 1925. 9. 13.
36. *József, A.*: Ifjúmunkás. N: 1926. 1. 31.
37. *József, A.*: Munkás. N: 1926. 3. 28.
38. *József, A.*: Tiszta szívvel. N: 1926. 4. 29.
39. *Ady, E.*: Emlékezés nagy halottra (Jean Jaurrés emlékének) N: 1924. 7. 31.
40. *Ady, E.*: A Tűz márciusa. N: 1926. 3. 14.
41. *Hatvani, L.*: Ady-múzeum és Ady világa. I—II. N: 1924. 11. 1; 11. 4.
42. *Hatvani, L.*: Ady és a „mecoédás”. I—IV. N: 1924. 11. 9; 11. 11; 11. 12; 11. 14.
43. *Várnai, D.*: Révész Béla új Ady-könyve. N: 1924. 12. 14.

44. *Juhász, Gy.*: A dolgozókhöz. N: 1926. 4. 4.
45. *Kassák, L.*: 65. („A hajnal trombitái köszöntenek minket...”) N: 1925. 9. 2.
46. *Kassák, L.*: A tisztaság könyvéből. N: 1926. 5. 16.
47. *Erdélyi, J.*: Rokkant világ. N: 1925. 11. 1.
48. *Somlyó, Z.*: Ember. N: 1925. 10. 6.
49. *Somlyó, Z.*: Vízsek valámit. N: 1925. 10. 18.
50. *Blatchford, R.*: A varázsműhely. (Az eredeti címet nem sikerült azonosítani.) ford. D. N: 1925. május—augusztus.
51. *Regényünk.* N: 1925. 5. 30.
52. *London, J.*: A mélység lakói. (The People of the Abyss) ford. Braun S. N: 1926. január—február.
53. *Orszagh, L.*: Az amerikai irodalom története. Bp. 1967. 264. 1.
54. *Jerome, K. J.*: Anthony John. ford. Schönér D. N: 1926. március—április.
55. *Jerome, K. J.*: Jerome Anthony John. N: 1926. 2. 27.
56. *Swinerton, F. A.*: Estétől reggelig. (Nocturne) ford. Braun S. N: 1926. november—1929. január.
57. *Melville, H.*: Moby Dick. ford. Braun S. N: 1919. január—május.
58. *Uj regényünk.* N: 1929. 1. 8.
59. *Sharp, E.*: A feudális szellem. N: 1923. 1. 24.*
60. *Sharp, E.*: Az asszony becsülete. N: 1923. 2. 20.*
61. *Sharp, E.*: A gyufaárus. N: 1923. 4. 11.*
62. *Sharp, E.*: A modern Aesopus meséi. N: 1925. 5. 7.*
63. *The Labour Who's Who 1924.* A biographical directory to the national and local leaders in the Labour and Co-operative Movement. London, 1924, The Labour Publishing Company.
64. *Britannicus.* Az angol munkásmozgalom névtára. N: 1924. 7. 6.
65. *Red, G. J.*: Almodik a medve. (A Fehér Erdő Meséből) ford. -ra -re. N: 1922. 3. 3.
66. *Red, G. J.*: Foltok. (A Fehér Erdő Meséből) ford. -ra -re. N: 1922. 3. 17.
67. *(b.)*: A tengeri farkas. N: 1922. 2. 23.
68. *- m j -*: A vaspata. N: 1924. 2. 10.
69. *Jack London* proletárai. N: 1924. 12. 28.
70. Vö. 70.
71. Vö. 69.
72. H. G. Wells kapható művei. N: 1924. 5. 23
73. H. G. Wells két könyve. N: 1923. 7. 24.
74. *(ml)*: H. G. Wells két könyve. N: 1923. 7. 24.
75. *Gergely, Gy.*: Szent Johanna. N: 1925. 4. 19.

(* Sem az eredeti címetek, sem a fordítókat nem sikerült azonosítani.)

Megnyílt a szarvasi Tessedik Múzeum

Hosszas várakozás, előkészületek után a szarvasi múzeum végre méltó épülethez — az egykori Tessedik-féle iskola műemléképületéhez — jutott és megrendezhette első állandó kiállítását. A szarvasi múzeum értékes gyűjteményei dr. Palov József ügyszeretét és felkészültségét bizonyítják. Használóképpen a március 25-én megnyílt állandó kiállítás is, ami Tessedik városa hajdan és ma címet viseli. A kiállítás úgynevezett komplex helytörténeti kiállítás. Minden tekintetben méltó a nagyműtű, sokszínű népelettel rendelkező városhoz, a korszerű műzeológiai törekvésekhez. A kiállítás Gyulavári Pál, a Békés megyei tanács elnöke nyitotta meg. A kiállításához szépen illusztrált vezető is készült.

A PARASZTHALÁSZAT TECHNIKÁJA ÉS GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE A TISZAZUGBAN

SZILÁGYI MIKLÓS

Meggyőződésem, hogy nem sok haszna lenne, ha vázlatosan (mert egy előadásban csak vázlatra futja) összefoglalnám mindazt, amit a Tiszazug XVIII—XX. századi halászatáról tudunk. Jóllehet egy ilyen kompiliáció könnyen összehozható!... Szabó Kálmán részletes technikai vizsgálatai (ha címszerűen „Kecskeméti környékére”) utalnak is ezek a tanulmányok) jórészt a Tiszazug községeire (is) vonatkoztathatók.¹ A szórványosan publikált történeti adatokból is,² néprajzi részletpublikációkból, kéziratos gyűjtésekből is idézhető néhány reprezentatív példa.³ Amire pedig nincs konkrét adatunk, azt a más vidékekre vonatkozó halászati irodalomra utalva meglehetősen biztonsággal tudjuk *valószínűsíteni*.

A magyar halászat néprajzi kutatásának jelen állapotát és lehetőségeit érzékeltetőleg valamelyest általánosíthatok is: a halászat néprajzi vizsgálata eljutott már arra a szintre, hogy alapos szakirodalmi ismeretek és némi helyi tájékozódás után *bármelyik* tájegység halászatának módjáról és gazdasági jelentőségének koronkénti változásairól el tudunk készíteni egy mutatót, s lényegit mondandójában cáfolhatatlan kompiliációt. Az ilyen összefoglalás ráadásul sokszínűbbnek, formai variációkban gazdagabbnak fogja mutatni a vidék halászatát, mint amilyen kép egy-két ma is dolgozó halász szavaiból, s különösen napi gyakorlata megfigyelése alapján kialakítható. Hiszen olyan fogási módokat is teljes bizonyossággal valószínűsíthetünk, amilyenekről ma halászinformátoraink nem is hallottak.⁴

Ha az ilyen — valljuk be — mutatót és lényegileg „igaz” összefoglalásokhoz ma már szükségtelenné látszik az elmélyült terepmunka, s ráadásul a kutatásnak nem is ezekre a „korrekt kompiliációkra” van szüksége, mi haszna van mégis újra meg újra felkeresnünk a ma is dolgozó halászatokat?

Számomra csábítóbb feladat, ha *erre a kérdésre* keresek választ, felidézve és a lehetőségekhez mérten részletesen értékelvén nyári gyűjtésem legfőbb tapasztalatait.⁵ Különösen vonzó az ilyen megközelítés, ha azt is hozzáfűzöm: a XIX. századi ármentesítések hatására minimálisra zsugorodott s minőségileg is megváltozott vizeken dolgozó halászatokat és halászgató földművelőket faggat ugyan a néprajzi gyűjtő, de nem arra „kiváncsi”, hogy *most* (és a közelmúltban) hogyan halászhattak. Arra próbál választ kapni, hogy néprajzi módszereink alkalmasak-e — s ha igen, milyen mértékben — *történeti* következtetésekre. Ha a terepmunka révén sikerül valamelyest szélesíteni a *történeti* következtetések forrásbázisát, az is nyilvánvaló lesz, hogy mi haszna van újra meg újra felkeresnünk a halászatokat...

* Előadás a szolnoki múzeum kezdeményezte tudományos tanácskozáson, Kunzentmártonban, 1978 októberében.

Szedjük tehát valamelyest rendbe a legfrissebb gyűjtési tapasztalatokat!

Manapság a Tisza mentén bárhol — így a Tiszazugban is — falvaként egy-két (de maximum nyolc-tíz) olyan „adatközlőt” találhatni, akit a helyi közvélemény *halászként* tart számon. E néhány ember — közöttük 20—40 év közöttiek is akadnak! — halászszerkezetekben dolgozik, tehát foglalkozásuk a halászat. Termelésük — az igen nagy számú — *halóvar-sára* és *fenékhorgóra* alapozódik. Ezek az eszközök formailag azonosak a más vidékeken használatos ugyanilyen funkciójú eszközökkel.⁶ Kiegészítési szerszámkészletüket a szövetkezet tulajdonában levő, s az alkalmi brigád-halászatkor használt *kerítőháló*-féle, melynek formája is, terminológiája is mindinkább „uniformizálódik”.⁷

Olykor azonban nem várt „meglepetések” is akadnak. Nagyréven például láthatunk *marásza* típusú eresztőhálót, *nyomóháló* típusú borítófélélt és begyűrt szájú *resszóvarsa* technikailag leegyszerűsített (két tölcserű darabból összedrótozott) változatát. Ez esetben viszont aligha kétkelhetünk a hercegszántói (Bács-Kiskun m.) születésű, 1950 táján Nagyréven letelepedett halász szakmai öntudatot is tükröző szavaiban: ő „adaptálta” az itteni viszonyokra ezeket az eszközöket. Az egyéni kezdeményezést igazolja, hogy *ismerjük* ez utóbbi eszközöket Baja tágabb környékéről.⁸ Ha Szabó Kálmán ismertetett is *hasonló* típusú eszközöket erről a vidékről,⁹ nagyobb a valószínűsége az átvételnek, mint a helyi előzmények „önálló fejlődésének”.

A nyugdíjas korú halászok (például a tiszai Balogh Imre, aki 1900-ban született) az említett szerszámokon kívül bármikor elkészíthető („alkatrészeiben” meg is őrzött) eszközöket is számontartanak. A vidék jellemző eszközeiként idézte fel — s a lólábszárcsontok és az A alakú léckere felhasználásával „rekonstruálta” is — pl. Balogh Imre a *kuszakécét* és a *hegyes kecét*; részletesen ismertette a *véghorg* tetőre elvethető változatát (*lápohorog*), a partba kiszúrt, élőhallal csalizott *csapóhorgot*, a hálóvarsa kétszárnyú változatát. Ha mindezeket (s az itt nem ismertetett technikai részleteket) összefoglalóan értékeljük, a *kishalászk*oknak a két világháború között jellemző volt technikái „repertoárját” tudjuk körvonalazni, hozzátéve, hogy a kishalász eszközkészletnek csak egy része mentődött át a szövetkezeti halászatba, kiegészülvén a más vidékről áttelepült halászok szintén kishalász „újításával”.

E *kishalászk* általában büszkék a víz és a hal „járásával” kapcsolatos tapasztalataikra, sokrétű technikai ismereteikre: magukat tekintik az „igazi halásznak”. De: készségesen elmondják, hogy „régén” (vagyis amikor halászni kezdtek: az első világháború tájékán vagy a két világháború között) nem halásztak *nagyhálóval*, és nemcsak ők számítottak halásznak: „A bérlelnek vót nagyháló csapata. A nagyhálóhoz hat ember tartozott, azokat mán ű fizette. Olyan napszámos emberek vótak ezek. Vót benne kishalász is, vót olyan, aki élvezte a nagyhálózást, de igencsak jobbriszta alkalmi emberek vótak. Olyanok, hogy munkát adtak nekik a halászatba, de megfizették. A fogás az mind a bérlelő vót.”¹⁰

Tiszakürtön az egyik bérlet (*halászgazdát*) név szerint is emlegette a 93 éves Tóth László (aki egyébként nem halászott, de községi alkalmazottként közelebbi kapcsolatba került vele). A következőket mondotta a tiszakécskei Tóth Lajosról: „Az övé vót a szerszám is, meg a víz is. Haszonbirt fizetett írta. Az emberek — hat embere vót, egy hajóra annyit ember kellett — ű fizette. A többi vizet meg kiadta bérletbe, úgyhogy azok (akik halásztak) fizettek neki a vízért. Árendás vót, oszt ű adta ki kishalászban az embereknek. Meg is gazdult, nagyon gazdag ember lett ez a

Tóth Lajos. Több mint 18 vagy 20 évig űvót a bérlő, akkor oszt meghalt hirtelen. Birtoka vót jócskán, szőlleje, háza is vót tán három, szíp házai is vótak. De halászat mindíg, gyerekkorába hozzáfogott oszt belerögződött, utóbb azír lett árendás is. Az összes Tiszát űvót árendálta innentől egészen Csongorádig; odáig jártak az űvó halászái.¹¹

Idealizáltabbnak, sematikusabbnak tűnik a bérlőhalászatnak ez a sommás ismertetése a néprajzi publikációkban megörökítetté, mégsem kétséges, hogy a nagyhalós halászat (*nagyhalászat*) és a kisszerszamos halászat (*kishalászat*) párhuzamos meglétét, a kapitalizmuskori halászati jog elveivel és gyakorlatával hitelesíthető technikái és munkaszervezeti különbségeket reálisan tükrözi. Vagyis: ha a *nagyhalász* és a *kishalász* egymást kiegészítő tevékenysége korábbi ismereteink alapján *valószínűsíthető*, lényegileg olyannak, amilyenek a mai gyűjtések alapján rekonstruálni tudjuk.

Annak, aki legalább a magyar halászatú kutatások „alapművét” — *Herman Ottó* klasszikus monográfiáját¹² — valamelyest ismeri, nyilván nem szükséges részletesebben bizonyítani, hogy ez a „halászhierarchia” a szerszámkészletnek elsősorban nem *menynységi*, hanem *minőségi* különbségeit segít értelmezni. Néprajzi kutatásunk kezdete óta „evidenciának” számít, hogy több-kevesebb biztonsággal elkülöníthetők egymástól azok a szerszámok és fogási módok, melyeket elsősorban (olykor kizárólagosan) a „nagyhalászok”, illetve a „kishalászok” halgató gyakorlatára jellemzőnek tekintünk.¹³

Egy „evidencia” lényegét summáztam volna az előzőekben? Miért akkor mégis (s hadd legyek ez esetben szerénytelen, hadd hivatkozzam a magam tanulmányaira,¹⁴) hogy sokadszorra kell nekirugaszkodnom, mert *történetileg* is értelmezni szeretném a kapitalizmuskori „halászhierarchiát”? Több egymást követő, eredményeiben egymásra épülő (részben még meg nem jelent) dolgozatban *halászi üzemmé*nt határoztam meg „a nagyhalász, illetve a kishalász munkaszervezése által megvalósult *rendszert*, vagyis a természeti és társadalmi viszonyok kényszerítő hatására kialakult technikai apparátust, s részletesen megvizsgáltam, hogy *önálló üzemmé*nt, illetve a földművelésre és állattartásra alapozott *paraszti kisüzem* (s ugyanígy: a feudális, a kapitalista nagyüzem) *kiegészítőjeként*, „*melléküzemmé*nt” *szerveződött-e* a halászat.¹⁵ A XVII—XIX. századi archivális források elemzése a fentebb részletezett recens tapasztalatokkal csak részben egyező eredményt hozott. Kétségtelennek látszik például, hogy a nagyhalós halászat is, a kishalászi is sokkal inkább „egybeszerveződött”: a földművelő-állattartó „üzemekkel” (még akkor is, ha áru-termelő célú volt a halászat), mint a kapitalizmuskori halászbérlők nagyvállalkozásai, illetve az ekkor már „foglalkozású” kishalászok kis-vállalkozásai.

Ha viszont *elsősorban* mezőgazdasági üzemek kiegészítőjeként, tartozékként; mások a földművelés-állattartás valamilyen formájára rákényszerülő, korlátozott önállóságú halászati üzemmént tudjuk jellemezni az ármentesítések előtti „halászi üzemeket”, arra kell választ keresnünk, hogy miért és hogyan egyeztethető a földművelés-állattartás munkarendje és munkaszervezete a halászzal. Másként fogalmazva: elsősorban azokat a recens adatokat kell újraértékelnünk, melyek *nem* a nagyhalászok, illetve a kishalászok tevékenységéről vallanak. Azokat tehát, melyek *látenszen* napjainkig jellemzőek ugyan, de a jogilag szabályozott „foglalkozási-hierarchián” *kívül* jelentkeznek.

A jogilag el nem ismert halászat — ez is „evidencia”, korántsem most „fedezem fel” — az *orvhalászat*. Csakhogy: másképp ítéli meg a tiltott

halgatót — az orvhalászatot — a tételes jog és a maga életlehetőségeit reálisan mérlelő parasztember.

Az utóbbi például így: „Rígen is tiltották a csendőrök, de hiába, csak lementünk. Háromágú vót a szigony, kovács csinálta. Egy-egy ága olyan 20 centis vót. Akkor rengeteg vót a hal a nádasba, a Hóttiszán. Ha megzavarnak: megbüntetnek, egy napra elzárnak. De hát kifizettük, nem ültünk, mer ki lehetett fizetni. Télen ment ez inkább. A nádasba vágunk liket, abba lenítünk, meglátszott a hal benne. Telire elbányázta magát, vótak ott tizen-tizenen egy csomóba. Mer ahol a hal bányája van, nem fagy be annyira. Olvásnak mondják aztat, a farkával csinálja a hal. Ott kell liket vágni, onnan lehet szigonyval kiszedni.”¹⁷

A tapogatóval való halászatot — így rögződött a tudatban — nem is tiltalmazták: „Még én is vótam tapogatni, víz után. (Azt hangsúlyozta, hogy nem szerette a halászatot!) Direkt kötöttünk tapogatót, méteres magos, hogy ne ugorjon ki a potyka belőle. Méteres bü vót az alja, a felső rizse meg csak ilyen 30 centis vót, szűk. Laza fonás vót, hogy a víz könnyebben kicsurogjon hogyha emeli. Megyünk halat fogni! Tudták, amikor a tapogatóval elindultak, hogy olyan helyre mennek, ahun hal van. Vót kubliködör, meg vótak a kispaszatoknak a laposai, ahun megállt a víz. Szóval vótak ilyen kopolyák, ahun a hal összement. A kopolya az lapos; ha kijön az ár víz, benne marad a víz meg a hal. Mentek öten-hatan együtt; összebeszilték a szomszidok. Nem is vót ilyen haltilalom valamikor. Vót Tisza-csász, meg vót halászbérlő, bérelte a Tiszát bizonyos szakaszokon. De azok nem forszírozhattak olyan nagy súlyt rá, mint mostan.”

Az ellenőrzés lazaságát emlegeti tehát kispaszat adatközlők, s okkal joggal az emlekezést retusáló, sematizáló természetére gyanakodhatunk, mert — más összefüggésben — azt is emlegeti, hogy kigyerekként „vérebén volt” a Tisza-császról való félelem: „En is gyerek vótam, horgásztam. Lementem egy nap, egy nádszállal, kötöttem rá egy szál cernát, de énhozzám nem szólt a Tisza-csász se, pedig vót Tisza-csász, puskával. Odajött, pörge bajuszával. Na, mi lesz fiam! Rániztem, megijedtem. Ne ijedj meg — aszongya — ne szaladj el!”¹⁸

Most azonban nem azt vizsgálom, hogy *igaz-e* a századelőre vagy a két világháború közötti időszakra a lazább ellenőrzés. Ebben a kérdésben valószínűleg a kishalász Balogh Imrénének kell igazat adnunk: „Vótak orvhalászok, meg lesznek is... Ezt eltíltani nem lehet. Olyan helyen csinálja, hogy biztosítva legyen.” Majd egy kerek történetet mond azokról az orvhalászkokról, akik a halászok varsáját dézsmálják. Az ilyeneket, „ha megfogatás — vót olyan — meg-meglegettek egy párat”. A halászok ítélete szerint csak az ilyen — verést érdemlő — tolvajok az orvhalászok...¹⁹

Célszerű tehát így összegezni a jogilag orvhalászatnak minősülő halgatók paraszti (pontosabb, ha így mondom: kispaszati, szegényparaszti) megítélését: a felkínálkozó lehetőségeket ki *kell* használni akkor is, ha „valakik” tiltalmakat állítanak. Es ki is *lehet* használni, mert a tilalom konkrét megnyilvánulásai ugyanúgy kiismerhetők, mint a vizek és a halak természete. Következésképpen: a „tilalomként” fogalmazódó „társadalmi viszonyok” koronkénti változásait éppúgy fizetesen meg kell vizsgálnunk, mint a természeti viszonyok változásait, ha tudni akarjuk, hogy *reálisan* milyen adottságokkal számolhatott a paraszthalászat.

Igy vizsgálódva: azok a recens adatok feltétlenül történeti értékűek, amelyekben a halgatóra legkedvezőbb időszakokkal (az áradás idejével, az ívással), illetve a mezőgazdasági munkák holt idejével (a téllal) kapcsolódik össze a paraszthalászat.

Hadd idézzek néhány jellemző részletet:

— Kérdezem, hogy gyermekkorában próbálkozott-e az iszap felkavarásával s a felszínre vetődő halak kézzel fogásával.) — „Hogyne, azt próbáltuk nagyon. Mikor lepadt a kubik, elmentünk, oszt megzavartuk. Mer' a pocsetába maradtak, oszt úgy hánytuk kasszámra kifelé a halakat. Tizen-tizenöten is mentünk. Felgyűttek a halak a víz tetejére. Aki friss vót, vitte árulni a faluba, pizt csináltak belőle.”²⁰

— „Meg lehet fogni a nád tövén. A nádkotuba búvik a ponty, lenyülok a tövibe... Eszrevettük, hogy ott van, a szironnyába tettük az ujjunkat, oszt úgy nem szaladt el... De hát elment sok, ahogy mentünk a vízbe, akkor. Úgyesnek kellett ott lenni, mer a hal is úgyes vót.”²¹

— (A vesszőtapogatóval) „nem sokáig lehetett... Megülepedett a víz, akkor mán nem mertünk: vizseteges vót a testünk, a mán a lábunk. Megleg vót a víz, nem lehetett mán akkor. Lehetett vóna, de a hal is milyen vót mán akkor? Felfordult. Addig kellett kiszedni, míg jó vót a víz: jó magos vót. Felmelegedett, meg apadt a víz mindig a gödörből kifelé.”²²

— „Itt a faluba, a malomipület alatt, most raktár van ott... Májusba, mikor a halak ivtak... Kijött a csatornán a Tiszából a foknál, a kastély alatt, oszt odamenekültek. Rengeteg hal vót! Tapogatóval meg kézzel, amennyit győztek... Anyi vót az ember, mint a... nemtudommi... Híre ment! Én is, mint gyerekeMBER, egész zsákkal vittem haza. Olyan térgyűlt író víz vót, zsembikos, gödrös vót a gyp, abba kellett csak belenyúlni, ott fogtuk a nagy halakat. Ha kézzel fogja meg, a kopolyába kell belenyúlni ujjal, így a füle tövén abba a lyukba. Mind a kettővel elfogni, akkor nem tudja kivágni magát. De ha csak így az ódalát, akkor gondolt egyet, oszt kivágja magát... Addig lehetett megfogni csak, amíg valódian rajta vót az ivás.”²³

— (Kérdezem, hogy emlékszik-e a vesszővázra szerelt halótapogatóra.) — „Hogyne, toppancsnak hitták. De ez mán csak akkor vót, ez a toppancs, amikor gyött a víz kifelé, vagy pedig mikor ivott a hal a legelőn, a mentetlenen. Visszahúzódott a víz, és ivott a hal, oszt ezeket a toppancsokat... Hosszú rúdon vót az... Ahun mán, az anyja istenit — aszongya — vigyázzál! (Mer' a másik meg ott állt) Vigyázzál!... Rányomta, vót úgy, hogy hármat is megborított egyszerre.”²⁴

— (Télen, ha a jégen keresztül meglátták a halat): „Igen, igen, úgy csináltak, balta fokával! Akkor oszt megszédült... kihajították.” (Milyen halat lehetett így fogni?) „Potykát, azok vótak itt, nagyon sok vót.”²⁵

— „Mikor még nem vót ennyire benádasodva a Csupák... Liket vág-tak télen... Rengeteg hal vót ebbe, ilyen nagyok e! Odament a likho... Nem bírtak levegőt kapni, odamentek. Oszt elcsípte a nyakát, úgy kézzel, aztán meg szákkal merítették, oszt úgy hajították ki a jégre. Rengeteg vót ezelőtt benne, látszott a jégen keresztül, hogy ott halak vannak.”²⁶

Folytathatnám az idézeteket, néhány általánosító következtetés „fe-dezeteként” azonban ennyi is elég:

a) A paraszthalász a halfogásra legkedvezőbb alkalmat használja ki, ezeket az alkalmakat viszont akkor is kihasználja, ha a mindenkori jog-rend szabta tilalmakat különböző szankciók is körülbástyázzák;

b) A szankciók könnyen kikerülhetők, ha eleve olyan halas vizeket keres, melyeket a jogilag elismert halászok „értéktelennek” minősítettek;

c) A paraszthalászok technikai lehetőségei igen-igen korlátozottak; az alkalmazott fogási módok vagy eszközök nélküliek, vagy egy-két egyszerű eszközt igényelnek.

Az ilyen következtetések „történeti érvénye” aligha vonható kétség-be, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az idézett fogási módok szinte

mindegyike a halászati technika legarchaikusabb részéhez tartozik.²⁷ Természetesen ezeknek a „legarchaikusabb” fogási módoknak az adatolása sem kivételes szerencse: szakirodalmi ismeretek alapján éppen úgy valószínűsíthetők, mint a kihalásszszerszámok! Visszaérkezünk volna némi szkepticizmussal fogalmazott kiinduló tételemezhez? Azt is kérdeznem kell tehát: mi haszna van felkeresni az orvhalászokat, a paraszthalászokat?

Befejezésül hadd idézzem fel — válaszul — az éjszakai emelőlálós halászatról folytatott beszélgetést. A tesziveszről olyan XVIII. századi adatokat ismerünk Kunszentmártonból, melyek alapján jellegzetes paraszthalász eszköznek kell tekintenünk ezen a vidéken is ezt a látszólag „gazdaságtalan” hálófelét.²⁸ A Közép- és Felső-Tisza vidékén pedig még az 1920–1930-as években is az egyik legfontosabb paraszthalász eszköz vót.²⁹ Az éjszakai emelőlálóság ilyen megoldását azonban most hallottam először. Így:

(Beszélgetésünk közben kérdeztem már, hogy halásztak-e emelőláló-val, s válaszként az oláh tutajosok eszközéről beszélt a 75 éves, nagyrévi Székely Lajos. Több más kérdés után: szülei, nagyszülei emelgették-e, hogy amikor még szabadon járt a víz, sokkal több halász vót?) — „Akkor vót... úgy hitták: emeli; oszt olyan vót (rajta), mint a nád farka vagy a gyikiny farka, ezt fáklyának hitták. Oszt este ott ültek a vízbe a nagyszékén, letették. Igen magosban vót kihúzza a madzag két fáhol, vagyis négy fáhol. A harcra vagy akarmi hal meglökte (ti. a kávak között kifeszített madzagot, a néprajzi irodalomból ismert őrt), oszt akkor a fáklyát felemelte. (Egett is ez a fáklya?) Igett!... De ez mán nagyon rigen vót. (Ez az emeli akkor ugyanolyan, mint amilyet az oláhok használtak?) Olyasforma... (Csak nagyobb?) Nem sokkal nagyobb, mondjuk olyan két méter lehet kadrátra. Avval halásztak a rigi őregek. Mán én is csak úgy utánuk mondom, mer' besziltik. Mán az én apám mesélte. Kint ültek egész cecaka is, olyan négy lábú szék vót csinálva. (Itt halásztak a Holt-Tiszában?) Nem a Hóttiszában! Itt a Göрге, úgy híjják. Mikor kijött a víz, akkor. A Hóttiszán nem lehetett akkor se, mer nádas, csak itten. Tiszta vót a víz, a hal meg járt. Vót úgy, hogy kint vót két hónap is az árvíz, oszt akkor ottan teszinek (Teszinek mondták?) Teszinek. Mán nem emeli, csak teszi. (Nem mondták tesziveszinek?) De, mondták! Meg kibáltak egymásnak: van-e mán neked koma, van-e mán neked, sógor? Hát aztán így tőtötték az cecakát. (Részletesen megbeszéltük, hogy milyen is vót a fáklya. Ezerint: a kávak között kifeszítették a keresztort, s a keresztortdésből nyúlt fel a káva főle a nád- vagy gyékényköteg. Jóval a víz főle kellett érnie, nehogy elaludjon. Inkább gyékényből készítették, s megmártották olajjal, hogy jobban égjen.)³⁰

Talán nem kell részletesen bizonyítanom, hogy a világlítás nem a csendes pipázgatás miatt, hanem a halak csalogatása szándékával történt. S az is eléggé nyilvánvaló, hogy az éjszakai halászat nemcsak a haljárás miatt vót kedvező, hanem azért is, mert jól egyeztethető a nappali elfoglaltságokkal.

JEGYZETEK

1. Szabó Kálmán: Ősi halászat nyomai Kecskemét környékén. *Etnh.* XXIX. (1918) 115–128; *Uő*: A Kecskeméti Múzeum halászati gyűjteménye. *Népr. Ert.* XXIX (1937) 136–163, 376–415.
2. L. pl. *Kakuk*: Mátvás: Kunszentmárton földrajzi nevei. Szolnok, 1965; *Károlyi* Zsigmond–Nemes Gerzson: Szolnok és a Közép-Tisza-vidék vízfűgyi múltja. I. Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (1895–1846). Bp. 1975;

- Maksay Ferenc (szerk.): Urbáriumok (XVI–XVII. század). Bp. 1959; Soós Imre: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tisza-tajon (1711–1770). Szolnok, 1988; Szilágyi Miklós: Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok, 1966; Uo.: A halászat szerepe Kunszentmárton XVIII. századi gazdálkodásában. *Jubileumi Evkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára*. Jászberény, 1974. 145–152; T. K.: Károlyi Sándor kuruc generális utasításai a tiszai halászatról 1725–30-ból. *MGTSZ VI (1899) 373–380*.
3. A tágabb környék halászatáról szóló néhány publikáció: *Kádár Lajos: Halászköz (Regény)*. Bp. é. n.; *Major Bálint: Tisza-Nagy-Rév község lakosai történelmi múltja és jelene*. Czegled, 1939; *Nyíri Antal: A kihalt szentesi vízi élet néprajzi és népművelési maradványai*. Szeged, 1948; *Tóth Béla: Tisza, XIV–XV. század*, XXII (1968) 442–450, 519–538; *Varga Domokos: Vízek könyve*. Bp. 1976.
4. Ilyen pl. az ártéri tavak rekesztése és kertőhálos halászata (vö.: *Szilágyi Miklós: A rekesz — Az áradások jelentősége a tiszai halászatban. Népi kultúra — népi társadalom X.* (1977) 161–188.)
5. 1978 júliusában sajnos csak néhány napos gyűjtést végezhettem Nagyréven, Tiszakürtön és Tiszaugon. Felhasználhatom azonban az 1962–1964 között végzett gyűjtéseim némely tapasztalatát is.
6. Vö.: *Solymos Ede: Dunai halászat — Népi halászat a magyar Dunán*. Bp. 1965; *Szilágyi Miklós: Halászat*. In: *Tápi története és néprajza (Szerk.: Juhász Antal)*. Tápié, 1971. 271–295.
7. Az újabb gyűjtések azt tanúsítják, hogy a *gyalom* típusú tavi kertőhálos, az aszimmetrikus folyami kertőhálos és *laposó* típusú folyami „futtatók” háló terminológiája keveredik, mert ugyanazokat a hálókat alkalmi átalakítással tavon is, folyón is használják.
8. *Solymos Ede: Typenkatalog des Fischereisammlung des Türr István Museums zu Baja. Cumania II. Ethnographia. Kecskest, 1974, 15–73*.
9. *Szabó I. m.* (1937) 381, 388, 395, 397.
10. Adatközlő: Balogh Imre halász (1900). *Tiszaug, 1978*.
11. Adatközlő: Tálas László 83 éves, Tiszakürt-Öregszőlő, 1978.
12. Vö.: *Solymos I. m.* (1965) 32. skk.; *Szilágyi I. m.* (1971)
13. *Herman Ottó: Magyar halászat könyve*. Bp. 1887.
14. Összefoglalóan: *Szilágyi Miklós: Halászati územformák a Tisza vidékén a XVIII–XIX. században. Ethn. LXXXVI (1975) 521–536*.
15. Kéziratok doktori értekezésem és kandidátusi disszertációm kívül különösen: A halászat jelentősége a paraszti önellátásban és ártermelésben. *Agrár-történelmi Szemle, XX.* (1978) 81–100.
16. *Szilágyi I. m.* (1975) 521–522.
17. Adatközlő: Székely Lajos 75 éves, Nagyrév, 1978.
18. Adatközlő: Tóth László 76 éves, Nagyrév, 1978.
19. Adatközlő: Balog Imre halász (1900). *Tiszaug, 1978*.
20. Adatközlő: Sós Lajos 82 éves, Tiszakürt-Öregszőlő, 1978.
21. Adatközlő: Sós Lajos 82 éves, Tiszakürt-Öregszőlő, 1978.
22. Adatközlő: Székely Lajos 75 éves, Nagyrév, 1978.
23. Adatközlő: Tálas László 83 éves, Tiszakürt-Öregszőlő, 1978.
24. Adatközlő: Tóth László 76 éves, Nagyrév, 1978.
25. Adatközlő: Sós Lajos 82 éves, Tiszakürt-Öregszőlő, 1978.
27. Az irodalmi adatok összefoglalására I. *Szilágyi I. m.* (1978)
28. Vö.: *Szilágyi I. m.* (1966)
29. *Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvízeken. A deb.-adatközlő: Székely Lajos 75 éves, Nagyrév (Az idézetek — itt és az előzőekben — magnófelvétellel készített interjúk részletei. Az előadás időhatára nem tette lehetővé, hogy minden néprajzi érdeklődésre számot tartó adatot idézzek. A kiemelt példák csupán ízelítő adnak a gyűjtött anyagból.)* *receni Déri Múzeum Evkönyve 1933*. Debrecen, 1934. 185. skk.

Irodalmi emlékhely Makón

Január 18-án *Szabó G. László*, a Csongrád megyei tanács elnöke nyitotta meg a makói *Espersit-házat* (Kazinczy u. 6.). Az emlékház a nemcsak Makó, hanem távolabbi vidékek, mondhatni, egész XX. századi irodalmunk életében oly jelentős Espersit-családnak állít emléket.

miatt fordult a magisztrátushoz panasszal a Debreceni Református Kollégium professzori kara 1764. június 30-án. Sérelmet érte a tűzoltó diákokat a néhány nappal korábbi tüzesetkor, s arra kért elégtételt a várostól a professzorátus. Debrecen város életében központi helyet foglalt el a pusztító tűzveszék elleni védekezés. Gyűlékony anyagból építkeztek és véletlen kigyulladás vagy szándékos gyújtogatás sokszor porig hamvasztotta a város egyes negyedét. Szinte alig múlt el év tüzeset nélkül Debrecenben. A városi tanács hiába hozta szigorú rendelkezéseit, azok hatása néhány hónapig tartott. De nem kellett gyújtogatás sem, hiszen a gyűlékony anyagból emelt épületek, a szalma-, nád-, zsindeletűs favázás házak, istállók, a felhalmozott nagy mennyiségű szalmas takarmány állandó tűzveszélyt jelentettek és elég volt egy kis vigyázatlanság, s megvolt a baj. Persze gyújtogatókban sem volt hiány.

A református Kollégium diákjainak már az 1650-es években tűzoltó társasága alakult.¹ Ez a társaság szigorú szervezeti szabályok szerint, professzori felügyelet mellett működött. Dicsőség volt tagjának lenni. A tűz elleni védekezésnek akkor Debrecenben legeredményesebben alkalmazható módját, a tűz terjedésének megállítását alkalmazták a tűzoltó diákok. Horgokkal, villákkal lehúzták a házak tetéjét, hosszú nyelű fejszékkel és vasbetétes botokkal összetörték a házak faszervezetét, s a kerítéseket. A kis bőrvédre, a kis kézfécskendő és a kézzel hajtott nagy fesskendő, a machina szerepe másodlagos volt. A vedresek, machinisták és vízvezék kisebb tekintélynek örvendtek, mint a botosok. A nagybotosok pedig a Kollégium legerősebb nagydiákjai voltak. A 16 és fél kilós nagybotok kezelése nem csekély testi erőt és kitartást kívánt. A társulat vezetője is nagybotos volt.

A tűzoltó diákok városnak tett szolgálata nem csekély önfeláldozással és kockázattal járt. Az 1764. június 25-i tüzeset alkalmával sok diák megsérült és ruhája, csizmája kiégett, elszakadt. A senior részletes kimutatását az általunk idézendő professzori irat kíséretében terjesztette a Kollégium a városi tanácshoz, mert a magisztrátus esetéről esetre megtérítette a diákok ilyen kárát. De védte a tanács a tűzoltó diákokat hasznos tevékenysége végzése közben is. Az alább közölt professzori beadvány elégtételt kért a tanácstól azoknak a tűzoltó diákoknak, akiket két civis megsértett a június 25-i tűz oltásakor. Megkövetelte a tanári kar, hogy a városért szolgálatot teljesítő diákok emberi méltóságán igazságtalanul esett sérelmet torolja meg a tanács és vegye elejét hasonlóknak. Közben a diákok tűzoltási szolgálatáról, a tüzesetek sajátos izzó légköréről, a látványosságot néző kíváncsiskodók tűz körüli látatlanokodásáról ad élénk képet az irat. A két panaszolt civis jellemelen és gőgös hatalmaskodó és korlátolt magatartása szerencsére nem a debreceni civések általános magatartását tükrözte, hanem kivétel volt. A kérvény így hangzik:

Ugy hisszük, hogy az egész város népe előtt nyilván vagyon, micsoda szolgálásokat tettek a mi kollégiumunkbéli ifjak gyuladásoknak alkalmatosságával a városban ez előtt való időkben. Könnyű volna elő tanukkal is megbizonyítani azt is, hogy a városban támadott tűz oltása miatt halál is követte deakunkat. A mi ifjaink, hogy most is hasonló indíttatással és szeretettel viseltettek a keresztény városhoz, megtestesítették csak most ezek közelebb támadott gyuladások is, melyben soknak eszmájára, és más egyéb ruhájuk a tűz oltás miatt vagy öszve égtek, vagy öszve szakadoztak; sokaknak kezeik, lábuk, és más tagaik rész szerint a tűztől, rész szerint az elrontott épületekben volt szegektől nagy sérelmeket vettek, némely botra szorult, most sem állhatván lábára, amint ezeket az annectált levélből meg lehet olvasni. Azt mondhatjuk, hogy némelyek soha a magok szülei házok körül oly kemény szolgálatot nem tettek, mint ezen romlásban az itt való lakosoknak szolgáltak. Ezeket nem panaszképpen, annyival is inkább nem dicsekedésből emlegetjük, sőt azt mondjuk, hogy ha még mindig ők oltathák volna is meg Isten segítségével a tüzet, csak a magok keresztényi kötelességeket cselekedték volna.

De ezt nem tagadhatjuk, hogy nehezen esik, hogy némely idevaló lakosok ilyenkor igen embertellenül kezdtek a kollégiumbéli ifjakkal bántani. Nevezetesen említettük nemzetes Csatári János urat, hogy ő kegyelme, e mostani égéskor két becsületes és nemes ifjat nemcsak azzal az ocsmány német szitokkal s kurvanyával öszve szidott egynehányszor, hanem meg azoknak egyikét hajdú által huzatott vonatott is, hogy a városházához vitesse, mely hurcoltatásában az inget is kiszagatták a nyakából. Kellene ő kegyelme tudni, hova kell a deákok vitelni ha kinek panaszja vagyon ellene; azt is hogy valamely ő kegyelme volt, ugy más is becsületes sőt nemes ember is lehet a deákság mellett, ő sem szenvedheti az olyan moeskoltatást minéműt ő kegyelme elkövetett kivált az egyik ifjun csak azért, hogy megállította a szekeret, hogy vizet merítsen. Hiszen annyi órákig tartott tüzből való munka után nem lett volna capitale, ha pénzen fogadott béres lett volna is valaki. Dolgozott-e pedig vagy nem az ifju arról tanubizonyoságot tehetnek sok civisek, s azok akik magok is vagy ott dolgoztak, vagy a tüzből voltak akkor is, mikor még erejében volt az égés; és nem csak valami curiositáshoz oda menő személyek és spectatorok módjára viselték magokat; mint ezt nem csak sok mesterlegények, paraszt emberek, sőt magokat fentebb tartó ifjak közül is fájadalommal szemlítettük, hogy csak kezeiket összetéve sétálni mentek a romlások közzé, hanem fáradtig dolgoztak, és sokan nem előbb desistáltak, hanem minékutána a vett sebek miatt kéneltelintették megszűlni. Ez az oka, hogy némelyek deákjaink közül az oltástól fogva is betegeskednek. Azért hogy valaki akkor nem olt mikor már el is fáradozott, nem olyan capitale hogy ezért három vagy négy hajdukkal is akarjon valaki mást valahova kísérteni.

Ő kegyelmen kívül említhetjük még Szentiványi Gábor is, kit tudva vagyon minek tart az egész városban minden valaki őket esmérli. Ez már kétszer, tudnillik a most és ez előtt közelebb volt gyuladások a deákokat advával szidta, és ilyen vakmerőképpen megamozta, hogy nem a tűz oltására, hanem parázndákolni mentek. Azt is hallottuk hogy élvén deákjainktól a tett bosszúságért, ellene az ott lévő német katonákat incitálta, hogy a valamiképp ötet bántani talánák, mind ő rá vágják a deákokat. Istent meg sértő, keresztény emberhez nem illó ocsmány vétek az is amelyet mondott volt ugyanakkor hogy deákunknak, hogy Isten ötet úgy segítse, ha lenesével jól lakna s. v. ganéjlana olyan deákok. Az ilyen káromkodások és vakmerőségek ha büntetetlen maradnak, féltő dolog hogy a mi ifjaink az olyan alkalmatosságokkal megkiváncsolt szolgálataiktól el ne idegenítsék oly ártatlan emberségek károka; vagy pedig amely könnyen megeshetik in isto furore ad vindictam privatum ki ne fakasszák. Ami minket illet declariáljuk hogy csak ha gyanúság van is afelől hogy a mi ifjaink nem valóságos segítségére és szolgálatra mennek ki az olyan helyekre, soha közülök egyet sem bocsátunk ki többé olyankor a Kollégiumból.

Kérjük azért bizodalmasan a Tekintetes Nemes Magistratus, méltóztassék ezen dologban nekünk mind N. Csatári uram ellen, mint Sz. Iványi Gábor ellen illendő satisfactiót adni, a régi praxis és transactio szerént, melyben a Tekintetes Nemes Magistratus kötelezte magát hogy vindicálni fogja ha valaki a civisek közül deákunkat bosszúsággal illeti. Külömben a köz igazság is azt kívánja, hogy az ily inuiriát szenvedőknek ügye felvéttesszen. Annnyival is inkább mivel most is elő Vice Ispány, s más fő nemes embereknek fiaik, kik deákjaink, ez tűzoltásban szintén ugy mint a legkisebbik foglaltoskodtak. Melyet midőn állhatatosan reménylünk maradtunk

A Tekintetes Nemes Magistratusnak

alázatos szolgálai a
N. N. a Debreczeni Reformatum Collegiumnak
Professzorai közönségesen.

Debretzenben 30. Jun. 1764."

A beadvány hátuljára a következő intézkedést jegyezték fel a városi tanácsnál:

„Illendő dolognak itéli t Ns Mgristratus hogy a deáki ifjuságnak in iustus pártját fogja. Azért fiscus uraimék idetzessék jövő hétfőre, akik ellen a panasz vagyon. Debr. ex Senatu 30. Junii 1764.

Per Stephan Frater
Jur V Not.⁷²

JEGYZET

1. Sági Lajos: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen, 1972. 19. lap.
2. Az irat megalkáltozó: a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában Debrecenben. Jelzett: Kollégiumi igazgatási iratok II. 1. c. 1.

Kiállításokról sorokban

A Túrkevei Múzeumban március 11-én *Tonyai emlékkiállítás* nyílt. Március 12-én *Tenkács Tibor* festőművész nyitotta meg a tokaji Művelődési Központban *Hubay Miklós* festőművész kiállítását. A Közlekedési Múzeumban *F. I. Sulesko*, az SZSZKSZ vasútiügyi miniszterének első helyettese március 13-án nyitotta meg *A Szovjetunió vasúti közlekedése* című kiállítását. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeumban március 18-án nyitotta meg *Csoóri Sándor* költő *Orosz János* festőművész kiállítását. A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban március 18-án nyílt meg *Az 1918—19-es forradalmak Kiskunfélegyházán* című, történelmi dokumentumkiállítás. Március 26-án, Hajdúböszörményben, a Művelődési Központban nyílt meg *Szür-Szabó József* festő- és grafikusművész kiállítása. A kiállítást *Csohány Kálmán* grafikusművész nyitotta meg. A Magyar Nemzeti Galéria X. *Csoportkiállítása* — amiről a Múzeumi Kurír előző számában már adtunk hírt — Debrecenben két részletben került bemutatásra. Az első részt március 25-én, a Déri Múzeumban *Végyvári Lajos*, a második részt pedig március 28-án, az Orvostudományi Egyetemen *Sz. Kürti Katalin* nyitotta meg.

Az Opuscula Ethnographicáról

A 470 oldal terjedelmű, gazdagon illusztrált kötetnek, *Dankó Imre* válogatott tanulmányainak, amit Múzeumbaráti Körünk a közelmúltban jelentetett meg több szervezett, intézmény és nem utolsósorban az Alföldi Nyomda hathatos segítségével, nagy sikere van.

„A BURZSOÁ MAGYARORSZÁG MEGHALT, MI SZOCIALISTA ÁLLAMOT AKARUNK!”*

GAZDAG ISTVÁN

Lefkóvics Vilmos szavai ezek, aki 1919. március 22-én a debreceni Munkástanács Végrehajtó Bizottsága ülésén méltatta a győztes proletárforradalmat. Az egyesült párt titkára megállapította, hogy új korszak kezdődött hazánkban, amelynek legjellemzőbb vonása: a munkásosztály kezdése került a hatalom.

Erre a történelmi fordulóponton emlékezünk, felidézük a korabeli dokumentumok nyomán a hatalom védelme érdekében tett intézkedéseket, a gazdasági, a kulturális, a szociális élet átalakítására hivatott rendeleteket, felhívásokat és az ezek nyomán kibontakozó tevékenységet.

Hatvan éve annak, hogy a háború poklából, a szenvedések és nélkülözések kegyetlen valóságából népünk legjobbjai kitértek és egy új világot kezdtek meg formálni, de mindezekhez elsősorban saját magukat, saját sorsukat, a mindennapok történelmét. Megérették, hogy a történelem nem holt adathalmaz — eleven sorsmeghatározó: bennünk él és ők benne élnek. Amint az egyes embert meghatározza múltja, s lesz jelene, jövője forrásává, úgy határozza meg a népek jelenét múltjuk — s jövőjét jelenük.

A történelmi események, egyszeri helyzetek, egyszeri lehetőségek és egyszeri döntések. Elődeink, 1918—1919 forradalmainak szíveire, a Tanácsköztársaság dolgozóit, katonáit és vezetőit, a tudatos forradalmárokat kis csoportjai megértették vagy megérették az óriási felelősséget és mertek kimozdítani a megszokottból, a mindennapiból és akarták a szocializmust. Elhatározásuk történelmi jelentőségű volt, mert tudták, hogy az élő nemzet nem maga a nemzet, hanem annak csak a mában élő része, mely felelősséggel tartozik az utókornak: gyermekeinek és unokáinak.

Mi is történt 1919. március 21-én? Ez a dátum a természet megújodását, a tavasz kezdetét jelenti minden évben, 1919-ben azonban több volt ennél: egy nép történelmében következett be új évszak, pontosabban új korszak, amely szorosabban kapcsolódott a fiatalokhoz, az ifjakhoz, akik merték és akarták is az új Magyarországot.

A háború utolsó éveit már felhátrált Hajdú-Bihar megyék föld nélküli parasztjait és a vidéki város egyhangú életét élő Debrecen. 1917-től forradalmi kibontakozásnak vagyunk tanúi és március 22-én a győzelem hírének hallatán a munkások testülete, a debreceni Munkástanács, összeült és a hatalom birtokában meghozta első döntő fontosságú rendelkezéseit: megválasztotta végrehajtó bizottságát, döntött arról, hogy milyen lapok jelenhetnek meg másnap, biztosokat rendelt ki a megyeházára, a rendőrségre és a postára, futárt küldött repülővel a fővárosba tájékoztató és vé-

gett. A vagongyárista, az asztalos, a földmunkás, a vasutas, a festő, a kereskedő segéd és sorolhatnánk tovább az államhatalom felelős posztjaira kerültek, szervezték a Vörös Hadsereget, a Vörös Orségeit, részt vettek az üzemek, üzletek, bankok államosításában, rendelkeztek a közellátás ügyében, döntöttek az oktatás és közművelődés számtalan fontos kérdésében. Felelősséggel, magabiztosan hozott döntések voltak ezek a háború által szétzillett hazában. A magyar munkásosztály, amely követte a nagyszerű orosz példát, amely részese volt a világorradalmat ígérő európai forradalmi mozgalmaknak, bizonyította a hatalomátvitel pillanatában, majd az egyesült munkáspárt megeremelésével és intézkedéseivel sorozatával, Debrecenben április 22-ig, az ország többi részén 133 nap alatt: van ereje, tudása és erkölcsi bátorsága az új társadalmi rend megvalósítására.

Megnyitotta szinte mindennap történeti említésre méltó esemény. Április elején megkezdődött a tanácsválasztás előkészítése. „Azok kellenek a helyi tanácsba, akik tűzön-vízen, üldözöttségen és kigúnyolódáson edződtek meg a munkásság harcában. Ezek a proletárság igazi vezérei és mindenre elszánt védelmezői a proletárdiktatúrának” — írta a Népakarat április 6-án. Ez volt népünk első szabad választása és akiket kitértek belzalkukkal a népből valók voltak: a Debreceni Munkástanács 20 tagjából 10 munkás, három vasutas, egy földműves, egy kisiparos és öt értelmiségi volt.

A gazdasági területen a Tanácsköztársaság nem elsősorban a termelés területén, hanem a tulajdonviszonyok megváltoztatásában, a termelés új szervezeti-irányítási formáinak kialakításában, a gazdaság fellendítését célzó tervek kialakításában alkotott kimagasló eredményeket.

Április 10-én Hajdú megye és Debrecen pedagógusai számára a Pedagógus Szakszervezet nagygyűlést szervezett a Bika nagyerőműben. Az előadó kijelentette: „Az új rend iskolája munkásembert akar nevelni, ki az életet élvezni tudja, teremtő, dolgozó, alkotó embert.” És megváltozott a pedagógusok helyzete is.

„Egyenesedjen ki minden tanító, nincs már a régi iskolaszék, hol a pap, a szolgabíró, a földbirtokos dirigált, egyenesedjenek ki, álljanak a nép elé és magyarazzák meg nekik az igazságot, a szocializmus igazságát.”

Sor került a kulturális élet sokoldalú kibontakoztatására — színházi előadás, hangverseny rendeztek a proletáriátus számára.

Kedvezően alakult a kapcsolat a direktórium és a múzeum között. A fegyverbeszolgáltatás során — *Lőkövics Artúr* múzeumigazgató kérésére — a legértékesebb fegyvereket „a muzeális vagy iparművészeti értékkel bíró darabokat a városi múzeum” kiválogathatta és elhelyezhette gyűjteményébe. Lehetőség nyílt a későbbiekben is a múzeumi gyűjtemény gyarapítására a „... polgári társas egyesületek helyeiseiben lévő műbecsel bíró festményeknek, szobroknak, esetleg egyéb műtárgyaknak és iparművészeti termékeknek...”, valamint a Kőművesek Egylete díszszőlőjének begyűjtését *Lefkóvics Vilmos* engedélyezte.

Április 13-án került sor a múzeum képtári osztályának a megnyitására.

Nyugodtan mondhatjuk: az élet számtalan területén egészséges erjedés indult meg — tervek, elgondolások születtek.

A nemzetközi imperializmus le akart számolni a forradalmi világmozgalommal, felvonultatta a kisanant csapatát — hazug és megtévesztő diplomáciáját a fiatal Magyar Tanácsköztársaság ellen: Debrecen térségét a királyi román csapatok támadták. A védők segítségére sietők között volt a legendás hírű osztrák internacionalista zászlóalj — élén Leo Rotziggel, aki a Vámospécs alatti csatában áldozta életét a magyar Tanács-

* Ünnepi megemlékezésünk hangzott el márc. 21-én, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár és a Déri Múzeum közös dokumentumkiállításán, a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulója alkalmából.

köztársaságért. A túlerő győzött, április 23-ra bevonultak a románok Debrecenbe.

1919 tavasza rövid ideig tartott városunkban — de az eltelt egy hónap alatt bebizonyosodott, hogy a proletárhatalom tartalmas gazdasági-szociális és kulturális építómunkát hajtott végre.

Népünk történetében szinte természetesen kapcsolódik egybe 1848. március 15., 1919. március 21. és 1945. április 4. ünnepe. Mindhárom olyan történelmi eseményt idéz fel, amelyek eredményeként népünk a világ haladó erőinek élvonalába került. Ebből az egységből ez alkalommal a Tanácsköztársaságra emlékeztünk, amely tovább vitte 1848 eszméit, és amely előkészítette mai szabad, szocialista életünket.

Adózzunk tisztelettel a Tanácsköztársaság emlékének!

A Déri Múzeum kiállításai az NDK-ban

A múlt év május 12—18. között a Déri Múzeum a testvérmegyei együttműködés kulturális munkatervében három kiállítást mutatunk be a Német Demokratikus Köztársaságban. Potsdamban került megrendezésre a *XX. századi magyar képzőművészet* című kiállítás (Ungarische Bildende Kunst des XX. Jahrhunderts eine Auswahl aus dem Material des Déri-Museums von Debrecen), azaz egy válogatás a Déri Múzeum anyagából, valamint a *Hajdú-Bihar élő népművészete* című kiállítás (Die lebende Volkskunst von Hajdú-Bihar) és Neuruppinban a *Népi textilhímzések a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből* című kiállítás (Volkstümliche Textilstrikererei aus der Sammlung des Déri-Museums von Debrecen). Mindhárom kiállításhoz kétnyelvű, illusztrált leporell-vezetőt jelentettünk meg. Kiállításaink nagy érdeklődést váltottak ki és jó, élményt jelentő tájékoztatást nyújtottak Magyarországra és szűkebb hazánk, Debrecen és környéke képzőművészetéről, népművészetéről és népi-iparművészeti törekvéseiről. A kiállításokat dr. Varga Gyula, Sz. Kürti Katalin, dr. Vajda Mária és V. Szathmári Ibolya rendezték Menyhárt Andrásné, Szabó Sándorné, valamint Horváth Péter közreműködésével. A tervek szerint ebben az évben kerül sor a kiállítások vizsgáztatására. Az ugyancsak képző- és népművészeti tárgyú kiállításokat Debrecenben a Déri Múzeumban és Hajdú-böszörményben a Hajdúsági Múzeumban, illetve Berettyóújfaluban a Bihari Múzeumban fogjuk majd bemutatni. A potsdami kiállítások elé nagy várakozással tekintünk.

Walesi és dán kiállítások a Déri Múzeumban

1979-ben a Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Néprajzi Múzeum támogatásával az év folyamán walesi és dán néprajzi-népművészeti kiállításokat mutatunk be.

RÉGI CSÁRDÁK, KOCSMÁK EMLÉKE TORNALJÁN ÉS A TURÓC VÖLGYÉBEN

UJVÁRY ZOLTÁN

A csárdák, kocsmák népeletbeli szerepét és jelentőségét több tanulmány hangsúlyozza.¹ A magyar vendéglátás összefüggésében foglalkozik a csárdákkal és a kocsmákkal, a különböző vendégfogadókkal *Siklóssy László*, aki okleveles adatok nyomán tárja fel elsősorban a főváros és a vidéki jelentősebb városok fogadóinak múltját a szabadságharc végéig.² A kocsmák szerepe és az italmérés kerül előtérbe *Mazsary Béla*³ és *Balla Károly*⁴ tanulmányában. Úgyszintén az okleveles adatokra támaszkodva mutatja be *Zoltai Lajos* a Debrecen környékén, a hortobágyi út mentén működő csárdákat.⁵ Az alföldi csárdák jelentős számban elpusztultak, megszüntek a szabadságharcot követő időben. Ennek a hátterét, okait *Szabó István* vizsgálta meg.⁶ Néprajzi szempontból jelentősek *Szűcs Sándor* írásai a csárdabeli életről.⁷ Közléseit jól kiegészíti *Balázs Lajos* cikke a nádudvari határban működő egykori csárdákról.⁸ Hasonlóképpen pompás adatokat kapunk a pusztai csárdákról *Nagy Czifra László* munkájában.⁹

A vásároszó, útonjáró emberek számára rendkívül fontos állomáshelyek voltak a szekérszinnel, beállóval rendelkező csárdák, ahol a jószágokat megetethették, az emberek is pihenhettek, gyakorta éjszakáztak, a szekeren, a hámon a kisebb hibákat megjavíthatták. A vásárhelyek útvonalain a csárdáknak és a kocsmáknak a szerepe folklórisztikai szempontból is jelentős. A különböző vidékről, faluból találkozó emberek között a kulturális elemek közvetítő helyeként is föltétlenül tekintetbe vehetők. A néphagyományban mondták, történetek kapcsolódnak a régi csárdákhoz és kocsmákhoz. Igen tanulságos lenne a napjainkban többnyire már csak az idősebbek emlékeztében lappangó hagyományt minél nagyobb területen összegyűjteni, amely nyomán általánosabb néprajzi kép bontakozna ki a csárdákról és a kocsmákról. Az alábbiakban a nevezetesebb gömői csárdák és kocsmák közül a Turóc völgyéből és a Sajó mentéről említünk példákat.

Fehér Ló kocsmá. Tornalján a Kassa—Rimaszombat—Miskolc felé vezető út kereszteződésénél épült a *Fehér Ló kocsmá*, amelyet a tulajdonosok gyakran átalakítottak, bővítettek, míg végül emeletes vendéglő lett belőle. A század elején már az emeleti nagy teremben tartották a sorozást, ott tették fel a Tornalja környéki katonaköteles legények a kalapjukra a nemzetiszínű szalagot. A *Fehér Ló*val kapcsolatban emlegetik Bagi esetét a pincérekkel. A tornaljai járásban élt egy gazdag földbirtokos — tartja a hagyomány —, akinek Bagi volt a neve. Hétköznapiokon nem öltözkölt úri ruhába, mert mindig kint volt a földeken együtt a munkásokkal. Egyszer Tornalján bement a *Fehér Ló Szállóba*, ahol kávé akart inni. De a pincér nem szolgálták ki. Hiába várakozott. Csak a cilinderes nagyságos urak között forgolódtak a pincérek, mert azoktól várták a borralváltást. Bagit a ruhájáról munkásnak gondolták. Bagi nagyon megharagudott. Elment haza. Felöltözött ünneplő fekete ruhába, cilindert tett a fejébe, fehér kesztyűt

húzott, görbe botot vett a kezébe. Befogatott a kocssal a négylovas hintóba. A *Fehér Ló Szállóhoz* hajtatott. Amikor belépett, akkor már a pincérek hajlongtak, hogy mit parancsol.

- Kávét kérek!
- Mennyi legyen, kérem?
- Egy véka!

A pincér rámeredt.
— Mit jelent ez, kérem?
— Hát maga nem tudja, hogy egy véka kávé mennyi? Egy véka 30 liter jelent. Tehát 30 liter kávét főzök nekem.

Amikor készen lett a kávé, akkor megkérdezte a pincér Bagit, hogy mit parancsol a kávéval, menyt vigyen belőle. Bagi azt válaszolta, hogy vigyék oda vékában az egész kávét.

Két pincér odavitte a kávét. Bagi hozzákezdett vetkőzni. Levette a kabátját, lehúzta a nadrágját és beledobta a kávéba. A görbe botjával beleymokkotta, a cilinderét is beletette:

— No, igrál! Téged tisztelnék itt, nem engem, mert amikor én itt voltam munkásruhában, a pincérek nem szolgáltak ki, hiába volt sietős a dolgom, csak az urak körül forgolódtak.

Liba kocma. Tornalján a piactéren volt a *Liba kocma*, a piacozók, kofák, vásárosok áldomásának a kocsmája. Azért nevezték el *Libának*, mert a kocma fala mellett árulták a parasztaszonyok a baromfit, főleg a hizott libát és kacsát. Az 1920-as évek elején lebontották és a helyére éttermet építettek. Amíg az készült, kb. 10 évig, a *Liba kocma* tulajdonosa, akit Ungárnénak hívtak, a másik oldalra helyezte át az italmérést. Ezt a kocsmát róla nevezték el *Ungár mami kocsmájának*. Többnyire csak úgy mondták: *Gyerünk a mami kocsmájába*. Az ivó 1945-ben megszűnt.

Betekincs csárda. A tornaljai Sajó part mentén állt, vándor szekereseknek, fuvarosoknak állással és beálló színnel. Az utolsó időszakban a Buck testvérek voltak a tulajdonosai. A csárda jól jövedelmezett, Buckék megdagdognak. Új csárdát építettek a Kassa—Budapest út Murány felé elágazó keresztvezetőnél. *Halál csárdának* nevezték el a nép. Közél volt hozzá a temető, erről kapta a nevét. Igazi „halál csárda” lett belőle 1944-ben, amikor a német katonák befészkeltek magukat a pincéjébe és onnan lövöldöztek gépfegyverrel hat heten át. Amikor a terület felszabadult, a csárda rommá lett. Nem épült fel többé.

Utógaras kocma. Tornalján a falu végén árulta az italt az *Utógaras*. Úgy tartották, aki oda betért, elihatta az utolsó garasát is. Sok példa volt arra, hogy a vásárról hazatérő gazda elverte a bika árát. Ha még néhány garasa maradt, az *Utógarasban* azt is elkölthette. Nagy állását dereski *sendellel* fedték be. A második világháborúig egy Hauer nevű kocsmáros tulajdonában volt. A háború után megszűnt.

Hámszárító kocma. A Turóc partján a Lőkősházára vezető út mellett állott és működött a *Hámszárító kocma* 1945-ig. A hagyomány szerint a nevét a vásárról jövő szekeresek, fuvarosok adták, akik megálltak egy rövid pihenőre, hogy a fáradt lovakon a „megizzadt” hám hadd száradjon, amíg egy pohár borra, féldecire betértek a kocsmába. A bárói birtokhoz tartozott. Utoljára Draskóczy báró adta bérbe egy Istók nevű kocsmárosnak. A bérlőt elvitte a háború, s a kocma üresen maradt. A háború után szabályozták a Turóc medrét, a kocsmát lebontották, s napjainkban már csak az idős emberek emlékeznek a *Hámszárítóra*. Itt történt meg, hogy egyszer juhászok mulattak a kocsmában. Az asszonyra terelődték a sző. Az egyik bacso nagyon dicsérte a feleségét. Ami csak jó és szép sza-

vakban mondható volt, mindennel dicsérte. Ahogy elhallgatott, a komája csak ennyit mondott:

— Az én feleségem dicsérje meg ingem, gatyám.

Az ő inge, gatyája tiszta fehérre volt mosva és szépen mángorolva. A bacsonak az inge is, a gatyája is feketlett a mocsktól.

Maco csárda. A Turóc völgyében híres volt a harkácsi *Maco csárda*. Egy Maco nevű juhászcsalád bérlette. A juhászat mellett jó jövedelmű forrást nyújtott a csárda, amelynek a második világháborúig megvolt a szerkeztése is. A háború után a szerkeztést lebontották, a csárda italbottal alakult. A *Maco csárdához* a környék népeinek emlékeztetésében egy híres pénzhamisítási ügy kapcsolódik. A Maco kocsmáros fia a katonai évek leszolgálása után nagymennyiségű pénzt hamisított. A hamis pénzt egy dereski fazekas barátja, Dudor József vitte el távoli területekre. A dereski cserepekkel felkereste az alföldi falvakat, városokat, megfordult a szepességi vásárokon, eljutott az északi gorál falvakba is. Ezekről a területekről a hatóságok egyre több hírt kaptak arról, hogy hamis pénz van forgalomban. A nyomozás szálai elérték a *Maco csárdáig*, a feltűnően költséző Maco Istvánnak. Mielőtt lefoghatták volna, a barátja megszökött. Dudor Józsi megrakta a szerkeztet fazekakkal, cserépadányekkel és a portékával elindult a Szepességre. Kamenkán, a drótosok falujában az éjszakai sötétségben három szürkankós drótos elindult a lengyel határ felé. Ezek közül az egyik a pénzhamisító Maco volt. A dereski fazekas alatt utazott az általa híressé lett *Maco csárdától* Kamenkáig. Nem látta többé senki.

Lebuj csárda. Nem a városi értelmezés szerinti „lebuj” fogalma rejtőzik a csárda nevében. Sankfalán a falu végén, közvetlenül a temető mellett a hegy oldalába építették; ezért nevezték lebujnak. Már a múlt század közepén, a szabadságharc idején működött. A néphagyomány szerint bujdosó katonák, szegénylegények rejtőztek ott. Megfordult ott Vidróczy és Jáger Józsa is. Az 1930-as években egy Rothmann nevű kocsmáros vette meg, aki a szerkeztés helyén lakóházat építtetett, a csárdát átalakította: kocma és vegyesbolt lett belőle.

Lévárti csárda. A kövesút mentén álló csárdát az 1900-as évek elején az új országút építésekor lebontották. Napjainkban az idősebbek is csak a szülei elbeszéléséből emlékeznek arra, hogy volt Lévártnak egy régi csárdája, szekereseket, vándor árusokat, fuvarosokat befogadó szerkeztése. Az új országút mellett még a század első évtizedében egy Selymes nevű zsidó építtetett kocsmát. Tőle egy Grósz nevű kocsmáros vette meg, egy ideig ún. fogyasztási szövetkezet volt. Jelenleg még működő italmérés, a faluban *Régi kocma* néven említik.

A fazekaskészítményeiről messi földön ismert Deresken két kocma volt a századelő és a második világháború közötti időben. Az egyiknek Winter, a másiknak Klein nevű tulajdonosa volt. Az előző *Winter kocma* néven emlegették, az utóbbit *Bódnak* (bolt) nevezték. Mindkét kocsmának juhús eladási joga is volt. A Bód a háború után megszűnt, a *Winter kocma*ból községi italmérés és vegyeskereskedés lett.

Weinberger kocsmája. Ez a kocma már távolabbra esik a Turóc völgyétől. Pésóra, a parasztköltőre való emlékezésük említi meg itt. A régi világban az emberek gyalog jártak a Szuha völgyéből keresztül az erdőn a putnoki vásárra nagy batyukkal, hizott lúddal, csirkével, tojással meg egybekkel. Amikor a *Weinberger kocsmájához* értek, letették a batyut, bementek egy féldecire. Visszafelé úgyszintén betértek egy pohár italra. Pésó, a parasztköltő mindig ott tanyázott. Ahogy érkeztek a vásárosok, oda-állt eléjük és így szavalt:

Weinbergernek a kocsmája,
 Aztat de sok vendég járja,
 Mérük a sört, bort, pálinkát,
 Ha pénz volna, én is innák.
 En az urat arra kérem,
 Egy féldécit venne nékem.

TARTALOM

Szívesen fizettek az emberek Pésónak egy-egy pohár italt. Mindig részeg volt. Fiatalon halt meg.

Ahogy Pésó alakját egyre messzebb viszi a gyorsuló idő, úgy tűnnek el a régi csárdák és kocsmák emlékei a nép hagyományából. Megszűntek vagy átalakultak a régi falusi kocsmák, útmenti csárdák és átadták helyüket a jellegtelen italboltoknak, az előkelő hangzású presszókknak, amelyekben már feketekávé is fogyaszthatnak a hajdani vásárosok és útonjárók unokái.

JEGYZETEK

1. Legutóbb összefoglalóan: *Dankó Imre—Filep Antal—K. Kovács László*: Csárda. In: Magyar néprajzi lexikon, I. Budapest, 1977. 464—467. Az ott hivatkozott A magyar vendéglátóipar története c. munkában a vonatkozó tanulmányt nem Ballai Károly, hanem Siklóssy László írta.
2. *Siklóssy László*: A magyarországi vendégfogadók Buda felszabadításától a szabadságharcig. In: A magyar vendéglátóipar története (Szerk.: *Ballai Károly*). Budapest, 1943. 161—237.
3. *Mazsary Béla*: A magyarországi vendéglős (korcsmáros) ipar 1849-ig. In: A magyar vendéglátóipar története, I. m. 238—286.
4. *Ballai Károly*: Magyar korcsmák és fogadók a XIII—XVIII. században. Budapest, 1927.
5. *Zoltai Lajos*: Mikor keletkeztek Debrecen határában a pusztai csárdák? Debreceni Szemle, VIII. 1934. 271—282.
6. *Szabó István*: Az alföldi csárdák pusztulása a szabadságharc után. Debreceni Képes Kalendárium, XXX. 1930. 76—80.; L. még: *Györffy István*: A csárda. In: Magyar falu, magyar ház. Budapest, 1943. 225—227.
7. *Szűcs Sándor*: Pusztai szabadok. Budapest, 1957.; Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. Budapest, 1969.
8. *Baldzs Lajos*: A pusztai csárdák élete a nádudvari határban. Ethnographia, LXXVIII. 1967. 268—271.
9. *Nagy Czirok László*: Pásztorélet a Kiskúnságon. Budapest, 1959. 286—290.

29. szám	III. kötet, 9. szám	1979. március
KECSKEMÉTHY ZOLTÁN: Járó József, az 1766. évi jobbágyfelkelés vezére	— — — — —	3—7
Ankétok, emlékünnepek, akadémiái székfoglaló	— — — — —	7
Elhunyt Kovács Antal	— — — — —	7
GERGELY PÁL: Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből	— — — — —	8—13
Vezető A reklám című kiállításához	— — — — —	13
Vezető a ceglédi múzeum állandó kiállításához	— — — — —	13
Vezető készült a Vajda Lajos emlékkiállításához	— — — — —	13
DANKÓ IMRE: A hajdú szó jelentésváltozása Hajdú megye megalakulása következtében	— — — — —	14—17
A rimaszombati múzeum munkatársai Debrecenben	— — — — —	17
SZÉKELYHIDI FERENC: Hadházi történetek	— — — — —	18—20
Hírek kiállításokról, múzeumi bemutatókról	— — — — —	20
OROSZ LÁSZLÓ: Két levelezőlap Kelemen Lajostól	— — — — —	21—22
Magyar Grafika '78	— — — — —	22
Kiállításrendezési-módszertani kiállítás	— — — — —	22
Képzőművészeti kiállítás az Agrártudományi Egyetemen	— — — — —	22
Képzőművészeti kiállítás az Orvostudományi Egyetemen	— — — — —	22
M. KISS PÁL: Siklódy Tibor	— — — — —	23—28
Menyhárt József Emlékkiállítás	— — — — —	28
Képzőművészeti kiállítás a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban	— — — — —	28
Borsos Miklós plakettjei Miskolcon	— — — — —	28
Közös kiállítás a Medgyessy Teremben	— — — — —	28
DANKÓ IMRE: Berettyóújfalu hidvámja 1806-ban	— — — — —	29—30
Régi térképek kiállítása Nagyköröson	— — — — —	30
SELMECZI KOVÁCS ATTILA: A napraforgó mint virágszimbólum	— — — — —	31—36
Népi faragások kiállítása Kecskeméten	— — — — —	36
SZAFFKÓ PÉTER: Angol és amerikai irodalom a Népszavában 1919—1929 között	— — — — —	37—51
Megnyílt a szarvasi Tessedik Múzeum	— — — — —	51
SZILÁGYI MIKLÓS: A paraszthalászat technikája és gazdasági jelentősége a Tiszazugban	— — — — —	52—58
Irodalmi emlékhely Makón	— — — — —	58
CSOHÁNY JÁNOS: A tűzoltó diákok sérelme	— — — — —	59—61
Kiállításokról sorokban	— — — — —	61
Az Opuscula Ethnographicáról	— — — — —	61
GAZDAG ISTVÁN: „A burzsoá Magyarország meghalt, mi szocialista államot akarunk!”	— — — — —	62—64
Potsdami kiállítások a Déri Múzeumban	— — — — —	64
Walesi és dán kiállítások a Déri Múzeumban	— — — — —	64
UJVÁRY ZOLTÁN: Régi csárdák, kocsmák emléke Tornalján és a Turóc völgyében	— — — — —	65—68

756/180

Weinbergernek a kocsmája,
 Aztat de sok vendég járja,
 Mérik a sört, bort, pálinkát,
 Ha pénz volna, én is innák.
 Én az urat arra kérem,
 Egy féldécit venne nekem.

TARTALOM

Szívesen fizettek az emberek Pésónak egy-egy pohár italt. Mindig részeg volt. Fiatalon halt meg.

*

Ahogy Pésó alakját egyre messzebb viszi a gyorsuló idő, úgy tűnnek el a régi csárdák és kocszmák emlékei a nép hagyományából. Megszűntek vagy átalakultak a régi falusi kocszmák, útmenti csárdák és átadták helyüket a jellegtelen italboltoknak, az előkelő hangzású presszóknak, amelyekben már feketekávé is fogyaszthatnak a hajdani vásároszók és útonjárók unokái.

JEGYZETEK

1. Legutóbb összefoglalóan: *Dankó Imre—Filep Antal—K. Kovács László*: Csárda. In: Magyar néprajzi lexikon, I. Budapest, 1977. 464—467. Az ott hivatkozott A magyar vendéglátóipar története c. munkában a vonatkozó tanulmányt nem Ballai Károly, hanem Siklóssy László írta.
2. *Siklóssy László*: A magyarországi vendégfogadók Buda felszabadításától a szabadságharcig. In: A magyar vendéglátóipar története (Szerk.: Ballai Károly). Budapest, 1943. 161—237.
3. *Mazsary Béla*: A magyarországi vendéglős (koreszmáros) ipar 1849-ig. In: A magyar vendéglátóipar története, I. m. 235—285.
4. *Ballai Károly*: Magyar koreszmák és fogadók a XIII—XVIII. században. Budapest, 1927.
5. *Zoltai Lajos*: Mikor keletkeztek Debrecen határában a pusztai csárdák? Debreceni Szemle, VIII. 1934. 271—282.
6. *Szabó István*: Az alföldi csárdák pusztulása a szabadságharc után. Debreceni Képes Kalendárium, XXX. 1930. 76—80.; L. még: *Györffy István*: A csárda. In: Magyar falu, magyar ház, Budapest, 1943. 225—227.
7. *Szűcs Sándor*: Pusztai szabadok. Budapest, 1957.; *Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek*. Budapest, 1969.
8. *Balázs Lajos*: A pusztai csárdák élete a nádudvari határban. Ethnographia, LXXVIII. 1967. 269—271.
9. *Nagy Csirok László*: Pásztorélet a Kiskúnságon. Budapest, 1959. 286—290.

29. szám	III. kötet, 9. szám	1979. március
KECKSEMÉTHY ZOLTÁN: Járó József, az 1766. évi jobbágyfelkelés vezére		3—7
Ankétok, emlékünnepek, akadémiai székfoglaló		7
Elhunyt Kovács Antal		7
GERGELY PÁL: Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből		8—13
Vezető A reklám című kiállításához		13
Vezető a ceglédi múzeum állandó kiállításához		13
Vezető készült a Vajda Lajos emlékkiállításához		13
DANKÓ IMRE: A hajdú szó jelentésváltozása Hajdú megye megalakulása következtében		14—17
A rimaszombati múzeum munkatársai Debrecenben		17
SZÉKELYHIDI FERENC: Hadházi történetek		18—20
Hírek kiállításokról, múzeumi bemutatókról		20
OROSZ LÁSZLÓ: Két levelezőlap Kelemen Lajostól		21—22
Magyar Grafika '78		22
Kiállításrendezési-módszertani kiállítás		22
Képzőművészeti kiállítás az Agrártudományi Egyetemen		22
Képzőművészeti kiállítás az Orvostudományi Egyetemen		22
M. KISS PÁL: Siklódy Tibor		23—28
Menyhárt József Emlékkiállítás		28
Képzőművészeti kiállítás a Kölcsey Ferenc Művelődési Központban		28
Borsos Miklós plakettjei Miskolcon		28
Közös kiállítás a Medgyessy Teremben		28
DANKÓ IMRE: Berettyóújfalui hídvámja 1806-ban		29—30
Régi térképek kiállítása Nagykorönsön		30
SELMECZI KOVÁCS ATTILA: A napraforgó mint virágszimbólum		31—36
Népi faragások kiállítása Kecskeméten		36
SZAFFKÓ PÉTER: Angol és amerikai irodalom a Népszavában 1919—1929 között		37—51
Megnyílt a szarvasi Tessedik Múzeum		51
SZILÁGYI MIKLÓS: A paraszthalászat technikája és gazdasági jelentősége a Tiszazugban		52—58
Irodalmi emlékhely Makón		58
CSOHÁNY JÁNOS: A túzóltó diákok sérelme		59—61
Kiállításokról sorokban		61
Az Opuscula Ethnographicáról		61
GAZDAG ISTVÁN: „A burzsoá Magyarország meghalt, mi szocialista államot akarunk!”		62—64
Potsdami kiállítások a Déri Múzeumban		64
Walesi és dán kiállítások a Déri Múzeumban		64
UVJÁRY ZOLTÁN: Régi csárdák, kocszmák emléke Tornalján és a Turóc völgyében		65—68

7561180